

17058

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ ANA BİLİM DALI

EKOLOJİ VE POLİTİKA:
YEŞİL HAREKET

Y. G.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan : AYKUT NAMİK ÇOBAN
Tez Danışmanı : Doç.Dr.CAN HAMAMCI

Ankara, 1991

İÇİNDEKİLER

Sayfa

GİRİŞ	1
-------------	---

Amaçlar, Varsayımlar ve Kapsam	3
--------------------------------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

YEŞİL HAREKETİN DOĞDUĞU TOPLUMSAL VE DÜŞÜNSEL ORTAM	6
--	---

I. TOPLUMSAL ORTAM: YEŞİL HAREKETİ

HAZIRLAYAN VE ETKİLEYEN ÖĞELER	6
--------------------------------------	---

A. Endüstri Ülkelerinin Toplumsal	
-----------------------------------	--

Yapılarında Nicel Değişim	7
---------------------------------	---

B. İleri Endüstri Toplumunun Sorunları .	20
--	----

1. Ekonomik ve Toplumsal Sorunlar ...	20
---------------------------------------	----

2. Siyasal Sorunlar	25
---------------------------	----

3. Çevre Sorunları	35
--------------------------	----

C. İleri Endüstri Toplumuna ilk	
---------------------------------	--

Tepkiler: Gençlik Hareketleri	46
-------------------------------------	----

D. Bir Karşılaştırma Notu: Azgelişmiş	
---------------------------------------	--

Ülke Örneği Türkiye	55
---------------------------	----

II. DÜŞÜNSEL ORTAM: ÇEŞİTLİ DÜŞÜNCE

AKIMLARINA GÖRE EKOLOJİK SORUNLAR, ÇÖZÜM VE YEŞİL ÖRGÜTLENME.....	65
--	----

A. Muhafazakâr Yaklaşım	71
-------------------------------	----

B. Marksçı (Marksist) Yaklaşım	82
--------------------------------------	----

C. Çevrecilik	95
---------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

YEŞİL HAREKETİN PARTİLEŞME ORTAMI VE

YEŞİL PARTİ	111
-------------------	-----

I. YEŞİL HAREKETİN BİLEŞENLERİ: YENİ

TOPLUMSAL HAREKETLER	111
A. Çevre Korumacı Hareket	116
1. Kuruluş Yılları ve Üye Sayıları ..	120
2. Çevreci Grup Üyelerinin	
Toplumsal Karakteri	122
3. Eylem Tarzı	125
B. Anti-Nükleer Hareket	128
1. Anti-Nükleer Hareketin Geri	
Planı ve İdeolojisi	129
2. Toplumsal Değerlerin Eylemle	
Bütünleşmesi	134
a. Fransa	134
b. İngiltere	136
c. Almanya	137
C. Barış Hareketi	141

II. PARLAMENTO DIŞI MÜCADELEDEN PARLAMENTO

İÇİ MÜCADELEYE	148
A. Partileşme İçin Nedenler	151
B. Seçim Sistemleri ve Etkileri	155
C. Partileşme Süreci	159
1. Seçim Sonuçları ve Partileşme	159
a. Les Verts	160
b. Green Party	166
c. Die Grünen	172

2. Kuruluş Süreci ile İlgili Bir Ara Değerlendirme	179
III. PARTİ ÖRGÜTÜ	183
A. Yeşil Parti Örgüt Modeli	184
B. Parti İçi Bölünme	195
C. Üye ve Seçmenin Toplumsal-Katmansal Konumu	202
1. Yaş	204
2. Eğitim	206
3. Yerleşme Yeri	207
4. Katmansal Konum	209
IV. İDEOLOJİ VE HEDEFLER	213
A. İdeoloji	213
B. Temel Siyasalar	218
1. Ekonomi	218
2. Demokrasi	220
3. Enerji	221
4. Üçüncü Dünya	223
5. Barış	225
DEĞERLENDİRME	228
ÖZET	233
SUMMARY	234
KAYNAKÇA	235

GİRİŞ

Yeşil hareket, siyaset biliminin güncel konularından biri. Zaman bakımından yeni olmasından başka, siyasal açıdan yarattığı etkiler, siyasete getirmek istediği yeni anlayış, Yeşil hareketi ilgiye değer kılıyor. Yeşiller, ekoloji ve siyasetin kesiştiği bir alanı somutlaştırdıkları gibi, aynı zamanda bu kesişmenin bir ifadesi olarak ekolojinin siyasallaşmasına da katkıda bulunuyorlar.

Ekoloji sözcüğünü ilk kez biyolog Ernest Haeckel 1864'te kullanmıştır. Ekoloji, Yunanca konut ya da evcik anlamına gelen "oikos" ile bilim "logos", sözcüklerinden türetilmiştir. Başlangıçta ekoloji "hayvan ve bitkiler ekonomisi" anlamında kullanılıyordu.¹ Bir başka deyişle, klasik ekoloji, bilimsel yöntemler kullanarak hayvan ve bitkiler ekonomisini inceleyen bir bilim dalıdır. Ekolojinin giderek alanı genişlemiştir. Günümüzde tüm canlıların birbirleriyle ve çevreleriyle olan ilişkileri, bu bağlamda insan ve toplum ile çevre arasındaki ilişkiler ekolojinin kapsamı içindedir.

Türkçede ekoloji sözcüğü "çevrebilim"le karşılanmaktadır. İngilizce ve Fransızca'da çevre (environment/environnement) ile ekoloji (ecology/

¹ Fehmi Yavuz, Çevre Sorunları, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:385, 1975, s.4

écologie) farklı anlamlar taşırken, Türkçede bu iki sözcüğe iki ayrı karşılık yoktur. Türkçede "çevre", hem "environment" (environmental problems=çevre sorunları, environmentalist=çevreci), hem de "ecology" (ecological problems=çevre sorunları, ecologist=çevreci) sözcüklerinin karşılığı olarak kullanılmaktadır.² Bu bakımdan, Batı dillerinde bu iki sözcüğe yüklenen anlamın ne olduğuna bakmak yararlı olacaktır.

Çevre (environment) herhangi bir şeyi kuşatır ama, ne o şeye nüfuz eder ne de o şey tarafından nüfuz edilir. Çevre, çevrelediği karşısında dış-saldır. Oysa ekoloji, insanın, içinde varlık kazandığı, bir parçasını oluşturduğu, ama etkinliğiyle onu değiştirip dönüştürdüğü, duvarlı-duvarsız her türlü "ev"i (oikos) ile olan ilişkilerini ele alır.³ Bu bakımdan ekoloji, insanın-toplumun dışındaki çevreyi de kapsayan ve insan-toplum-doğa ilişkilerini, bunların karşılıklı etkileşimlerini içeren bir anlama sahiptir. Bu nedenle, çalışmada, çevre ve ekoloji sözcüklerinin her ikisi de burada yüklenen anlamlar çerçevesinde kullanılmakta; çevre sorunları denildiğinde yaşam çevresindeki bozulma, kirlenme anlatılmakta, ekolojik sorunlar denildiğinde ise bu

² Türkçede geniş anlam yüklenerek yapılmış bir çevre tanımı için bkz.Can Hamamcı, "Çevre Hakkı Üzerine Düşünceler" İnsan Hakları Yıllığı, Cilt 5-6 (1983-1984), s.172.

³ Kadir Cangızbay, "'Habeas Corpus'tan 'Habeas Oikos'a veya Ekolojizmin zorunlu Güzergâhı", Türkiye Günlüğü, Sayı 3 (Haziran 1989), s.39.

sorunlara ek olarak insanın, toplum ve doğayla ilişkisi, insan-toplum ilişkisinin, doğa-toplum ilişkisiyle ilgisi belirtilmiş olmaktadır.

İnsanın doğadaki etkinliği soyut bir doğanın dönüştürülmesi etkinliği değildir. İnsan, yaşamı için gerekli üretimi, toplumsal bir yapı içinde, var olan üretim tekniği ile üretim ilişkileri çerçevesinde gerçekleştirmektedir. Kısacası, insanın doğayla ilişkisi başka süreçlerin etkisi altındadır ve başka süreçleri etkileyen bir karşılıklı etkileşime, içeriğe sahiptir. Çevre sorunlarının ortaya çıkışı gibi, odağında çevre sorunlarının önlenmesi istemi bulunan Yeşil hareket de bu bütünsellik bağlamında değerlendirilmelidir. Bu açıdan, çevre sorunları ile ilgili bir siyasal hareketin, salt bu sorunlarla sınırlı kalması beklenemez. Yeşil hareketin, çevre kirliliği sorunsalından toplumsal sorunlar, toplumsal ilişkiler sorunsalına yönelmesi de bu nedenledir. Yeşiller, yalnızca çevre sorunlarıyla değil, ekolojik sorunlarla da ilgilenmektedir.

Amaçlar, Varsayımlar ve Kapsam

Çalışmanın amacı, endüstri toplumlarının belirli bir gelişmişlik aşamasında ortaya çıkan Yeşil hareketin doğduğu ortamı, bu ortam ile hareket arasındaki bağlantıları, hareketten partiye geçişi, hareketin ve partinin yandaşlarının toplumsal-katman-sal konumlarını, konumları ile ideoloji, istem ve hedefleri arasındaki bağlantıyı incelemektir. Buna

koşut olarak, Yeşiller (hareket/partiler) için benzerliklerin mi, yoksa farklılıkların mı belirgin olduğu sorusunun yanıtı aranacaktır.

Bu amaca uygun olarak, birbirini bütünleyen üç varsayım sınanacaktır:

1) Yeşil hareket, ileri endüstri toplumunun ürünüdür. Bu toplumun birbirleriyle ilişkili, ekonomik, toplumsal, siyasal, çevresel sorunlarının belirlediği bir ortamda ortaya çıkmıştır. Sorunların birbiriyle ilişkili olması, çevre sorunlarının önlenmesi temelinde oluşan toplumsal hareketin, çevrenin korunmasından başka toplumsal, siyasal istemlerde de bulunmasına neden olmuştur.

2) Yeşil hareketin/partinin bileşenleri yeni toplumsal hareketler olarak adlandırılan çevre korumacı hareket, anti-nükleer hareket ve barış hareketidir. Yeşil parti, yeni toplumsal hareketlerin kurumsal siyaset alanındaki biçimsel örgütlenmesidir.

3) Yeşil parti üyelerinin ve seçmenlerinin çoğunluğu, yeni küçük burjuvazi katmanında; eğitim ve gelir düzeyi yüksek, gençlerini oluşturduğu bir toplumsal konumda yer almaktadır.

Çalışma, tanımlayıcı olmaktan çok çözümleyicidir. Düşünce ve olguları tarihsel gelişimleri içinde sıralamak yerine; bunlar, bir çerçeve içinde bütünleştirilmeye çalışılmıştır. Olguları çözümleyebilmek ve bir sonuca ulaşabilmek için, üç ülkenin Yeşilleri çalışmanın kapsamına alınmıştır. Toplumda kitlesel bir destek bulup, parlamentoya en çok temsilci gönderebilmiş Alman

Yeşilleri, ilk önce partileşen ama çevreci toplumsal hareketle Yeşil parti arasındaki ilişkilerin Almanya'daki kadar güçlü kurulamadığı İngiliz Yeşilleri ve iki ayrı parti olarak gelişip dağınıklıklardan kurtulamayan Fransız Yeşilleri. Kapsamın üç ülkeyi içermesi, çalışmanın amacını gerçekleştirebilmek ve varsayımların sınanmasında güvenirliliği ve geçerliliği artırmak içindir. Yeşil hareketin, nasıl bir toplumsal yapının ürünü olduğunun daha iyi anlaşılabilmesi için, az gelişmiş ülke örneği olması bakımından Türkiye Yeşilleri, toplumsal yapı karşılaştırması bağlamında kapsama alınmıştır. Kapsamın mekan boyutunu Almanya, İngiltere ve Fransa oluştururken, zaman boyutu 1960'tan günümüzedir.

Çalışma, simetrik iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Yeşil hareketin doğduğu toplumsal ve düşünsel ortam belirlenirken, hem ikinci bölümün "altyapısı" oluşturulmuş; hem de, harekete ve partiye mensup olanlarının istemlerinin kaynakları, bu istemleri belirleyen toplumsal yapının niteliği açıklanmış olmaktadır. İkinci bölümde, partileşmeye giden süreç ve Yeşil partinin örgütlenme ilkeleri, yandaşlarının toplumsal karakteri, ideolojisi çözümlenmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

YEŞİL HAREKETİN DOĞDUĞU TOPLUMSAL VE DÜŞÜNSEL ORTAM

I. TOPLUMSAL ORTAM: YEŞİL HAREKETİ HAZIRLAYAN VE ETKİLEYEN ÖĞELER

Yeşil hareket Batı Avrupa'da 1970'li yılların başında belirdi. Bu onyıllın sonlarına doğru önce Batı Almanya'da ve sonra öteki Avrupa ülkelerinde parlamento dışındaki başarısını parlamenter platforma taşıdı. Yeşil hareketin siyaset bilimi açısından kısa denilebilecek bir zaman dilimindeki bu hızlı yükselişinin nedenleri 1950'li ve 1960'lı yıllarda aranmalıdır.

Çünkü her siyasal oluşum varlık bulacağı toplumsal ve düşünsel ortamın az ya da çok, olumlu ya da olumsuz izlerini taşır; veri sorunlardan hareket eder, veri koşulları çözümlemeye yönelir; kendinden sonrakileri etkileyeceği gibi kendinden önceki eylem ortamından da etkilenir. Üreteceği çözümler yeşerdiği ortamın sorunlarını ortadan kaldıracak etkinlikte görüldüğü, beklentilere sunacağı yanıtlar

doyurucu ve siyaseten tüketilmemiş olduğu sürece başarı şansı yükselir.

Endüstri toplumunun geçirdiği nicel değişim, varolan yapısal sorunlar ile bunlara eklenen "yeni" sorunlar ve diyalektik bir biçimde bu topluma anti-tez olarak gelişen tepkiler Yeşil hareketi hazırlayan ve etkileyen ortamın panoramasını vermektedir.

A. Endüstri Ülkelerinin Toplumsal Yapılarında Nicel Değişim

Kapitalist endüstri ülkeleri, önce ABD ve sonra Batı ve Kuzey Avrupa ülkeleri ile Japonya, İkinci Dünya Savaşı sonrası pek hızlı bir gelişme sürecine girdiler. Bu süreçte, toplumsal yapının kapitalist özünü değiştirmeyen, tersine, bu özü geliştirici etkiler doğurup bireylerin iç dünyalarına değin kökleşmesini sağlayıcı sonuçları olan bir dizi ekonomik, teknolojik, toplumsal değişim yaşandı.

Değişim birdenbire başlayıp tüm etkileriyle birlikte aniden belirmeyeceğinden, bir süreç olduğundan kesin bir başlangıç tarihi vermek yanıltıcı olabilir. Bununla birlikte, savaştan en az yarayla çıkan ABD için 1950 yılları, Batı ve Kuzey Avrupa ülkeleri ile Japonya için de izleyen onyıllın başları toplumsal yapının değişik alanlarında etkilerini duyumsatan süreç için başlangıç alınabilir.

Bu çalışmanın kapsamına giren ülkelerde yaşanan değişimi açıklayabilecek göstergelerden biri, kişi başına düşen gelirdeki artıştır. Bu ülkeler, iktisatçılarca "refah toplumu" kavramıyla dile getirilen bir gelişmişlik, zenginlik düzeyine ulaşmışlardır. "Kişi başına gayri safi milli hasıla"nın ulaştığı düzey, yetersiz de olsa, gelişmişliğin ölçütlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Tablo 1; 1960-1980 yılları arasında bu ülkelerin "kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla" (KBGSYH) larındaki değişimi göstermektedir. Bu yirmi yıllık dönemin sonunda KBGSYH, yaklaşık olarak, Fransa ve F.Almanya'da 9, Birleşik Krallıkta 7 kat artmıştır.

Tablo 1: Kişibaşına Gayri Safi Yurtiçi Hasıladaki Değişimler, 1960-80, US\$

	1960	1965	1970	1975	1980
Fransa	1336	2031	2775	6413	12200
Federal Almanya	1323	1975	3055	6781	13213
Birleşik Krallık ^a	1358	1835	2198	4082	9518

a: Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda

Kaynak: United Nations, **World Statistics in Brief**, New York; 1960 için: Second Edition 1977, s.127, 129, 145; 1965-70-75 yılları için: Forth Edition, 1979, s.48, 52, 142; 1980 için: Twelfth Edition, 1988, s.28, 30, 79.

Tablo 1, bir başka açıdan, bu ülkelerin

yarattıkları değerlerdeki dönemsel artış eğilimi hakkında da ipuçları vermektedir. Bu durum, kapitalist ekonomilerin "üretmek için tüketmek" dinamiğine bağlı oldukları gerçeği ile birlikte düşünülürse anılan dönemde tüketimin hızla artması beklenir. Nitekim bu toplumlarda giderek çılgınlık düzeyine ulaşacak bir tüketim alışkanlığı yaratılmıştır.

Sayısal verilerin gösterdiği bir başka değişim, hizmet sektöründe çalışanların sayılarındaki artıştır. Tablo 2, 1960-1980 yılları arasında istihdamın sektörel dağılımını göstermektedir. Bu dönemde, tarım ve endüstri sektörlerinde istihdam edilenlerin yüzde oranı azalmışken, hizmet sektöründe istihdam edilenlerin yüzde oranı artmıştır. O kadar ki, hizmet sektöründe çalışanların toplam çalışanlar içindeki payı Birleşik Krallıkta 1965, Fransa'da 1975 ve Federal Almanya'da 1980 yılında yüzde 50'nin üzerine çıkmıştır.

Kişi başına gelir artıp, hizmet sektöründe çalışanların sayılarında genişleme olurken çalışma saatlerinde de azalma yönünde bir değişim görülmektedir. Tablo 3, imalat sektöründe çalışanların haftalık çalışma saatlerindeki azalma eğilimini göstermektedir. 1955 yılında Fransız işçibir haftada toplam 44.7 saat, Alman işçi 48.8 saat, İngiliz işçi 48.7 saat çalışırken, 1980'de Fransız işçi 40.7, Alman işçi 41.6 saat çalışmaktadır.

Tablo 2: İstihdamın Sektörel Dağılımı 1960-80, %

	Fransa	Almanya	Birleşik Krallık
TARIM			
1960	22.4	14.0	4.2
1965	17.8	11.1	3.3
1970	15.1	9.6	2.9
1975	10.2	7.0	2.7
1980	8.7	5.6	2.6
ENDÜSTRİ			
1960	38.1	48.0	47.3
1965	40.0	49.4	46.3
1970	39.7	49.0	44.8
1975	38.7	45.4	40.6
1980	35.8	44.2	37.5
HİZMETLER			
1960	39.5	38.1	48.5
1965	42.2	39.5	50.3
1970	45.3	41.4	52.3
1975	51.1	47.6	56.7
1980	55.5	50.2	59.9

Tarım : Tarımcılık, ormancılık, avcılık ve balıkçılık

Endüstri : İmalat, inşaat ve madencilik

Hizmetler: Ticaret, finans, ulaşım, iletişim, kamu yönetimi, otelcilik ve lokantacılık, tıp, eğitim, onarım.

Kaynak : 1960-65-70 yılları için: Constance Sorrentino, "Comparing Employment Shifts in 10 Industrialized Countries", *Monthly Labor Review*, Vol. XCIV (October 1971), s.5; 1975-80 yılları için: United Nations, *Statistical Yearbook 1985-86*, New York, 1988, s.78-83.

(yıllıkdaki değerler yüzdeye çevrilmiştir).

Tablo 3: İmalat Sektöründe İşçi Başına Haftalık Çalışma Saatleri.

	Fransa	Almanya	B.Krallık
1955	44.7	48.8	48.7
1960	45.5	45.6	47.6
1965	45.6	44.1	46.1
1970	44.8	43.8	44.9
1975	41.7	40.4	...
1980	40.7	41.6	...

Kaynak: 1955-60 Yılları için: United Nations, **Statistical Yearbook 1963**, New York, 1964, s.59;
 1965-70 yılları için: United Nations, **Statistical Yearbook 1975**, New York, 1976, s.108-109; 1975-80 yılları için: United Nations, **Statistical Yearbook 1985-86**, New York, 1988, s.89.

Ekonomik, toplumsal yaşamdaki bu değişikliklerin gerçekleşmesine neden olan, bu anlamda da temel bir değişim, yenilik teknolojik alanda yaşanmıştır. Başka bir deyişle üretim araçlarının teknolojisindeki değişimin ekonomik, sonra da toplumsal yaşamda etkileri olmuştur.

Kapitalist endüstri ülkeleri, insanlığın 20.yüzyıla değin gerçekleştirdiği teknolojik atılımla bile karşılaştırılamayacak düzeyde bir teknolojik gelişmeyi yalnızca bir kaç on yıla sığdırmışlardır. Elektronik, haberleşme, ulaşım, bilgi işlem gibi alanlarda gündelik yaşamda bile örnekleri izlenebilen

gelişmeler, yeni teknolojilerin üretim sürecine sokulması ile otomasyon, yeni bir enerji kaynağı olarak nükleer enerji, uzay endüstrisindeki ilerlemeler teknolojik gelişimin çeşitli boyutlarıdır.

Bilgi ve teknolojinin toplumdaki rolüne bakarak ve yukarıda anılan diğer değişim göstergelerini de temel alarak kimi Amerikan toplum-bilimcileri, özellikle kapitalist ama genel olarak tüm endüstrileşmiş toplumların niteliksel bir sıçramayla "ideal" bir toplum düzenine evrildiklerini müjdelemişlerdir.

Bunlardan biri, ilk kez D.Riesman'ın 1958'de kullandığı kavramı bir model çevresine oturtan Daniel Bell'dir.¹ Bell, tarım toplumu/endüstri toplumu ayırımına bu toplumlarla karşılaştırılabilir bir model olarak endüstri sonrası toplum, "post-industrial society" aşamasını eklemiş ve yaşanan gelişmeleri açıklama çabasına girmiştir.

Bell'in modelinde bu toplumu öncekilerden ayıran başat özellikler kuramsal ve teknik bilginin merkezi rolü, uzman ve teknik sınıfın toplumda artan önemi, ekonomik sektör açısından mal üretiminden hizmet toplumuna geçiştir.²

¹ Daniel Bell, *The Coming of Post-Industrial Society*, New York, Basic Books, 1973, *passim*.

² *Ibid.*, s.14; Daniel Bell, "The Post-Industrial Society: the Evolution of an Idea", *Survey*, Vol.17, No.2 (Spring 1971), s.162 ve 168.

Bu modelden hareket eden bir yazara göre işgücünün %50'si beyaz yakalı olduğunda, üniversite yaş grubunun %50'si üniversitelerde öğrenim gördüğünde ve nüfusun %50'si yörekentlerde (suburban) yaşadığında endüstri sonrasına geçiş tamamlanmış olmaktadır.³

Ulaşılan ya da ulaşılmakta olan bu toplumda endüstri toplumunun başat sorunu olan kapitalist ile işçi arasındaki çatışma ortadan kalkmıştır.⁴ Ekonomik olma ilkesinin yanına toplumsal, kamusal olma boyutu eklenen bu toplumda kamusal amaçlı yatırımlar artmıştır. Evrilme kapitalist olmayan bir sisteme doğrudur.⁵ Mülkiyet yalnızca yasal bir kurgudur; sermaye sahipleri üniversite gibi bilgi üreten kurumlara ve teknoratlara bağımlı olmaktadır.⁶

Bir başka Amerikan toplumbilimcisi Toffler da, teknolojik değişmelerin, adına "üçüncü dalga uygarlığı" dediği yeni bir toplumsal yapıya geçişi mümkün kılmakta olduğunu ileri sürmektedir. Üçüncü dalga, "birinci dalga" adını verdiği tarım toplumunu izleyen ve endüstri toplumuna denk düşen "ikinci

³ Samuel P. Huntington, "Postindustrial Politics: How Benign Will It Be?", *Comparative Politics*, Vol. 6, No.2 (January 1974), s.172.

⁴ Bell, "The Post-Industrial..." *op.cit.*, s.163.

⁵ Bell, *The Coming....*, *op.cit.*, s.294.

⁶ *Ibid.*, s.344.

dalga"dan nitelikçe çok farklıdır.⁷

Üçüncü dalga uygarlığında, kitle insanının yerini kişiliğini kazanmış insan, standartlaştırma ilkesinin yerini çeşitlilik, ençoklaştırma (maximization) ilkesinin yerini elverişli ölçü, merkeziyetçiliğin yerini adem-i merkeziyetçilik, üretim için tüketim ilkesinin yerini "kendi tüketimi için evde üretim", temsili sistemin yerini doğrudan doğruya demokrasi alacaktır/almaktadır.⁸

Oysa yukarıda sayılan değişikliklerin ardında yatan gerçek ne Bell'in ne de Toffler'in savladığı gibidir. Çünkü kapitalist endüstri ülkelerinde kârın ençoklaştırılması ve bu bağlamda tüketmenin zorunluluğu, sistemi ayakta tutan temeldir. Bilgi ve teknolojiye ulaşılan düzeyin ve buna bağlı olarak öteki değişimlerin nitelikçe farklı bir toplum oluşturup oluşturmadığı savını bu eksende değerlendirmek gerekmektedir. Bu açıdan bakılınca değişimlerin daha çok tüketim amacına hizmet ettiği, "homo sapiens" i "homo consumer"a (tüketen insan) dönüştürmenin ve böylece sistemi sürdürmenin "bilimsel" araçlarını sunduğu, var olan sorunları ortadan kaldırmak bir yana, ağırlaştırıcı etkiler yarattığı açıkça görülecektir.

Bu ülkelerde ekonomi dün olduğu gibi bugün de gereksinimlerin değil tekellerin denetimindedir. Bu

⁷ Alvin Toffler, *Üçüncü Dalga*, çev. Ali Seden, İstanbul, Altın Kitaplar, 1981, s.32-34.

⁸ Ibid., s.229-485.

yüzden üretim hacminin büyümesi gereksinimin büyük olması anlamına gelmemektedir. Kapitalizmde önemli olan kârı çoğaltmaktır. Bunun gerçekleştirilmesinde, bir malın kullanım değerine sahip olarak tüketiliyor olmasından çok "tüketiliyor" olması önem taşımaktadır.⁹

Kapitalist üretim, Marx'ın belirttiği gibi, "özne için nesne" yaratmanın ötesinde "nesne için özne" yaratmaktadır. Kapitalizm "kendi malları için tüketiciler", üretimi verimli olan yani kârı yüksek mallara uyan gereksinimler yaratmaktadır.¹⁰

Üretimdeki büyümeye koşut "milli hasıla"da artış olurken tek tek bireylerin gelirlerinde artış olmuşsa, bu, 1929 benzeri bir talep yetersizliği bunalımı doğmaması ve artan gelirin mutlaka tüketime ayrılması koşuluylaadır.

Daha çok daha zahmetsiz tüketmek için belirli hizmetlerin başkalarınca tüketiciye sunulması gerekmektedir. Güzel bir yemek başkası tarafından hazırlanmışsa ödüllendirici olmaktadır. İşlerin idari sorumluluğunu üstlenen ve hizmet kadrosunu oluşturan kimseler varsa tüketimin sınırı yoktur. Bu iş başlangıçta, kişisel hizmetlerin görülmesi bağlamında "evin hizmetçisi" olarak kadına yüklenmişti, ama

⁹ Robert Havemann, Yarın: Sanayi Toplumu Yol Ayrımında, Eleştiri ve Gerçek Ütopya, çev. Erol Özbek, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1990, s.30.

¹⁰ André Gorz, Cennetin Yolları: Yaşanan Ekonomik Buhran Üzerine Tezler, çev. Turhan Ilgaz, İstanbul, AFA Yayıncılık, 1985, s.37.

tüketim düzeyi artınca bu hizmetçiliğin ve genel olarak hizmetlerin özel girişimcilerce üstlenilmesi kaçınılmaz olmuştur.¹¹

Öte yandan, hizmet sektörünün önemi artar ve nicelik olarak genişlerken imalat sektöründe çalışanların sayılarındaki azalma, imalat sektörünün zayıfladığı biçiminde yorumlanmamalıdır. Teknoloji yardımıyla ussallaştırılmış bu sektörde yaşanan gün yitimi değildir; sermayenin organik bileşimindeki değişme sonucu, tersine, güçlenmedir. Bu bağlamda, Williams'ın haklı olarak dile getirdiği gibi, bir endüstri sonrası toplumundan değil, endüstrileşmenin özgül ve en uç noktasının yaşandığı bir toplumdan söz edilebilir ancak.¹²

Sermayenin organik bileşiminin değiştirilmesi emek üretkenliğini ve dolayısıyla kârı artırmanın bir yoludur. Öteki yolu ise, daha çok satın aldırmaktır.

Satın almaya, tüketmeye yöneltmenin varsayımı "en son olan en iyidir" biçimindedir ve böylece "yeni oluş kendi başına satış değerine sahip" kılınmaktadır.¹³ Bilimsel araştırma, teknolojik deney ve yenilikten beklenen, ya "yeni"yi yani, ekonomik

¹¹ John Kenneth Galbraith, *Ekonomi Kimden Yana*, çev. Belkıs Çorakçı ve Nilgün Himmetoğlu, İstanbul, Altın Kitaplar, 1988, s.59 ve 96.

¹² Raymond Williams, *İkibine Doğru*, çev. Esen Tarım, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1989, s.92.

¹³ Galbraith, *op.cit.*, s.223.

sistemce yapay olarak yaratılan gereksinimlere uygun ürünleri keşfetmek, ya da yeni imajını yaratmak, yararlılığı değil satılabilirliği artırmaktır. Bilgi ve teknoloji, aynı zamanda, kitle insanının yaratılmasında Marcuse'ün kavramıyla "tek boyutlu insan"ın oluşturulmasında, sisteme, birey üzerinde baskıyı artıran yeni olanaklar sunmaktadır.

Buna bağlı olarak, bilimadamları ve mühendislerin toplumda önemlerinin artması, kuramsal bilgi ve teknolojik yeniliğin sistemi sürdürmesi ile eşanlı ve eşzamanlıdır. Sistemin bilim adamlarına, teknokratlara dayandığı ve buradan hareketle "bilimsel"liği savı, hem "yeni" keşfedilmiş ürünleri benimsemeyi, hem de sisteme karşı olmayı "usdışı"lıkla niteleyip toplum dışına itmenin bir aracı olmaktadır.¹⁴

Bilgi ve teknolojinin gelişmesiyle ulaşılan makine-yoğun bir üretim sürecinde, emek tasarrufu sağlanarak çalışanların boş zamanlarında artma olacağı savı da geçersizdir. Çünkü tercih, ağır yorucu ve sıkıcı işlerde emek tasarrufu sağlamak yerine çalışanların emek maliyetlerinin tasarrufudur.¹⁵

¹⁴ Nitekim Bell 1968 öğrenci eylemlerini "bilim temelli toplumun gelişmesine karşı muhalif hareket" (Bell, "The Post-Industrial...", op.cit., s.163) biçiminde değerlendirirken "bilimsel" sisteme muhalefetin "usdışı"lığını açıkça dile getirmektedir.

¹⁵ Williams, op.cit., s.90-91.

Kaldı ki, çalışma zamanındaki azalma, özgürce kullanılacak zamanda artış anlamına da gelmemektedir. Boş zamanın değerlendirilme biçimi önem taşımaktadır. Boş zaman malların tüketimine ya da sistemi sürdürmede ideolojik aygıtlar olan kitle iletişim araçlarının mesajlarının tüketimine ayrılabilir. Dolayısıyla, var olan ikilikler ve yapılar değişmeksizin boş zamandaki artış¹⁶ özerk etkinlik zamanının artmasını sonuçlandırmamaktadır. Bir yazarın belirttiği gibi, çalışma süresindeki azalma, ömür boyu sosyal gelir garantisi ile özerk etkinlik alanlarının varlığı olmaksızın ve mübadaleye dayanmayan ilişkiler yaygınlaşmaksızın fazla bir anlam taşımaz.¹⁷

Şu halde, endüstri ülkelerinin geçirdiği değişim, Bell ya da Toffler türünden yazarların savladığı gibi niteliksel bir değişim değildir. Var olan üretim ilişkileri içinde toplumsal yapı nicel bir değişim geçirmiştir. Değişim niceliksel; endüstri sonrası topluma geçişin habercisi olarak

¹⁶ Zamyatin, 1920'lerde yazdığı *Biz* adlı anti-ütopik eserinde Taylorizm İlkesine bağlı, işi yapanın yaratıcılığının olmadığı ve işe bağımlı kılındığı bir üretim sürecinde çalışanın, tam günlük boş zamana sahip kılınması durumunda sonucun intihara kadar gidebileceğini öykülemektedir. (Bkz. Yevgeni Zamyatin, *Biz*, çev. Füsun Tülek, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1988, s.134.) Çünkü "sanayileşmeciler toplum"da bireye tam gün çalışma ile tam gün işsizlikten başka bir almaşık sunulmaz. Bu durumda boş zaman bir felaket durumuna gelmektedir. Gorz, *op.cit.*, s.108.

¹⁷ *Ibid.*, s.78 ve 89.

sunulan göstergeler, var olan yapının temellerini değiştirmek, farklılaştırmak yerine gerçekte, sağlamlaştıran değişimin kanıtlarıdır.

Bu olguya karşın evrimin endüstri sonrası yönünde olduğu savının ileri sürülmesi, "ideolojinin sonu"nun geldiğini ilan eden modeli ideolojik kılmaktadır: Bell, gidişin kapitalist olmayan topluma doğru olduğunu söylerken, Toffler ikinci dalgaya en yaman eleştiriyi yapıp üçüncü dalgada olumsuzlukların hiçbirinin yer almayacağını ilân ederken, toplumsal yapıya yönelecek olası tepki ve tehditleri "bilim" eksenli, geleceğin umut ülkesi kalıbında eritmek çaaındadırlar. Var olan yapı içinde kalınma koşuluyla geleceğin ussal ve gönençli almaşığı sizi beklemektedir.

Kapitalist endüstri toplumunun yapısında bir değişme olmadığı gibi, bu toplum, yukarıda açıklanan göstergelere de yansıyan nicel bir değişim geçirerek daha çok tüketen, daha çok yağmalayan, daha çok kirleten... sorunları büyüyen bir evreye ulaşmıştır. Bu evre kapitalist endüstri toplumunun daha ileri bir evresidir. Bu yüzden bu evrenin, Marcuse'un kullandığı kavramla, "ileri endüstri toplumu" olarak adlandırılması olgulara uygun düşmektedir.

B. İleri Endüstri Toplumunun Sorunları¹⁸

1. Ekonomik ve Toplumsal Sorunlar

Kapitalist iktisatçı Galbraith sistemin ekonomik ve toplumsal sorunlarını özlü bir anlatımla dile getirmektedir:

"Eşitsiz gelişme, uygulamada eşitsizlik, uçarı ve atak yenilikler, çevre sorunlarına saldırılar, kişiliğe karşı kayıtsızlık, İtekellerin sahip olduğu devlet üzerinde güç, enflasyon, sanayi içi eşgüdümü becerememe gibi şeyler hem sistemin parçaları, hem de gerçeğin görüntüleridir. Bunlar hiç de küçük kusur sayılamayacakları gibi, bir makinanın bozuk çarkına da benzemez, teşhis edildiği anda düzeltilmesi mümkün kusurlardan sayılamaz. Bunlar sistemsel kusurlardır, sistemin kendi içinden doğmaktadır. Üreticiler tarafından eşit olmayan ölçülerde güç uygulamasına açık bir sistemin sonuçlarıdır, bu gücün kullanılmasından kaynaklanmaktadır".¹⁹

Bu ve benzer sorunlar sonucu yaşanan devrevi krizlerden birini ileri endüstri toplumları 1970'lerde enerji girdilerindeki artış nedeniyle yaşamışlardır.

Bir enerji kaynağı olarak petrol özellikle

¹⁸ Bu toplumların sorunlarının tümüyle incelenmesi bu çalışmanın amacını ve hacmini aşacak boyutlardadır. Bu yüzden amaca uygun olarak ve gerektiği kadar bir irdeleme yapılmaktadır.

¹⁹ Galbraith, op.cit., s.303.

İkinci Dünya Savaşından sonra önemini giderek artırmıştır. Avrupa Topluluğu ülkelerinin ekonomilerinde, diğer enerji kaynaklarına göre petrole bağımlılık 1973 yılında %61'lik bir orana erişmiştir. Aynı yıl Petrol İhracatçısı Ülkeler Birliği, OPEC, petrol arzını sınırlamaya başlamış ve fiyatını artırmıştır. Petrolün varil fiyatı 1973'de dört katına çıkmıştır.²⁰ Petrol krizi, ekonomik bir krize neden olurken, dolaylı bir sonuç olarak da enerjisi petrole bağımlı ülkeleri alması enerji kaynakları bulmaya itmiş ve kamuoyu da fosil enerji kaynaklarına bağımlılıkla somut biçimde yüz yüze gelmiştir. Benzer etkiler 1979-80 yılında İran-Irak savaşı nedeniyle petrol fiyatlarının birden ve hızlı artışı nedeniyle tekrarlanmıştır.

Öte yandan belirli bir rezervi olan dünya doğal kaynaklarının hızla kullanımı kısa bir gelecekte bunların çoğunun tükenmesi olasılığını akla getirmiştir: Meadows ve arkadaşlarınca Roma Klübü için hazırlanan "Büyümenin Sınırları" adlı rapora göre, bugünkü kullanım oranı sabit ve bugünkünden beş kat daha büyük rezervlerin bulunabileceği varsayımlarıyla, demirde 173, kömürde 150, bakırda 48, petrolde 50, doğal gazda 49, altında 29 yıllık tüketim süresi kalmıştır.²¹ İleri derecede endüstri-

²⁰ Nazif Kuyucuklu, "Dünya Petrol Fiyatlarının Düşmesi ve OPEC", İ.Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, Yıl 1, Sayı 1 (1983), s.164-165.

²¹ Donella H. Meadows et al., Ekonomik Büyümenin Sınırları, çev. Kemal Tosun et al., İstanbul, İ.Ü. İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yayın No: 37, 1978, s.58-61.

leşmiş bu ülkelerde, doğal kaynaklara olan gereksinim refahın sürmesi için büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, raporda böyle bir olasılıktan söz edilmesi kamuoyunun enerjiyle ilgili dikkatini artırmıştır.

Üretimin kapitalist niteliğinin, doğal olarak, toplumsal yansımaları vardır. İleri endüstri toplumunda iş, işi yapana özgü bir faaliyet değildir; toplumsal üretim aygıtına aittir, kişilerin dışındadır. Bu toplumda iş, "işçinin evrensel egemenlik aygıtına tutsak edilme yöntemi" olmaktadır. Çünkü toplumun yeniden üretilmesi için gerekli iş miktarı azalırken, gerekli ile gereksiz, yararlı ile yararsız, zenginlik ile savurganlık birbirine ayrılmaz biçimde karıştırılarak "üretmek için çalışılacağına, çalışmak için üretilmekte" ve işin amacı "egemen sistemin işlerliğinin dayandırıldığı toplumsal bağımlılık, rekabet ve disiplin ilişkilerini sonsuza değin sürdürmek" biçimini almaktadır.²²

Bu toplumlarda üretim aygıtı yalnızca "iş"i belirlemekle kalmamakta, yeteneklerle davranışları ve bireysel gereksinimlerle istekleri de belirleyerek totaliter bir nitelik kazanmaktadır.²³

Üretim aygıtı, ürettiği mal ve hizmetleri bir bütün olarak topluma kabul ettirmektedir. Bu kabul-

²² André Gorz, *Elveda Proleterya*, çev. Hülya Tufan, İstanbul, AFA Yayıncılık, 1986, s.77.

²³ Herbert Marcuse, *Tek Boyutlu İnsan*, çev. Seçkin Çağan, İstanbul, May Yayınları, 1968, s.20-21.

lendirmede doğaldır ki birey, kullanıcı değil tüketicidir. Tüketim kalıpları niçin ve nasıl kullandığımız sorusunu geçersizleştirmekte ve bunun yerine "dışsal ve özerk bir sistemin" ürünlerini benimsetmektedir.²⁴ Burada kitle iletişim araçlarının, bu araçlarla yapılan ve harcamaları milyonlarca dolara ulaşmış olan reklamların özel bir yeri vardır. Reklamlardaki "amaç, "anlatmak" değil, "dayatmak"; bir şeyi "göstermek" değil, düşünmeye olanak vermeden "etkilemek"; kısacası yinelemelerle beyni uyuşturup "büyülemektir"²⁵ Bu amaca uygun olarak reklamlar yardımıyla, gösterilen biçimde dinlenme, eğlenme, davranma ve tüketme, başkalarının sevdiklerini sevmeye ve nefret ettiklerinden nefret etme gibi yapay gereksinimler yaratılmakta,²⁶ İnsanlar koşullandırılarak dayatılana uygun tüketim alışkanlığı oluşturulmaktadır.

²⁴ Williams, *op.cit.*, s.35.

²⁵ Alaeddin Şenel, "Reklamlardaki Büyü: Meta ve Metafizik", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Sayı.124 (Ekim 1990), s.17. Şenel'e göre, reklamlar "çağdaş sihirsel düşünüş" hizmet ve kaynaklık etmektedir. Büyü ya da sihir, rastlantılar dünyasında yaşayan avcılık-toplayıcılık evresindeki topluluğun düşünüş biçimidir. Rastlantının, plansızlığın, güvensizliğin var olduğu kapitalist toplumda reklamlar aracılığıyla "çağdaş sihirsel düşünüşün", düşünmekten çok koşullandırmayı, gerçekliğe uymayan düşsel bir dünyayı sonuçlandırmakta, eleştiriyi yok etmekte, eşitsizlikçi düzeni sürdürmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Ibid*, s.16-25.

²⁶ Marcuse, *op.cit.*, s.32.

Bu sayede tüketici üreticiye bağlanmakta, daha önemlisi entellektüel ve duygusal tepkiler "bütün"e bağımlı kılınmaktadır; eleştirel düşünce yok edilmektedir. Ürünler belirli bir ideolojik eksen sunarak kişileri yönetmekte ve bu propaganda olmaktan çıkıp belirli bir yaşam biçimine dönüşmektedir. Bu "iyi" bir yaşam biçimidir ve iyi olduğu için her türlü niteliksel değişime karşı durur. "İşte böylece içerikleri itibariyle yerleşmiş düşünce ve eylem dünyasını aşan fikirler, istekler ve amaçlar yok edilerek ya da bu dünyanın ve düzenin kalıplarına indirgenerek bir tek boyutlu düşünce ve davranış kalıbı yaratılır." Dolayısıyla bu toplumlarda, sanıldığı gibi "ideolojinin sonu" gelmemiş, tersine ideoloji gerçeğe dönüştürülmüş, üretime içkin kılınmıştır.²⁷

İnsanın doğaya egemen olmasını sağlayan bilim ve teknoloji, toplumsal egemenlik ilişkileri sürdüğünden, insanın insan üzerinde baskı kurmasına yol açan araçları da sağlamaktadır.²⁸ Tek boyutluluğun oluşumunda teknolojinin önemi bu yüzden büyüktür. Ürünler sürekli "yeni"leştirilirken, sürekli "yeni" gereksinimler yaratılırken baskı, bilim ve teknoloji ile sürdürülmüş olmaktadır. Bu,

²⁷ Ibid., s.40-41.

²⁸ William Leiss, "Ütopya ve Teknoloji: İnsanın Doğaya Egemen Olması Konusunda Düşünceler", çev. Necat Erder, *Yerleşim ve Çevrebilim Sorunları*, der. Ruşen Keleş, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, 1984, s.45.

karşıtını yok eden baskıdır. Çünkü, yaşamı kolaylaştıran, ürünü bollaştıran "yeni"yi sunan teknoloji ve bilime boyun eğilmelidir; "bilimsel" yaşama uyum göstermek ussalıktır, bu yaşam biçimine karşı çıkmak zihinsel özürlülükle eşanlamalı olmaktadır.

"Kişiliğini" sürekli tüketerek en yeni, en pahalı, en lükse sahip olarak ve komşularına benzeyerek, bütünde eriyerek kazanan insan bolluk içinde yokluk çekmektedir. Özellikle sağlık, barınma toplu taşıma ve benzeri toplumsal kullanım alanlarında karşılaştığı kısıtlılıklar bunun bir göstergesidir.²⁹

Tüm bu sorunlara da bağlı olarak bu toplumlarda, sosyo-psikolojik hastalıkların ve intihar, alkolizm ya da uyuşturucu kullanımı gibi "uyumsuzluk"ların arttığı bilinmektedir.

Ekonomik ve toplumsal sorunlarına karşın ileri endüstri toplumu varlığını sürdürmektedir. Bu, genel totaliter yapıya uygun, bunu mümkün kılan ve sürdüren bir siyasal sistemle başarılmaktadır.

2. Siyasal Sorunlar

Gelişmiş kapitalist ülkelerin yönetim sistemleri demokrasidir. Bu kavram genellikle halkın kendini yönettiği bir siyasal sistem çağrışımı yapar.

²⁹ Galbraith, op.cit., s.286; Williams, op.cit., s.35.

Oysa, Batı demokrasilerinin dayandığı kuramsal temeller ve siyasal sürecin işleyişi durumun tam bunun tersi olduğunu göstermektedir.

Demokrasi etimolojik açıdan çelişen bir ifadedir. Demos ve kratos dan oluşan kavram halkın iktidarı olarak tanımlanmaktadır. İktidar başkası üzerinde kullanılabilir, yani yönetim yönetilenleri öngerektirir. Halk iktidarı dediğimizde yöneten halksa "halk egemenliğinin teb'ası kimlerdir?"³⁰ sorusu yanıtızsız kalmaktadır.

Demokrasinin kuramsal dayanaklarından olan ulus/halk egemenliğine göre tek tek bireyler ulusta bütünleşirler, egemen olan bu "soyut bir"dir. Ulusun istenci "genel istenç" karşısında, tek tek bireylerin istenci söz konusu değildir. Bu genel istenç kendini yasayla ifade eder. Yurttaş olmanın gereği yasaya uymaktır. Yasanın bekçisi ise devlettir. Bu durumda, halk egemenliği soyutlaması yasaların bekçisi olan devletin egemenliğini, devlete itaati meşrulaştırmaktadır.³¹

Egemen olan, soyutlamayla ulaşılan ulustur.

³⁰ Giovanni Sartori, *Demokrasi Kuramı*, çev. Deniz Baykal, Ankara, Siyasi İlimler Türk Derneği Yayın No:23, [Tarihsiz], s.17.

³¹ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Demokratik Mitoslar: Halk-Ulus Egemenliği ve Siyasal Temsil*, II. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresine Sunulan Bildiri, Ankara, 31 Mayıs-2 Haziran 1989, s.3-6. Daha ayrıntılı bilgi için: M.A.Ağaoğulları, "Halk ya da Ulus Egemenliğinin Kuramsal Temelleri Üzerine Birkaç Düşünce", *AÜSBF Dergisi*, Cilt XLI, No.1-4 (Ocak-Aralık 1986), s.131-152.

Halkın somut varlığı ile siyasette yer alması, farklı toplumsal istençlerin açığa vurulmasıyla soyut bütünün parçalanması tehlikesini doğuracaktır. Bunu önlemek için "somut halk" iktidardan yoksun kılınır. Soyut halk (ya da ulus) soyut olması nedeniyle gerçekte yönetimde bulunamayacağından egemenliğini temsilcileri eliyle kullanır; böylece temsil mekanizmasına ulaşılır. Soyut bir varlık olan halk istencini dile getiremeyeceğinden, temsilcileri onun adına istenç belirtir. Bu istenç ise gerçekte, milletvekilinin istencidir ve genel istenci yansıtmaz, tersine genel istenç olarak dayatılır. İleri bir çözümlemede, bu istencin milletvekillerinin istenci de olmadığı anlaşılır: Genel istenç meclis ve öteki devlet organları içinde yaratılır; böylece ulusun "bir"liği bu organların "bir"leştiği devletle özdeşleşir, bir olan ulusun bir olan devlet tarafından temsil edilmesi sonucu doğar. Bu nedenle genel istenç ulusun istenci olarak belirmediği gibi milletvekilinin de istenci değildir; ulusu temsil eden devlet, temsilci olarak genel istenci yaratmaktadır. Bu durumda sözkonusu olan halkın iktidarı değil devletin iktidarıdır.³²

Demek ki, ulus egemenliği, ulusu soyut bir tüm ve tek bir istence sahip olarak ele almakta, tek tek bireylerin istenci genel istenç içinde eritilmekte, kuram bütünleştirici bir işlev yüklenmektedir. Bu bütünlük devlet organlarında sağlanır, devlete de

³² Ağaoğulları, "Demokratik...", op.cit., s.8-12.

böylece farklılıkları yadsıma olanağı verir, karşımıza çıkan halkın iktidarı değil devletin iktidarıdır. Aynı biçimde siyasal temsil ilkesi de çelişen bireysellikleri, farklılıkları değil, eşit yurttaşların temsilini, bireyin içinde kendini tanıyabileceği genel olma niteliğini öngördüğünden, temsil edilen ulusun birliği olduğundan bütünlüğü pekiştirmektedir.

Siyasal kılğı bakımından da durum pek içaçıcı değildir.

Williams, temsili iki anlamından söz etmektedir. İlki yerellik, cinsiyet, meslek, yaş grubunun temsili ki burada "karakteristik, simgesellik" anlamı vardır. İkincisinde "belirlenmiş düşüncelerin örgütlü temsili" yani "delege" anlamı vardır. Delege niteliği olan temsilci ile seçmeni arasında görüş ayrılığı çıktığında ayrık olarak istifa gerçekleşmektedir. Bu durumda, Williams'ın belirttiği gibi, mecliste ortada hiç kimseyi temsil etmeyen, uzman temsilci olduğunu ilan eden "politik temsilciler" vardır.³³

Simgesellik, karakteristik bakımından oranlı bir temsili gerçekleşmediğine tek örnek yeterli olacaktır.

İngiltere'de yerel meclislerin bileşimi

³³ Williams, op.cit., s.110-111.

üzerinde 1985'te yapılan bir araştırma,³⁴ meclislerin nüfusun genel karakteristiğini yansıtmadığını göstermektedir. Buna göre meclis üyelerinin %81'i erkek %19'u kadındır. Nüfus içinde yüksek öğretilmlilerin oranı %5 iken meclis üyeleri arasında bu oran %22'dir. Meclislerde belirli meslekten kişilerin ağırlığı da dikkati çekmektedir. "Yarı-nitelikli mavi yakalılar"ın nüfus içindeki oranı %18, işveren ve yüksek yöneticilerin %11 iken, meclis üyeleri arasında bu oran birinciler için %4, ikinciler içinse %32 olmaktadır. Diğer meslekler açısından da orantısız temsilin geçerli olduğu anlaşılmaktadır.

Örnekten anlaşıldığı ve Sartori'nin belirttiği gibi, "seçimlerin amacı demokrasiyi artırmak değil, önderleri ayırıp seçmektir."³⁵ Kapitalist rejimlerde seçim, yönetenlerle yönetilenler arasında iktidar ilişkisini kolaylaştırmakta, bireylerin iktidara itaatini sağlamaktadır.³⁶

Sorun bu kadarla da kalmamaktadır: İlkın, çağdaş gelişmeler sonucu, yürütmenin güçlendirilmesi ve yetkilerin daha çok bu organda toplanması yönünde

³⁴ Widdicomple Report II, The Local Government Councillor, London, HMSO, 1986, s.39'dan aktaran Oya Çitçi, Yerel Yönetimlerde Temsil - Belediye Örneği, Ankara, TODAİE Yayınları, 1989, s.42.

³⁵ Sartori, op.cit., s.72

³⁶ Jean-Marie Cotteret ve Claude Emeri, Seçim Sistemleri, Çev.Ahmet Kotil, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s.11.

bir eğilim belirmiş,³⁷ meclislerin karar alma, yönetimi denetleme gibi birincil işlevleri zayıflamıştır. Meclis daha çok yürütmenin almış olduğu kararların onaylandığı bir organ durumuna gelmiş, "halkın temsilcileri"nin siyasal sistemdeki önemleri azalmıştır.

Öte yandan, halktan çok, çeşitli tekellerin kararlar üzerindeki yoğun etkileri bilinmektedir. Etki, karar çıkaracakların makamlarını elde etme olanaklarını genişletme biçiminde dolayimsız da gerçekleşebilir. Seçilme süreci önemli özdeksel kaynakları gerektirmekte, adaylar bu kaynağa sahip olanlarca desteklendiklerinde başarı kolaylaşmakta ve bağımlılıkları kaçınılmazlaşmaktadır.

Bundan başka, parlamenter mücadeleyi benimseyen partiler daha çok seçmene ulaşmak için programlarını merkeze çekmekte, bu partiler arasındaki farklar azalmaktadır. Bir çok partinin programıyla var gibi görünen alması, gerçekte tektir.

Kaldı ki, Batı demokrasilerinde partilerin ideolojilerinden, programlarından, geleceğe yönelik tasarımlarından çok medyada sundukları imge önem taşımaktadır. Medya desteği, medya kuruluşlarıyla iyi

³⁷ Bu konuda bkz. Erdoğan Teziç, "Batı Demokrasilerinde "Yürütme"nin Üstünlüğü ve Yeni Kurumlar Dengesi", *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, Yıl 1, Sayı 2 (Ağustos 1980), s.91-106; Adil Özkul, "Çağdaş Parlamenter demokraside Kuvvetli İcra Eğilimi", *Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt.26, Sayı-1-2 (1969), s.43-76.

ilişkiler iktidara uzanmanın ön grekliliklerindendir. Ne söylendiği değil nasıl söylendiği, partinin tanıtımının, tüketilmesi istenen herhangi bir ürünün reklamının yapılmasından ("reklamı" yapılanın "presentable" olması; yakışıklı ya da güzel, hedef kitleyi etkileyici konuşan, rahat davranışlı gibi...) ve parti örgütü ile kadrosunun bir pazarlamacıdan, pazarlama şirketinden farkının kalmadığı bir durumda demokratik bir siyasal süreçten söz edilemez; çünkü, siyaset medyanın yönlendirdiği, ona bağlı bir süreç durumuna gelmiş, siyasal söylem ve eylem ve bunların üretimi, siyasal katılım ve davranış önemini yitirirken yerini kitle ileşitim araçlarının "iyi" kullanılması almıştır. Kitle iletişim çağında, öteki tüm aksaklıklar, eksiklikler göz ardı edilse bile, demokratik siyasal sürecin varlığından söz edilemez.

Tüm bu anılanların bir sonucu olarak siyasal sisteme, siyasal kurumlara olan güven sarsılmıştır. Siyasal yabancılaşma siyasal sürece katılmama, siyasal düşkırıklığı olguları belirginleşmiştir. Siyasal sistemle uyuşmayan parlamento dışı muhalefetin yandaş bulması değişim isteminin yerleşik kurumlara başarılamiyacağının, siyasal güven erozyonunun bir başka göstergesidir.

Batı demokrasilerinin dayandığı temeller olan ulus egemenliği ve temsil mekanizmasının bütünleştirici kuramsal araçlar sunduğu yukarıda belirtilmişti. Bunlar, ileri endüstri ülkelerinin tek boyutlu, totaliter (bütünlükçü) niteliğiyle ilgilidir ve birbirini tamamlayıcı etkilerde bulunur. Bu

aşamada tek boyutluluğunun siyasal yansımalarını vurgulamak gerekecektir.

Bu toplumlar teknoloji yardımıyla yaratılan yapay gereksinimlerin karşılanmasına dayalı, sürekli tüketen, bireyin bütüne bağımlı kılındığı, özgürlük ve çoğulculuğun uygulamısal varlığının, kullanımının sınırlı olduğu toplumlardır.

Bu konuda tutarlı bir düşünce geliştiren Marcuse'e göre, teknolojik gelişmeyle verimliliği artırılan üretim daha çok tüketimi zorunlu kılar. Tüketerек yaşam standardının yükseldiğini sanan bireyler, yönetimin kendilerine verdiği meta ve hizmetlerden mutluluk derecesinden hoşnutsalar, bu, "iyi", "ussal" yaşamsa kendi kendilerini yönetme konusunda diretmezler, istemde bulunmazlar. Böylece özgürlüğün kullanım değeri düşer. Kaldı ki bireylerin düşünce, istek ve duyguları metalarla koşullandırılmıştır.³⁸

*Çoğulcu gibi görünen bu toplumda "bolluk ve özgürlük kılığına bürünmüş olan tahakküm, özel ve genel yaşantının tüm alanlarına yayılır, tüm gerçek karşıtları ortadan kaldırıp bütün içine karıştırır, tüm alternatifleri yokeder. Teknolojik mantık, tahakkümün güçlü aracı durumuna geldikçe, siyasal niteliğini ortaya koyar; toplumun ve doğanın, aklın ve bedinin sürekli olarak bu evrenin korunması için seferber edildiği, gerçekten totaliter bir dünya yaratır."*³⁹

³⁸ Marcuse, op.cit., s.84-85

³⁹ Ibid., s.48.

Var gibi görünen seçme alanı gerçekte neyin seçilebileceğini, neyin seçilmiş olduğunu gösterir, yoksa özgürlüğün yaygın bir kullanım alanı bulduğu çoksesli bir toplumu değil... Sartori'nin ifadesiyle, teknolojik gelişmenin getirdiği yapay bolluk, şımarık bir çocuğun psikolojisine sahip uysal bir toplum yaratmıştır.⁴⁰

Erich Fromm da kapitalist gelişme düzeyinin "özgürlükten kaçış"a neden olduğu görüşündedir. Kapitalizmin tekelci niteliği, ekonomik ve toplumsal yaşamın devasa büyüklüğü, kentlerin dev boyutları, reklam ve propaganda tekniklerinin eleştiriye düşüncesi yeteneğini körelten etkisi, işsizlik korkusu, savaş tehdidi... gibi gelişmeler bireyde güçsüzlük, umutsuzluk, önemsizlik, küçüklük, yalnızlık duyguları yaratmaktadır. Bu duygulardan kurtulmanın yolu ya faşist rejimlerde olduğu gibi öndere boyun eğmek ya da demokrasilerde olduğu gibi kabul edilmiş biçimlere zorlayıcı ayak uydurma, "kültürel dizgelerin kendisine sunduğu kişiliği bütünüyle kabul"lenme, zorlayıcı bir uyum içinde ("robot uyumu") olmaktır.⁴¹

⁴⁰ Sartori, *op.cit.*, s.283

⁴¹ Erich Fromm, *Özgürlük Korkusu*, Çev.Roza Hakmen, İstanbul, Yaprak Yayınları, [Tarihsiz], s.80-83 ve 111

Her iki durumda da söz konusu olan özgürlükten kaçıştır.

Özgürlüğün kullanım değeri olmayan bu toplumlarda savaş tehdidi, sistemi sürekli kılan diğer mekanizmalara apaçık korku üreten ek bir unsurdur. Olağanüstü kaynakların ayrıldığı savaş endüstrisi ve onun ürünleriyle donatılan ordu ile polis gücü⁴² çoğu kez düşsel bir dış düşman gerekçesine dayalıdır. Gerçekte ise bunlar, Althusser'in ayrımıyla⁴³ "devletin baskı aygıtı"na dahildir ve "devletin ideolojik aygıtları"yla birlikte var olan sistemi sürdürmeye yararlar. Bazı özel günlerde silah resmi geçidi biçiminde yurttaşlara görkemli bir törenle gösterilmesinin başka bir anlamı olamaz. Olası iç düşmanlara karşı düzeni korumak için iktidarın sahip olduğu gücün ve atılacak adımların buna göre ayarlanmasının açık bir anlatımıdır. Barışın sürekli bir savaş tehdidiyle sürdürülmesinden amaç, sistemin dışında yer alan muhalif unsurların gelişme yeteneklerini baltalamaktır.

⁴² Havemann, nükleer beraberlik durumu sürdükçe konvansiyonel silahlarla bir dünya savaşı olanaksızdır görüşündedir. Bu durumda "ordular sadece, olası iç savaşlar için birer polis birliğidir." Havemann, op.cit., s.16

⁴³ Bkz. Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Yusuf Alp ve Mahmut Özışık, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1989, s.28-30.

3. Çevre Sorunları

Çevre sorunları, insanın üretim etkinliğiyle biçimlendirdiği yapay çevrenin sağlık koşullarına uygun olmayışı, insan etkinliği ya da ilgisizliği sonucu doğal çevrenin bozulması, hava, su, toprak gibi çevresel öğelerin sahip olması gereken niteliklerini yitirmesi, kirlenmesi anlamına gelir.

Çevre kavramı, canlı ve cansız varlıkların birbirleriyle ve karşılıklı ilişkilerini kapsayan bir genişlikte ele alındığında toprak, hava, su kirliliğinden, iklimdeki değişimlere uzaydaki kirlilikten gürültüye, elverişsiz koşullarda beslenme, barınma ve çalışmadan canlı türlerinin yok olmasına...kadar bir çok sorun çevre sorunları başlığı altında toplanabilir.

Bu genişlikte anlaşılmıca çevre sorunlarının, ilk insan topluluklarının da başını ağrıttığı söylenebilir. Eldeki kaynaklar bu denli eskiyi yansıtmamakla birlikte, çıkardığı duman nedeniyle açıkta kömür yakılmasını yasaklayan bir kral fermanına dayanılarak 1306 tarihinde bir kişinin idam edildiği, 1661'de John Evelyn'nin, Krala Londra'nın dumanından şikayetçi olduğu ve çözüm önerdiği bilinmektedir.⁴⁴ Bununla birlikte çevre sorunlarının ağırlığının duyumsanması oldukça yenidir. 1950'lerden başlayıp giderek artarak, sorun, dünya kamuoyunun

⁴⁴ John Burton, *Man and His World, Pollution*, Glasgow and London, Blackie, 1974, s.10.

gündem maddeleri arasına girmiştir.⁴⁵

Çevre sorunları dar anlamda çevre kirliliği olarak anlaşılır. Çevre sorunları arasında bir sıralama yapmak yanlış olmakla birlikte, sözgelimi sudaki kirlenmenin su canlı türlerinin yok olmasına neden olması gibi, çevresel kirlenme başka bazı sorunların oluşumuna olumsuz etkide bulunabilmektedir.

Çevre sorunları ya da dar anlamda çevre kirliliği insanın doğayla ilişkisinin egemenlik ilişkisine, sömürü ve tahribe dönüşmesine bağlı olarak ekolojik dengenin bozulması sonucunda ortaya çıkmaktadır

Ekolojik sistemlerin özelliği dinamik bir denge noktasına ulaşma eğilimidir. Sistem bu denge noktasına ulaşırken kirlilik gibi olumsuz etkileri belli ölçüde sağaltma kapasitesine de sahiptir. Bu sağaltma ya da onarma kapasitesinin sınırları içinde kalan kirlilik doğal arıtmaya uğrayarak denge noktasına ulaşılmaktadır. Bu sınırlar aşıldığında yaşam ortamı kullanılabilmek özelliğini yitirmektedir.⁴⁶ Şu

⁴⁵ Bu ilginin en önemli nedeni çevresel bozulmanın son yıllarda olağanüstü artmış olmasıdır. F.Almanya'da yapılan bir araştırmaya göre hava, su, toprak kirliliği ile gürültü alanında bir yıldaki ölçülebilir hasar 103.5 milyar marktan daha çoktur. Ayrıntılı döküm için bkz.Udo E.Simonis, "Industrial Restructuring for Sustainable Development-Three Strategic Elements", Biopolitics: The Bio-Environment, Vol.II, Biopolitics International Organisation, 1989, s.298.

⁴⁶ Orhan Uslu, "Çevre Sorunlarına Temel Ekonomik ve Ekolojik Yaklaşımlar", Çevre ve Ekonomi, Ankara TÇSV Yayını, 1985, s.125-126.

halde doğanın kendini temizleme sınırı, eşiği aşıldığında kirlilik oluşmaktadır. Bir kez bu sınır aşıldıktan sonra kirleticilerin miktarında en küçük bir ek, kirlenmeyi olağanüstü artırmaktadır.

Çevre sorunlarının toplumsal yaşamı tehdit edecek boyuta erişmesi, hem yetkililerin çevresel bozulmanın kritik eşiğinin bu denli çabuk aşılabacağını öngörmemeleri ⁴⁷ hem de bu eşik aşıldıktan sonra sorunların birikimli olması özelliği ile ilgilidir.

Çevre kirliliği, etkilenen mekana göre toprağın, havanın ve suyun kirlenmesi biçiminde ayırımlanabilir. Bununla birlikte, kirlenme yalnızca doğrudan etkilenen mekanda kalmamakta, doğanın bütünselliği nedeniyle, sözgelimi atmosferde artan kükürt oranı hava kirliliği olarak yaşanırken, kimyasal reaksiyon sonucu asit yağmuruna dönüşüp toprakta ve sularda kirlilik oluşmaktadır.

Çevre sorunları ile üretim-tüketim süreçleri arasında bir ilişki bulunmaktadır. Çevre sorunları endüstriyel ve tarımsal üretim ya da doğal kaynakların işlenmesi sırasında, üretim sürecinin çeşitli atıklarıyla ya da tüketirken çevreye verilen zararlar ve geriye kalan çöpler nedeniyle oluşabilir.

İleri endüstri ülkelerinde çevre sorunlarının önemli bir kaynağı ekonominin dayandığı tüketme zorunluluğudur. Bu ülkelerde insan nesne ilişkisinde süre çok kısalmıştır. Aynı anlama gelmek üzere,

⁴⁷ Henry Still, "Dünya:Bizim Olan "Tek Çamur Kabarcığı", *Ufuk*, Cilt:4,Sayı:2 (1972),s.15

bunlar "satın al-kullan-at"⁴⁸ ilkesinin geçerli olduğu toplumlardır.

Tüketim maddeleri bir kez kullanılıp geride, ekonomiye dönmeyen doğada da çözilemeyen atıklar bırakmaktadır. Tüketim statü simgesi olduğundan, "toplumsal ikna"⁴⁹ sürekli tüketime zorladığından atıklar hızla çoğalmaktadır. Ayrıca kimi tüketim maddelerinin kullanımı sırasında da çevre onulmaz biçimde kirletilmektedir.

Örnek vermek gerekirse, bir tüketim aracı olan otomobil çok önemli çevre sorunları yaratmaktadır. ABD'de tüketilen petrolün %56'sı otomobiller tarafından kullanılırken dünya doğal kaynakları bu yolda tükenmekte, hava kirliliğinin %60'ı, kent

⁴⁸ Alvin Toffler, *Gelecek Korkusu:Şok*, Çev.Selami Sargut, 3.Baskı, İstanbul, Altın Kitaplar, 1981, s.51

⁴⁹ Bu toplumlarda "toplumsal ikna" yalnız tükettirmek için değil çevresel bozulma ile ilgili olarak da kullanılmaktadır. Bu sayede çevre sorunlarının varlığı gerçeği gizlenmekte, kirliliğin hayal ürünü olduğu benimsenilmeye çalışılmaktadır. ABD'de 1970'in ilk altı ayında büyük şirketler, "çevre duyarlılıklarının" reklamına bir milyar dolar harcamışlardır.(Galbraith, op.cit., s.229) Öte yandan, toplumsal ikna, başka amaçlar için, sözgelimi, çevreye en çok zararı veren savaşları meşru kılmak için insanlığın çevre duyarlılığının sömürülmesinde de kullanılmaktadır. Körfez savaşında binlerce bombanın Iraklılara verdiği zarar gizlenirken, petrole bulanmış bir karabatağın görüntüsü savaş haberlerinin jeneriği haline getirilmişti. Oysa kuşun görüntüsü körfezden değil, Faransa'da on yıl önce meydana gelen bir deniz kirlenmesinden alınmıştı.Bkz."TV Gerçeği Örtüyor",Nilgün Cerrahoğlu'nun Ignacio Ramonet ile yaptığı söyleşi,Cumhuriyet Gazetesi,24 Temmuz 1991

gürültüsünün %85'i otolardan kaynaklanmakta, Los Angeles kent alanının %65'i otomobil ile ilgili kullanımlara ayrılarak kentsel topraklar israf edilmektedir.⁵⁰ 1983'te Fransa'da atmosfere karışan toplam hidrokarbonların %40'ı motorlu ulaşım araçlarından kaynaklanmıştır.⁵¹ Motorlu araçlardan çıkan öteki kirleticiler karbon monoksit, azot oksitler, oksitleyiciler ve kurşundur ki, bunlar insan sağlığını tehdit etmektedir.

İleri endüstri ülkelerinde tüketim sürecinde oluşan yoğun kirlenme yanında, üretim etkinliğine bağlı olarak da çevre sorunları yaratılmaktadır. Bu ülkeler endüstrileşmelerini tamamlamışlardır; endüstrileşme doğayı sömürme olanaklarını genişletmekte, daha çok endüstriyel üretim, atık kontrol sistemi olmaksızın daha çok kirliliğe neden olmaktadır. Kirlilik ya üretim faaliyeti sırasında ya da üretim sonunda çevreye bırakılan atıklarla oluşmaktadır.

İçinde bulunduğumuz yüz yıl boyunca endüstriyel üretim elli kat artarken bunun beşte dördü 1950'den günümüzedir.⁵² Bu, denetimsiz endüst-

⁵⁰ Mine Kışlalıoğlu ve Fikret Berkes, **Çevre ve Ekoloji**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1989, s.156.

⁵¹ Roger Schaefer, "Çevre Yönetimi ve Teknoloji", **Sanayi ve Çevre Konferansı**, Ankara, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, 1986, s.118

⁵² Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, **Ortak Geleceğimiz**, Çev.Belkıs Çorakçı, Ankara, TÇSV Yayını, 1989, s.58.

riyel atıkların olağanüstü artarak canlı türlerinin yok olma eşiğine gelmeleri demektir.

Uluslararası Denizcilik Bürosunun açıkladığına göre yılda yaklaşık 22 milyon ton endüstri atığı denizlere bırakılmaktadır.⁵³ Bir kağıt fabrikasının atık sularının "biyolojik oksijen ihtiyacı"⁵⁴ 5000 mg/l varsayılp (normalde 2000 ile 25000 mg/l oranındadır) 2400 m³/saat ile bir körfeze bırakılması durumunda oluşacak kirliliğin eşdeğerini, ancak 5.5 milyon nüfuslu bir kent başatabilmektedir.⁵⁵

Endüstriyel atık gazlar da hava kirliliğine neden olmaktadır. Bu atıklara endüstride, ısınmada ve ulaşım araçlarında enerji olarak kullanılan fosil sonuçlarla karşılaşilmektedir. En bilinen örneği yakıtların atık gazları eklendiğinde ölümcül Londra'dır: Sis, duman, motorlu araç egsozu ve düşük sıcaklığa bağlı olarak yoğunlaşan kirlilik Londra'da beş gün içinde 4000'den fazla ölüme yol açmıştır. Benzer bir durum dört yıl sonra 1956'da da yaşanmış 1000 kişi yaşamını yitirmiştir.⁵⁶ Hava kirliliği ani

⁵³ Kışlalıoğlu ve Berkes, op.cit., s.160.

⁵⁴ Su kirliliğini gösteren değişkenlerden biri olan biyolojik oksijen ihtiyacının içilebilecek su için 1 mg/l'den az olması gerekmektedir.

⁵⁵ Ömer Kuleli, "Çevre Sorunları Maliyetleri ve Yeni Bir EKonomiye Yönelme", 1987 Sanayi Kongresi Bildirileri, Ankara, TMMOB Makina Mühendisleri Odası Yayın No:127, [Tarihsiz], s.356.

⁵⁶ Ronald C.Denney, *This Dirty World*, London, Thomas Nelson and Sons Ltd., 1971, s.72-73

ölümler dışında, psikolojik dengeyi bozan, teneffüs yolları hastalıklarına neden olan, kanser, raşitizm, göz bozuklukları gibi hastalıklara yol açan etkilerde bulunmaktadır.⁵⁷

Endüstriyel ve evsel atıklarda bulunan çeşitli maddelerin hava, su ve toprağa karışması ve beslenme zinciriyle insan vücuduna girmesi sonucu bu maddelerden sözgelimi kalay, sindirim ve bağırsak bozuklukları, nikel akciğer kanseri, civa, merkezi sinir sisteminde bozukluklar, kurşun, (kurşundan arındırılmayan benzinin yakılmasına bağlı olarak kentsel mekanlarda bolca bulunmaktadır.) karaciğer, böbrek, beyin, merkezi sinir sistemi, üreme organı hastalıklarına neden olmaktadır.⁵⁸

Çevre sorunlarının kitlesel ölümler ve kalıcı hastalıklar yaratan, insan yaşamını tehdit eden etkisi nedeniyle çevreye olan toplumsal duyarlılık artmaktadır. Canlı yaşamın sürmesinde önemli bir işlevi olan ozon tabakasının incelmesi günümüzün en popüler duyarlılık alanlarından biridir.

Güneş ışınlarının morötesi (ultraviöle) zararlı ışınlarını süzen ozon tabakasının incelmesine, üretim ve tüketim süreçlerinde kullanılan Kloro Floro Karbon (CFC) bileşiği neden olmaktadır. 1986 ölçümlerine göre Güney Kutbu'nun

⁵⁷ Fehmi Yavuz ve Ruşen Keleş, **Çevre Sorunları**, 2.Baskı, Ankara, AÜSBF Yayınları No:584, 1983, s.41.

⁵⁸ Reha Bilge, "Ekonomi Teknoloji ve Çevre Sorunları", **Çevre ve Ekonomi**, Ankara, TÇSV Yayını, 1985, s.15.

üzerinde %50'ye varan ozon incelmesi saptanmıştır. Modellemeye ulaşılan hesaplara göre ozonda %1 oranda azalma, dünyaya ulaşan morötesi ışınların %2 oranında artmasına, bu ise deri kanseri olaylarının %4 oranında yükselmesine neden olmaktadır.⁵⁹

Çevre sorunlarının nedenleri arasında, yukarıda anılanlara ek olarak, kentleşme ile nüfusun etkisinden de söz etmek gerekir.

İleri endüstri ülkelerinde nüfus artışı, mevcut nüfusu koruyan bir orandadır. Bu nedenle bu ülkelerde nüfus artışı yok gibidir. Aslında nüfus, tek başına çevre sorunu yaratmaz; nüfusun kaynaklarla olan ilişkisi önem taşıdığı gibi üretim ilişkileri ile üretim ve tüketimin düzeyi belirleyici olmaktadır. Soruna bu açıdan yaklaşıncı bugün 6 milyara yaklaşan dünya nüfusunun dörtte üçe varan kısmının kaynakların tüketilmesinde baş aktör olmadığı, nüfusun çevre üzerindeki baskısının sanıldığı gibi nüfus artışı yüksek endüstrileşmemiş ülkelerden değil, tersine ileri derecede endüstrileşmiş ülkelerden kaynaklandığı anlaşılabilmektedir.

Bu saptamayı tanıtlamak için bir örnek vermek gerekirse, dünyaya gelen her ABD'li çocuk doğal kaynaklar üzerinde 30 Hintli çocuğun toplamı ölçüsünde yük getirmektedir.⁶⁰ Kişi başına yıllık

⁵⁹ Kışlalıoğlu ve Berkes, op.cit., s.72.

⁶⁰ Yavuz ve Keleş; op.cit., s.298.

enerji tüketimi, kg eşdeğer petrol olarak; 1950 yılında gelişmiş ülkeler için 2217 ve 1979'da 4353 iken az gelişmiş ülkeler için 1950'de 87 ve 1979'da yalnızca 308'dir.⁶¹ Dünya Bankasının bir raporuna göre dünyadaki mevcut tahıl üretimi herkese günde 3000 kalorilik (günlük gereksinim 2400 kalori) gıdayı sağlamaya yeterliyken yoksul halklara oranla kişi başına üç kat daha fazla tahıl tüketen gelişmiş ülkelerde tahıl tüketiminin yarısından fazlası hayvanlara yem olarak verilmektedir.⁶²

Şu halde, nüfus ile çevre arasında ilişki kurulurken nüfusun tüketim ve kaynak kullanım düzeyi gözönünde tutulmalıdır. Yeryüzünün doğal kaynaklarını tüketenler az gelişmiş ülke nüfusları değildir; sanıldığı gibi tersine, çevre üzerindeki baskısının çoğu endüstrileşmiş ülke nüfuslarından kaynaklanmaktadır. Dünyanın besin ve doğal kaynaklarının, dünya nüfusunu besleyememesi önermesi ise "nüfus sorunu" değil, dağılım, bölüşüm sorunu yani siyasal bir sorundur.

Öte yandan, nüfusun belirli bir mekanda yığılmasının çevre üzerinde olumsuz etkileri olmaktadır. Diğer bir söyleyişle, kentli nüfustaki artış, kentleşme, ile çevre sorunları arasında bir ilişki söz konusudur.

⁶¹ Tolga Yarman, "Enerji, Nüfus ve Çevre" Nüfus ve Çevre Konferansı, Ankara, TÇSV Yayını, 1988, s.175.

⁶² Gorz, Cennetin..., op.cit., s.135.

Bir OECD kaynağına göre, 1950 ile 1970 yılları arasında kentsel nüfusun toplam nüfus içindeki oranı Fransa'da 54.1'den 70.2'ye; İngiltere'de 78.5'den 80.1'e Almanya'da 72.5'den 82.4'e yükselmiştir.⁶³

Kentsel nüfustaki artış, dar mekanda kimi çevresel sorunların yoğunlaşmasına ya da yeni sorunların oluşumuna neden olmaktadır. Kentler endüstri çevresinde oluşmuştur ve endüstriyel atıklar kentlerdeki çevre sorunları için başlıbaşına bir kaynaktır. Buna, sınırlı mekanda yığılan, sürekli tüketim eğilimindeki nüfusun atık ve çöpleri eklenmelidir. Ayrıca kentlerde yeşil alanlar betonlaşma lehine kayba uğramaktadır. Trafik, gürültü, estetik sorunlar kentlerde katmerlidir.

Nüfusun kentte yığılması iklim açısından bazı değişimlere neden olmaktadır.⁶⁴ Global 2000 raporuna göre, kır ve kent arasında yapılan karşılaştırmada kentlerin yıllık sıcaklığının 0.5 ile 1.0 C derece daha yüksek, yıllık ortalama nem oranının %6 daha düşük, havada uçuşan toz parçacıklarının 10 kez daha çok, havanın bulutluluk durumunun %5 ile %10 daha fazla, kışın %100 daha sıklıkla sis, rüzgarın hızının

⁶³ Aktaran: AT Komisyonu Enformasyon Temsilciliği, Avrupa'da Çevre Sorunları, 2.Baskı, Ankara, 1979, s.7.

⁶⁴ Ormanlık ve kentsel alanlar arasında iklim, toprak ve relief özellikler bakımından kısa bir karşılaştırma için bkz: Ertan Eruz, "Kentleşmenin Neden Olduğu Ekolojik Değişimler", Çevre '88: Dördüncü Bilimsel ve Teknik Çevre Kongresi, der. O.USlu, M.M.Evirgen ve A.Müezzinoğlu, Vol.2, İzmir, Çevre Genel Müdürlüğü ve Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, 1988, [Sayfa no. yok]

%20-30 daha düşük kentlere düşen yağmur ve kar miktarının %5-10 daha fazla olduğu görülmektedir.⁶⁵

Kentleşme ne denli planlı olursa olsun belirli bir kent büyüklüğünden sonra kimi sorunlar çözümsüz kalmaktadır. İleri endüstri ülkeleri kentlerinde insanı çıldırtabilecek yoğunluktaki trafik bunlardan biridir. New York'ta 1907 yılında at arabalarının ortalama hızı 18 km/saat, günümüzde en hızlı otomobilin kent içi ortalama hızı 8.4 km/saattir.⁶⁶

Bu sorunlar nedeniyle son yıllarda ileri endüstri ülkelerinde kent merkezinden kaçışı ifade eden J dönüşü (J turn) denilen olgu yaşanmaktadır.

İleri endüstri ülkelerinde bir diğer çevre sorunu kaynağı ve yumağı nükleer enerjidir. Bu ülkeler giderek daha çok, hem de temiz bir enerji olduğu savıyla nükleer enerjiye yönelmektedir.⁶⁷ Nükleer santralde ne denli çok önlem alınıralsa alınsın çok küçük de olsa nükleer atıklar olmakta, bu da pek çok kişinin sağlığını tehdit etmeye yetmektedir. Öte yandan, kaza olasılığı her zaman vardır ve bu Çernobil Nükleer Santralindeki kazada (1986)

⁶⁵ Gerald O. Barney, (Director), *The Global 2000 Report to the President of the U.S. Entering the 21st Century Volume I: The Summary Report*, 5th Printing, New York, Pergamon Press Inc., 1983, s.89.

⁶⁶ Kışlalıoğlu ve Berkes, *op.cit.*, s.157.

⁶⁷ Halen işletilmekte olan ya da inşaatı süren Fransa'da 63 Federal Almanya'da 25, İngiltere'de 42 nükleer saral vardır. Mustafa Balbay, "Nükleer Tehlike Devam Ediyor", *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Mart 1990.

görüldüğü gibi kitlesel ölüm ve sakatlıklara neden olmaktadır.⁶⁸ Aynı zamanda çevre sorunlarının sınır tanımazlığı nedeniyle çok geniş bir alanda etkileri yaşanmaktadır.

İleri endüstri toplumlarının neden ve sonuçlarıyla çözümlenen ekonomik, toplumsal, siyasal ve çevre sorunlarına bağlı olarak bu ülkelerde Yeşil harekete evrilecek çeşitli öncül tepki hareketleri oluşmuştur.

C. İleri Endüstri Toplumuna İlk Tepkiler: Gençlik Hareketleri

Gençlik hareketleri denince daha çok öğrenci gençliğin eylemleri ve bu arada 1968 öğrenci hareketi belleklerde canlanmaktadır. Bu genel olarak doğru olmakla birlikte 1968 eylemcilerden de önce, ileri endüstri toplumuna ilk tepki, gençlik grupları olan Beatniklerle Hippilerden gelmiştir.

Gençler toplumdan farklılaşmalarını önce biçimde dile getirmişlerdir. Gençlik genel toplumsal atmosfere uygun olarak tüketirken gençliğe ait ortak

⁶⁸ Çernobil dışında bilinen başka örnekler de vardır. Bir çok insanın yaşamını ya da sağlığını yitirmesine neden olan bir kaç şunlardır: 7 Ekim 1957'de Windscale (İngiltere) reaktör kazası, 1958'de Sovyetler Birliği Urallar Bölgesindeki kaza, 28 Mart 1979'da, ABD'de Three Mile Island reaktör kazası, 7 Ağustos 1979'da, ABD'de Erwin nükleer yakıt santrali kazası, Nisan 1891'de Japonya'da Tsuriga nükleer santral kazası, 6 Ocak 1986'da, ABD'de Kerr-Mc Gee nükleer santral kazası. Ibid.,

bir zevk biçimi oluşmaya başlamış, giyimleriyle, saçlarıyla biçimsel benzeşme, ayrı bir toplumsal kesim olmalarının farkına varmalarında ilk ipuçlarını vermiştir. 1950 ve 1960'ların gençliği, içinde var oldukları -ya da var olmadıkları- topluma yalnızca biçimde karşı çıkmakla kalmamış hem toplumun değerlerini sorgulamış, hem de pasif bir tepkiyle bu toplumun dışına çıkma, dışında yer alma çabasında olmuştur.

1950'lerin ortalarında ortaya çıkan, her ulustan bireyin katılımına açık, seyahatçi gruplar olan Beatnikler ve onların ardılı Hippiler çalışma etiğini, rekabetçi ilişkileri, kâra dayalı ekonomik süreci, tüketim, otorite, hiyerarşi, ailenin kutsallığı, cinsellikte tutuculuk gibi toplumun başat değerlerini yadsımışlardır.

Rengarenk giyimleri, uzun saçları, rock'n roll müzikleriyle, kullandıkları marijuana ve LSD türü uyuşturucularla, cinsellikte özgür davranışlarıyla, doğada sürdürdükleri komünal yaşam biçimiyle gençlik, var olan kültürün otoriter niteliğinden kurtulmakta, topluma karşı bir kültür sunmaktaydı.⁶⁹ Bu karşı kültür, yaratıcılık, kişiliğin özgürce gelişimi, sevgi, hoşgörü, yaşamın her alanında çoğulculuk, sapabilme hakkı, cinsel özgürlük, doğaya dönüş, doğanın korunması gibi değerleri içermektedir. Bu

⁶⁹ Ronald Fraser et.al., 1968 İsyançı Bir Öğrenci Kuşağı, Çev.Kudret Emiroğlu, İstanbul, Belge Yayınları, 1988, s.124-125.

kültürün "karşı" özü apaçıktır. Benimsedikleri, değerler var olan değerlerin tam karşıtıdır.

Karşı kültür hareketi ileri endüstri toplumuna ilk tepki olmasının ötesinde daha sonraki tepki hareketlerine esin kaynaklığı nedeniyle de önemlidir.

Hippi benzeri bir yaşam biçiminin Hollanda'daki örneği olan Pravos Alman Yeşillerinin 1980'lerde ileri sürdüğü "ücretsiz toplu taşıma, silahsız polis, alkol ve tütün türü maddelerin reklamına sınır konması, hava kirliliğinin önlenmesi" gibi talepleri 1960'larda dile getirmiştir.⁷⁰

Hippiler için hastane, alışveriş merkezleri, lokantalar, kulüpler kurma fikrini ilk ortaya atan Diggerlar da ikinci bölümde incelenen ve Yeşil hareketin dinamiklerinden biri olan alternatif hareketin oluşumunda tarihsel bir adım sayılmaktadır.

Gençlik hareketleri içinde kamuoyunda en çok ses getireni ve siyasal iktidarların da "ilgi"sini çeken 1968 öğrenci başkaldırısı olmuştur. Öğrenci hareketini görece ilgiye değer kılan kitleselliğe ulaşması, toplumsal yapıyı tüm olarak sorgulaması ve bunu yaparken de özellikle siyasal sisteme karşı tavrıdır. Beatnik ve Hippi hareketi ile arasındaki benzerlik ileri endüstri toplumunun baskıcı değerlerini, otoriter kurumlarını yadsıması ve kişisel kurtuluşun, toplumsal kurtuluşun öncülü olarak kabul edilmesidir. Başat ayrılığı ise öğrencilerin aktif

⁷⁰ Elim Papadakis, *The Green Movement in West Germany*, London and Canberra, Croom Helun, 1984, s.6.

siyasal eylemi benimsemeleri, yalnızca kişisel kurtuluşa yetinmeyip siyasal sistemi ve kurallarını da değiştirme isteminde⁷¹ yani siyasal kültürün değişimi isteminde bulunmalarıdır. Başka bir deyişle, Beatnik ve Hippiler yerleşik toplumsal değerleri, toplumsal yaşayışı kabul etmeyip ondan kaçarak pasif bir tavır benimserken⁷² öğrenci gençlik aynı yadsıyıştan hareket etmekte ama pasif değil aktif bir tavra ulaşmakta toplumsal yapıyı değiştirmeyi amaçlamaktadır.

Öğrenci gençlik 1960'lı yılların başında ilk gösterilerini yapmış, 1967 ve özellikle de 1968 yılında eylemlerini doruk noktasına ulaştırmıştır. Öğrenci hareketinin 1968 yılı ile birlikte anılmasının nedeni de budur. 1969 yılı ileri endüstri ülkelerinde olduğu gibi endüstrileşmiş ve endüstrileşmekte olan ülkelerde de üniversiteli

⁷¹ Strasbourg Üniversitesi girişine yazdıkları "günlük yaşantısını değiştirmeden, devrim yapmaktan söz eden kişi saçmalamaktan başka bir şey yapmıyor demektir" sloganı (Aydın Demirel, (der ve çev.), **Gerçekçi Olun İmkansız İsteyin '68 Fransa**, İstanbul, Metis Yayınları, 1987, s.141) öğrencilerin hem kişisel hem toplumsal kurtuluşu amaçladıklarını ve birincisini ikincisinin öncülü saydıklarını örneklemektedir.

⁷² Özcan köknel, "Bunalan Genç Adamlar", **Milliyet Gazetesi**, 21 Mayıs 1968.

öğrencilerin seslerini yükselttikleri yıl olmuştur.⁷³

Öğrenciler başlangıçta üniversite ile ilgili sorunlarını dile getirmişler ama kısa süre sonra bu sorunların kaynaklandığı ve çözümünün de bağlı olduğu toplumsal yapıyı ve siyasal sistemi sorgulamışlardır.⁷⁴

Kimi yazarlara göre hareketin gerisindeki başat neden kuşaklar arası çatışmadır.⁷⁵ Üniversiteli gençlik orta yaştaki kuşakların elinde toplanan ekonomik, toplumsal ve siyasal olanaklardan kısmen ya

⁷³ Tüm öğrenci hareketlerinin çözümlenmesi doğaldır ki bu çalışmanın amacını aşar. Burada yapılan değerlendirmeler leri endüstri ülkeleriyle sınırlıdır. Öğrenci hareketinin ileri endüstri toplumuna tepkiler başlığı altında incelenmesi de bu kapsamla bağlantılıdır. Yoksa hareketin neden ve sonuçları ülkelerin gelişmişliğine göre farklılaşabilmektedir. Bununla birlikte demokratikleşme, katılım, emperyalizme karşı olma, adaletli-eşitlikçi-özgürlükçü bir toplum gibi taleplerinin benzerliği dikkati çekmektedir.

⁷⁴ Bkz. Yahya Akyüz, "1968 Yılı Fransız Üniversite Krizi ve Öğrenci İstekleri", 1968 Yılı Öğrenci Hareketleri (Dünyada ve Türkiye'de), Ankara, AÜ Eğitim Fakültesi Yayınları no:7, Eğitim ve Toplum Araştırmaları Yayınları No:2, 1969, s.127; Esinç Kozanç, "İtalya'da Üniversite Reformu Hazırlıkları ve Öğrenci Hareketleri", Ibid., s.110; Coşkun San, "Son Yıllarda Alman Üniversitelerinde Öğrenci Hareketleri" Ibid, s.35; İsmail Sandıkçıoğlu, "Birleşik Amerika'daki Öğrenci Hareketleri: Columbia Üniversitesindeki Son Olaylar", Ibid., s.146.

⁷⁵ "Meseleye hangi açıdan bakarsanız bakın bu bir kuşaklar çatışmasıdır." Tarık Zafer Tunaya "Genç İnsanların Dünyası", Milliyet Gazetesi, 7 Temmuz 1968; Ahmet Taner Kışlalı çalışmasını bu varsayıma dayandırmaktadır. Bkz. Öğrenci Ayaklanmaları, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1974, s.35

da tümüyle yararlanamamakta bu durum iki kuşak arasında çıkar çatışması yaratmaktadır.⁷⁶ Bu, öğrenci hareketinin ardında yatan nedenlere ulaşamayan bir görüştür. Öğrenci hareketi "toplumsal gerçekliğe olan duyarlılığı yansıtmakta"⁷⁷ dır. Bu gerçeklik, öğrencilerce, "tüketici toplum düzeninin"⁷⁸, bu düzenin değer ve kurumları ile onun yarattığı "tüketici insan"ın yadsınması⁷⁹ biçiminde dile getirilmiştir.

"Dâvâ yeni bir düzen yaratmaktır." Çünkü "tüketim ekonomisi çok iyi ve daha az iyi giyinmiş, beyinleri yıkanmış uysal robotların "sürekli yalanlama" kampanyaları yardımı ile rasyonel yoldan eleştirilmeyen siyasi sistemlerin sürdürtölmelerine yaramaktadır."⁸⁰

Değişik ulustan "68"lilerin, kendi ağızlarından, istemleri ile yadsıdıkları değerler" -"herkesin konuşma greksinimi ve hakkı", "kendine güveni öğrenmek", "baskı altındaki duyguların açığa vurulması", "halkın demokrasisi", savaşa, devlete,

⁷⁶ Ibid., s.106-112

⁷⁷ Söz, Philip G. Altbach'a aittir: "Students and Politics (1967)", *Protest, Reform and Revolt*, ed. Joseph R. Gusfield, New York, John Wiley and Sons Inc., 1970, s.237

⁷⁸ Bkz. Akyüz, *op.cit.*, s.126

⁷⁹ Bkz. San, *op.cit.*, s.35-36

⁸⁰ Nermin Abadan "Refah ve Adaletsizliğe İsyan Edenler", *Milliyet Gazetesi*, 20 Mayıs 1968

hiyerarşiye, otoriteye, eşitsizliğe, adaletsizliğe ve "insanları kökenlerine ve yeteneklerine göre bölen bu değişmez topluma" karşı tavrı⁸¹ - öğrencilerin neden ve neye karşı eyleme geçtiklerini ya da hangi konulara duyarlı olduklarını açıkça göstermektedir.⁸²

Öğrenci hareketi toplumsal yapıyı sorgularken Vietnam Savaşından pek çok etkilenmiştir. O kadar ki, ilk eylemler Vietnam Savaşının protestosudur. Vietnam halkı, karşıdaki güç ne denli muazzam ve "bilimsel" donanımlı olursa olsun ona karşı çıkılabileceğini göstermiştir.⁸³ Sonra, adil ve özgürlükçü olduğunu ilan eden düzenin, üçüncü dünyayı imhaya yönelmesi, usdışı savaşlara girmesi, bunun emperyalist sömürü ile ilişkili olduğunun kavranması toplumsal yapının ussallıkla bir ilgisinin bulunmadığını göstermiştir.

Öğrenci hareketi, emperyalist savaşları olsun, üniversite sorunlarını olsun toplumsal yapının

⁸¹ Fraser et al., op.cit., s.17-23

⁸² Savunulan bu görüşe aykırı gibi görünen bir anket sonucu: Fransa'da üniversite ve lise öğrencileri arasında yapılan bir ankete katılanlar, hareketin toplum düzenini değiştirmeyi amaçladığını %12'lik bir oranla, hareketin nedenleri arasında tüketim toplumunun yadsınmasını birinci derecede gördüklerini %7'lik bir oranla ifade etmişlerdir. (Le Monde, 29 Octobre 1968, s.11'den aktaran: Akyüz, op.cit., s.131-132) Anket, ankete katılanların kaçının öğrenci hareketi içinde doğrudan yer aldığı ve kaçının liseli olduğunun bilinmemesi nedeniyle sağlıklı bir çıkarım için elverişli değildir.

⁸³ Fraser, et.al., op.cit., s.19

sorunlarına bağlamış, düzenin tümüyle değişmesi sonucuna ulaşmıştır. Başka türlü de olamazdı. Çünkü öğrencilerin, merkeziyetçi ve hiyerarşik üniversite yapısından, katılıma açık olmayan anti-demokratik öğretim yöntemlerinden yakınmaları ile öğretimiyle ilgili bir iş bulamama riski, işsizlik gibi sorunları toplumsal yapıya içkin olan değerlerin, sorunların yansımalarıdır. Öğrenciler, işte bu yüzden, eylemlerini toplumsal yapıya yöneltmişlerdir; bu yüzden, bu bir üniversite reform hareketi, bir kuşaklar çatışması değil, ileri endüstri toplumunu yadsıma ve değerleriyle, kurumlarıyla, siyasal sistemiyle onu değiştirme hareketidir.⁸⁴

Bu sonucu gerçekleştirmek için de, kişisel ve toplumsal kurtuluşu birbirinden ayırmayan öğrenciler, işe üniversitenin değiştirilmesinden başlamışlardır. Üniversiteler, değişim isteyen öğrencilerin mekanı olması nedeniyle düzenin en zayıf halkasıdır onlara göre. Üniversiteler kapitalizme kadrolar yetirttiğinden kapitalizmi sırtlayan kurumlardır. Burjuvaziye gereksindiği kadrolardan yoksun bırakmak düzenin sürekliliğini kırarak önemli bir unsur olarak algılanmaktadır. Bu nedenle 1968 öğrenci hareketinin, hareket içinde yer almış R.Dutschke'nin "var olan toplumsal düzenin her biriminin kendi özgül çelişkileri çerçevesinde sorgulanarak alternatifinin üretilmesi, böylece geleceğin toplumunun bugünden

⁸⁴ Öğrenciler devrim yapamayacağından amaçlarına ulaşamayarak yenilmeleri kaçınılmazdı.

oluşturulması"⁸⁵ demek olan "kurumların içinden uzun yürüyüş" görüşü üzerine yapılandığı söylenebilir.

Nedenleri, istemleri, ortak özellikleri kısaca açıklanmaya çalışılan öğrenci hareketi, pek çok bakımdan Yeşil harekete katkı sağlamıştır. Öğrenci hareketinin içinde bulunanların çoğu 1970'li yıllarda Yeşil hareketin oluşumunda rol oynayıp, aktörleri arasında yer almış ve daha önemlisi hareketin bazı felsefi ve eylemsel özellikleri Yeşil harekete yansımıştır. Öğrenci hareketinin ileri endüstri toplumunu sorgulaması, katılım kanallarındaki eksikliği açığa çıkarması, siyasal eylemin öznesi olmaya dayalı aktif eylem tarzı, oturma eylemi, işgal gibi yeni eylem türleri, kendiliğindenlik ve öndersizlik gibi ilkeleri, üçüncü dünya halklarına bakışı Yeşil harekete yansıyan kimi nitelikleridir.

Hippiler başat kültür normlarını, tüketim kalıplarını sorgulayıp doğayla uyumlu bur yaşamda sorunlardan kurtulmayı denerken, öğrenci hareketi, toplumsal yaşamın her alanını denetleyen, totaliter, anti-demokratik toplumsal yapıyı eleştiri alanı yapmıştır. Öncül tepki hareketlerinin birikiminden yararlanan Yeşil hareket ise yukarıda açıkladığımız ekonomik, toplumsal ve siyasal sorunları olan toplumsal ortamın bir ürünü olarak 1970'lerde gelişecektir. Doğal kaynakları yağmalayan, sürekli

⁸⁵ Tanıl Basra, "Yumuşak Bir Radikal", **Çağdaş Liderler Ansiklopedisi**, Cilt II, İstanbul, İletişim Yayınları, 1986, s.606.

tüketim mantığı üzerine kurulu ekonomik yapının sorunları, bu sorunlarla da ilişkili olan çevre sorunları ve mevcut toplumsal sistemi sürdürmenin kurallarıyla donatılmış, katılım kanallarının kapalı olduğu siyasal yapının sorunları Yeşil hareketi hazırlamış ve etkilemiştir.

D. Bir Karşılaştırma Notu: Azgelişmiş Ülke Örneği Türkiye

Bilindiği gibi ülkemizde de Yeşiller Partisi (kuruluş: Haziran 1988) adı altında bir siyasal örgütlenme vardır. Batıdaki örnekleriyle ülkemizdeki Yeşiller Partisi arasında bir farklılık ya da benzerlik olup olmadığı sorusunun yanıtı, ileri endüstri ülkeleriyle Türkiye arasında toplumsal yapı ve bu yapının sorunlarının bir farklılaşma gösterip göstermediği sorusuna verilecek yanıtla yakından ilgilidir. Çünkü farklı toplumsal istem ve gereksinimler partinin ortaya çıkışını etkileyecek, özgün ya da öykünmecî bir oluşum olup olmadığını belirleyecektir. Bu nedenle, bir anlamda Batıdaki Yeşil hareketin doğduğu toplumsal ortamın iyi kavranmasını da sağlayacak bir karşılaştırma yapmak gerekmektedir.

Türkiye ile yukarıda incelenen ileri endüstri ülkeleri arasında yapısal farklılıklar vardır. Türkiye endüstrileşmenin ileri aşamasında değil, endüstrileşme aşamasındadır. Başka bir anlatımla

tarım sektörü ağırlıklı az gelişmiş bir ülkedir. Toplumun sorunları da, endüstrileşmenin ulaştığı aşamaya bağlı tüketim toplumunun sorunları değil, az gelişmişlikle ilgili sorunlardır. Daha önce çözümlenen ülkelerle bir karşılaştırma olanağı sağlayacak sayısal verilere bakıldığında, Türkiye'nin ekonomik, toplumsal durumu açıklık kazanacaktır.

Türkiye'de 1985 nüfus sayımı sonuçlarına göre,⁸⁶ 6 yaş üzerindeki nüfusun %22.5'u okuryazar değildir. Okuryazar görünen fakat hiçbir öğretim kurumu bitirmeyenler buna eklendiğinde⁸⁷ Türkiye'nin okuryazar olmayan nüfusu %41'e ulaşmaktadır.

İleri endüstri ülkelerinde kişi başına milli gelir 10 bin doların üzerindeyken Türkiye'de 1988 rakamlarına göre kişi başına GSMH 1,680,979 TL'dir.⁸⁸ 1\$=2000 TL kabul edildiğinde Türkiye'de kişi başına GSMH 840\$ olmaktadır.

Türkiye'de resmi istatistiklere göre en

⁸⁶ Yüzdelere temel oluşturan sayılar Devlet İstatistik Enstitüsü, Genel Nüfus Sayımı 20.10.1985, Ankara, 1989, s.64'den alınmıştır.

⁸⁷ 12 Eylül 1980'den sonra gelen yönetim eliyle başlatılan okumayazma seferberliği sırasında çok kısa süreli kurslarla "okuryazarlık" belgesi dağıtılmıştır. Kaldı ki, genelde, okul bitirmeyip okuryazar görünenler ancak adını yazıp tanıyabilecek durumdadır. bu nednele okul bitirmeyenleri okuryazar olmayan nüfusa katmak gerçekçi olacaktır.

⁸⁸ Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye İstatistik Yıllığı 1989, Ankara 1990, s.424.

iyimser tahminle işsizlik %10-12 düzeyindedir.⁸⁹ İstihdan edilenler ise asgari geçimlerini sağlamaktan uzak bir gelire sahiptir ve ağır çalışma koşulları altındadır. 1988 yılında imalat endüstrisinde haftalık ortalama çalışma süresi 48.7 saattir.⁹⁰

Türkiye'de istihdan edilenlerin iktisadi faaliyet koluna göre dağılımına bakıldığında, istihdam edilenlerin %49'unun tarım sektöründe (tarımcılık, balıkçılık, ormancılık, avcılık), %20'sinin endüstri sektöründe (madencilik, imalat, inşaat, elektrik su, gaz), %30'unun da hizmet sektöründe (ticaret, lokantacılık, otelcilik, ulaştırma, haberleşme, depolama, mali kurumlar, toplum hizmetleri, toplumsal ve kişisel hizmetler) çalışmakta olduğu görülmektedir.⁹¹

Üretimde ağırlıklı rolün tarımda olduğu, nüfusun neredeyse yarısının okumayazma bilmediği, kişi başına milli gelirin 1000 doların altında bulunduğu, yıllık enflasyon oranının %50'nin altına düşmediği ülkemizde yetersiz beslenme, sağlıksız mekanlarda barınma gibi büyük bir çoğunluğun yaşamsal

⁸⁹ İstatistik Yıllığı'ndaki (Ibid., s.181) rakamlar yüzdeye dönüştüğünde 1985 yılı için %12.3'lük bir işsizlik oranı elde edilmektedir. Devlet İstatistik Enstitüsü, *Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları 1988*, Ankara, 1990, s.5'te aynı yıl için oran %11.2 görünmekte, 1988 yılı için ise %9.9'luk bir oran verilmektedir.

⁹⁰ Ibid., s.44.

⁹¹ Yüzdelere Ibid., s.32'deki sayılar temel alınarak hesaplanmıştır.

bu anlamda çok temel sorunları çözüme kavuşturulmuş değildir. Kısaca Türkiye tipik bir azgelişmiş ülkedir.

Türkiye aynı zamanda çevre kirliliğine maruz kalan bir az gelişmiş ülkedir. Ancak hemen belirtilmelidir ki, az gelişmiş ülkelerle ileri endüstri ülkelerin çevre sorunlarının nedenleri ve bu sorunlara gösterilen ilgi arasında bazı farklar vardır. Bayan Gandhi de 1972 Stockholm Çevre Konferansında yaptığı konuşmasında en önemli kirlenmenin yoksulluk kirlenmesi olduğunu ve çevrenin yoksulluk koşullarında iyileştirilemeyeceğini belirtirken bu farklılığı dile getirmiştir.

Bir ayrıma göre gelişmiş ülkelerde çevre sorunları, üretim ve tüketim artışından kaynaklanan bolluk kirlenmesi (pollution of affulence) iken az gelişmiş ülkelerde yetersiz beslenme, barınma, sağlık, temizlik... koşulları gibi yoksulluk kirlenmesi (pollution of poverty) niteliğindedir.⁹²

Ayrım geçerliliğini korumakla birlikte, azgelişmiş ülkelerde yaşama koşullarındaki yetersizliğe çevresel koşullardaki kirlenme boyutunu da eklemek gerekmektedir. Azgelişmiş ülkeler yoksulluklarını aşamamış, endüstrileşmelerini tamamlayamamış olmalarına karşın yoğun bir kirlenme ile karşı karşıyadırlar. Burada kirli teknolojilerin ve çöplerin endüstrileşmekte olan ülkelere ihraç

⁹² Yavuz ve Keleş, op.cit., s.225

edilmesi de sorunu ağırlaştıran bir unsur
93
olmaktadır.

Çevre sorunları üretim-tüketim süreçleriyle ilişkilendirilerek ele alınırsa, görülür ki, ileri endüstri ülkelerinde tüketim ve endüstriyel üretimdeki artışa bağlı olan kirlilik, ülkemiz benzeri azgelişmiş ülkelerde tüketimden çok üretim sürecinde ortaya çıkmaktadır. Çevresel kirlenmede niceliksel bir karşılaştırma yapmak, hem zor, hem de gereksizdir; ama bilinmesi gereken çevre sorunlarının gelişmiş ve azgelişmiş ülkeleri etkilemekte olduğu, bununla birlikte sorunun nedenleri bakımından aralarında farklılık bulunduğudır. Bu farka da bağlı olarak, daha önemlisi, iki grup ülkede çevre koruma önlemlerine halkın ilgisinde farklılaşma olmaktadır.

Azgelişmiş ülkeler endüstrileşme, üretim düzeyi, bölüşümde görece bir adalet sağlama gibi ekonomik, siyasal sorunlarını çözemedikleri için çevre koruma önlemleri ile gelişme karşıt kavramlar biçiminde algılanmakta, çevre koruma talepleri

93 Buna çarpıcı bir örnek Hindistan'dan verilebilir: Bir "kaza" sonucu üç bine yakın kişinin ölümüne ikiyüzbin kişinin kör olmasına ya da sağlığını yitirmesine neden olan Bhopol kentindeki tarım ilaçları üren fabrika, ABD'nin üçüncü büyük kimya tekeli olan Union Carbide aittir. Türkiye'den bir örnek de Almanya'da kirliliğe neden olduğu için faaliyeti durdurulan kağıt fabrikasının Denizli'de kurulması girişimidir. Ömer Yurtseven, "Almanya'nın Zehirli Hurdası Türkiye'nin Belası", *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Şubat 1990. Başka örnekler için bkz: Ata Soyer "Üçüncü Dünyaya Tehlike İhracı: Sanayileşmede Çifte Standart", *Bilim ve Sanat*, sayı 92 (Ağustos 1988), s.24-26.

sınırlı kalmaktadır.

Bu ülkelerde öncelikli sorun "gelişme" olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ülkelerde yetersiz beslenme, barınma, sağlık, eğitim, çalışma ve gelir koşullarına, çevresel kirlenmeden daha önemsiz sorunlar olarak bakılamaz.⁹⁴ Azgelişmiş ülkeler, ileri endüstri ülkelerinden farklı olarak yoksulluktan kurtulmak için ekonomik gelişmeyi göz ardı etmeyen ama çevreyi de koruyan bir çözüm yoluna ulaşmanın güçlüğüne duymaktadır.

İncelenen ülkelerle Türkiye arasında ekonomik toplumsal gelişmişlik ve çevre sorunlarının niteliği bakımından ele alınan farklılıklar yanında siyasal rejim ve sorunları açısından da farklılıklar vardır.

Türkiye, henüz, sınırları ve sorunları daha önce tartışılan burjuva demokrasisindeki temel hak ve özgürlüklerin gerçekleştirilemediği bir ülkedir. Türkiye'de temsili sistemin sınırlarından değil, ön koşullarının var olmadığından söz edilebilir ancak. Ülkemizde herşeyden önce yaşama hakkı tartışmalıdır; anlatım ve örgütlenme özgürlüğü yoktur; toplantı ve gösteri yapma özgürlüğünün, dernek, sendika, parti kurma yani örgütlenme özgürlüğünün varlığı, koşul, engel ve yasaklamalar nedeniyle söz konusu değildir. İleri endüstri ülkelerinde yasal olarak tanınan hak ve özgürlükler kullanım değeri bakımından

⁹⁴ Ruşen Keleş, "Çevre Sorunları ve Çevre Hakları", İnsan Hakları Armağanı, Ankara Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayını, 1978, s.113.

anlamsızlaşırken, Türkiye'de özgürlüğün kullanım değeri olup olmadığı tartışması yapılamaz; çünkü ülkemizde çoğu temel hak ve özgürlük yasal olarak tanınmış değildir.

O kadar ki, kitlesel barış gösterileri yapmak bir yana, bir lise öğrencisinin okulunun ⁹⁵ ya da bir esnafın işyerinin duvarına "savaşa hayır" yazısı asması ⁹⁶ devlet aleyhine işlenen "suç"lardan sayılmakta, "yurttaş"ların böylesi masum bireysel tepkileri mümkün olamamaktadır.

Böyle bir ortamda rejim karşıtı olsun olmasın sol söylemli bir politik faaliyetin yasal olarak yaşama olanağı pek güç olduğu gibi, rejim dışılığı olmayan ama görece bir demokratik öze sahip Yeşil hareketin siyasal, hukuksal zemini yoktur. ⁹⁷

Türkiye'de sorun Batı demokrasisinin sınırlarını aşmak, başka siyasal katılım kanalları yaratmak, kitlesel üretim ve tüketimin bireyin siyasal kararları üzerindeki nüfuzunu sorgulamak değildir. Türkiye'de sorun, sınırlılıklarına rağmen

⁹⁵ Bkz. Cumhuriyet Gazetesi, 20 Ekim 1990
Güneş Gazetesi, 20 Ekim 1990.

⁹⁶ Bkz. Cumhuriyet Gazetesi, 23 Ekim 1990.

⁹⁷ Avrupa Parlamentosu Yeşiller Grubu sözcüsü A.Yurttagül'e göre ("Bir Ülkede Tam Demokrasi Olmadan Tam Bir Çevre Hareketi de Oluşamaz", Ali Yurttagül ile yapılan söyleşi, Bilim ve Sanat, Sayı 92 (Ağustos 1988), s.14-15) demokrasi olmayan bir ülkede tam bir çevre hareketi de oluşamaz. Varlığı hükümetin hoşgörüsü ile sınırlıdır ve denetimden çıktığı anda engellenir.

Batı tipi bir demokrasinin var olmayışıdır. Aynı zamanda Türkiye'nin sorunu ekonomik gelişme ve tüketime bağlı olarak yaşam çevresindeki bozulmanın onarılması ve tüketim toplumunun sorgulanması istemi biçiminde, belirmez. Türkiye endüstrileşme, üretim, bölüşüm, yoksulluk sorunlarını⁹⁸ çözmeden çevresel sorunlarla yüz yüze gelmiştir. Kısacası, ileri endüstri ülkeleri ile Türkiye arasında Yeşil hareketin olduğu toplumsal ortam bakımından, hareketin rengini de belirleyen önemli farklılıklar vardır.

Türkiye'de Yeşiller Partisi'nin oluşumu 1980'li yılların ikinci yarısıyla başlayan, katılımın çok düşük olduğu ama kamuoyunun ilgisini çeken çevre koruma amaçlı girişimler sonrasına rastlar. Ankara'da Zafer Parkı'nın otopark yapılmasına karşı başlatılan hukuksal mücadele,⁹⁹ Dalyan'da kaplumbağaların üreme alanlarının korunmasına destek bulmak için yörede kurulan kamplar, Güven Park'ın otopark yapılmasına

⁹⁸ Bu tip azgelişmişlik sorunları, Türkiye'de 1968 Öğrenci hareketinin bazı benzerliklere karşın Batı Avrupadakilerden farklı bir çizgide gelişmesine neden olmuştur. Ülkemizdeki hareket ileri derecede endüstrileşmenin sorunlarına ve toplumsal yapısına, değerlerine bir tepki değil, tersine azgelişmişliğe, endüstrileşememeye, bu sorunları aşamayan rejime bir başkaldırıdır. Şu halde, toplumsal yapı açısından farklılık, siyasal bir oluşumun taleplerini belirlemektedir, belirlemelidir.

⁹⁹ Zafer Park ile ilgili gelişmeler için: Zafer Park Dosyası, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları No:6, Ankara, 1988, passim.

karşı¹⁰⁰, biçimsel bir örgütlenmesi bulunmayan Çevre Duyarlılığı Grubu'nun bazı etkinlikleri ilk girişimlerdir. Özellikle termik santrallerin yapımına karşı sürdürülen protestolar, Yeşiller Partisi'nin gelişimini etkilemiştir; Yeşiller bu protestoların aktörleri arasındadır. Aliağa Gençelli'de termik santral kurulması kararının uygulanmasına 1989 yılından bu yana engel olunmaya çalışılmaktadır.¹⁰¹ Yörede sosyal demokrat belediyeler ile Yeşiller Partisi'nin örgütlediği, 1990 Mayısında 10-15 bin kişinin katılımıyla gerçekleştirilen çevre için insan zinciri¹⁰² Türkiye'nin en büyük çevre eylemi olmuştur. Yeşiller Partisi'nin eylemleri genellikle sınırlı kalmıştır.¹⁰³

¹⁰⁰ Bu topluluk hakkında bilgi için: Akın Atauz, "Türkiye'de Kentsel-Toplumsal-Çevreci Hareketler ve Çevre Duyarlılığı Grubu", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 3 (Haziran 1989), s57-62.

¹⁰¹ Geniş bilgi için: Kemal Anadol, *Termik Santrallere Hayır*, Ankara, V.Yayınları, 1991, passim

¹⁰² *Cumhuriyet Gazetesi*, 7 Mayıs 1991.

¹⁰³ *Cumhuriyet Savcılığı Siyasi Partiler Sicil Bürosu* kayıtlarına göre, 892 üyeye sahip Yeşiller Partisi'nin (*Cumhuriyet Gazetesi*, 3 temmuz 1991) 16 Şubat 1991'de yapılan olağanüstü "kurultayı" partiyi bölünme noktasına getirdi. 300 dolayında delegenin yalnızca 33'ünün katılımıyla yapılan kurultayda genel başkanı "resmi çevreci" olmakla suçlayan, amaçlarının, partinin ekolojik denge, hak; özgürlük ve demokrasi mücadelesine aktif katılmasını sağlamak olduğunu bildiren parti içi muhalefet genel başkanı değiştirdi ve parti yönetimine geldi. Kurultaya katılmayan eski başkan, kurultayın meşru olmadığını ileri sürmektedir.

Yeşiller Partisi'nden ayrı olarak, Radikal Demokratik Yeşil Parti adıyla partileşmeye çalışan grubun daha radikal istemleri vardır,¹⁰⁴ ama daha da dar bir tabanı vardır, Yeşiller Partisi kadar bile desteğe ulaşamamıştır.

Çalışmanın kapsamına giren ülkelerdeki yeşil partiler toplumsal destek üzerine yükselirken, Türkiye'de özgün bir toplumsal hareket olarak gelişmemiştir. Bunun nedeni ise, yukarıda açıklandığı gibi, doğdukları toplumsal ve düşünsel ortamın farklı olmasıdır. Türkiye'de Yeşiller Partisi'nin kuruluşu anti-demokratik bir ortamda çevreye ilişkin konuların "en masum, en legal, en kolay örgütlenebilir"¹⁰⁵ bir alanı oluşturmasıyla ilgilidir. Masumiyet, amaçta ve amacın ifade tarzında söz konusudur: Kaplumbağalar için çadır kamp kurmak, Marmara'da "çevre turu" yaparak halkı kirliliğe karşı uyarmak, uçurtma uçurulan piknikler düzenlemek gibi... Öte yandan, öteki alanlarda olanaksızlaştırılmış karşı çıkış potansiyelini kendilerine çekememişlerdir. Bu ise, partinin böyle bir yeterliliğe sahip olmaması yanında, çevre konusu aşıldığında siyasal erkin baskısının belirmesiyle ilgilidir. Çevrenin korunması

¹⁰⁴ Parti program taslağı için bkz. "Radikal Demokratik Yeşil Parti İçin Program Taslağı", Yeşil Barış, Sayı 4(Mart-Nisan 1989) s.9-10

¹⁰⁵ Refet Erim, "Çevre Sorunlarına Yeni Biçem Arayışı", Bilim ve Sanat, Sayı 92 (Ağustos 1988), s.16; Refet Erim, "Türkiye'de Çevreci Hareket Treni Kaçıyor mu?" Cumhuriyet Gazetesi, 5 Haziran 1989, s.2.

isteminin ötesine nadiren geçip egemen siyasal söylemi sorgulamaya kalkıştıklarında (Ankara silah fuarında pankart açılması, köktenci Yeşillerin eşcinsellere destek vermesi) polis baskısıyla karşılaşmışlardır. Şu halde, masum alanın sınır çizgisi, rejimin hoşgörüsünün sınırıdır; bu hoşgörünün sınırını zorlamamışlar, bir çevre sorunları partisi olmanın ötesine geçememişler, ileri endüstri ülkeleri Yeşil hareketlerinin daha çok çevreye ilişkin istem, öneri ve sloganlarını Türkçeye çevirmekle kalmışlardır.

II. DÜŞÜNSEL ORTAM: ÇEŞİTLİ DÜŞÜNCE AKIMLARINA GÖRE EKOLOJİK SORUNLAR, ÇÖZÜM VE YEŞİL ÖRGÜTLENME

18. yüzyıl düşüncesine rengini veren Aydınlanma felsefesi, dinin dogmatik kabullerine karşı evrenselleştirdiği insan aklı ile özgürlük, ilerleme, insanın değeri gibi kavramlar üzerinde durmaktaydı. Aydınlanmacı bir düşünür olmakla birlikte J.J.Rousseau, "ilerleme"yi kesintisiz bir çizgi olarak görme düşüncesinde Aydınlanmacılardan ayrılır. Rousseau ayrıksı tutulursa, Aydınlanmacılar akla ve bilime dayalı kesintisiz bir ilerlemenin söz konusu olduğu ve bunun insan mutluluğunu sağlayıcı bir nitelik taşıdığı görüşünde birleşmektedirler.

18 ve 19. yüzyıllarda aklın egemenliği

mutlaklaştırılırken insanın doğaya egemen olması, bilim ve teknoloji yardımıyla onu dönüştürmesi sürecinin felsefi temelleri de desteklenmiş olmaktaydı. Ama hemen ardından ve günümüz çevreci yaklaşımlarında yer yer izleri görülen romantik düşünce geliştirildi. Romantizm, bilim ve teknolojiye dayalı ilerleme, gelişme düşüncesine ve akılcılığa karşı, duyguyu, öznelliği, hayalciliği öne çıkarmaktadır.

Kapitalizmin insan-doğa ilişkisini sorgulamakta, doğanın bozulma ve tahribi karşısında doğaya dönüşü ve genelde de feodal "altın çağa" dönüşü nostaljik bir biçimde arzulamaktadır. Daha açık olarak söylenirse, bir yazarın belirttiği gibi, romantizm, bilime, teknolojiye ve kapitalizme aristokratik bir isyan olmuştur.¹⁰⁶

Üretici güçlerin gelişme sürecini değerlendiremeyen bir yaklaşım olarak romantizm, bu nedenle, etkin ve yaygın bir kabul görmedi. Kapitalizm siyasal iktidarı da eline geçirerek ekonomik-sosyal tüm sonuçlarıyla toplumsal yapıya ve düşünsel alana nüfuz etmekteydi.

Klasik siyasal iktisadın mimarlarından Adam Smith'in "gizli el" anlayışının, özellikle girişimcinin işine geldiği her durumda ödün vermeksizin uygulanması, ekolojik sorunların kitlesel

¹⁰⁶ David Pepper, "Determinism, Idealism and the Politics of Environmentalism -A Viewpoint", *International Journal of Environmental Studies*, Vol.26 (1985), s.14.

ölümleri sonuçlandıracak kadar büyümesinde bir neden olarak kabul edilmektedir.¹⁰⁷ "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" parolası çevreye, çevresel sorunlara kakışı da belirlemektedir. Devlet, ne kirlenme ne de çevresel bozulma ile ilgili olarak girişimciye karışabilir. Devlet insanın sömürsünde olduğu gibi, doğanın sömürsünde de müdahalede bulunmamalıdır. Ardılı olan yeni-klasik ekonomi yaklaşımında da üretim süreci sırasında çevreye verilen zararlar "üretimin dış artık ekonomisi" biçiminde adlandırılmakta, bedeli üreticiye yüklenmeyip "dış"arda bırakılmakta, yaklaşımın ilgi alanı içinde yer almaktadır. Ekonomik sorunlar gibi ekolojik sorunların da "gizli el" tarafından piyasa kuralları içinde çözümleneceği görüşündedirler.

Yeni-klasik ekonomi yaklaşımı, sınırlı doğa karşısında sınırsız gereksinimlerin yaratabileceği kıtlığın çözümünün piyasada, arz-talep dengesi içinde var olduğunu ileri sürmektedir.¹⁰⁸

Kıtlık sorunu ile ilgilenen ve nüfus ile kaynaklar ilişkisini inceleyen Malthus ise, görüşlerini, paradoksal bir biçimde, bir yandan klasik iksitadın pekiştirilmesine ama öte yandan da gücünü yitiren toprak aristokrasisinin "gerekliliği"ne kanalize etmiştir.

¹⁰⁷ Yavuz ve Keleş, op.cit., s.57

¹⁰⁸ Julie Matthaei, "Rethinking Scarcity: Neoclassicism, Neo Malthusianism and NeoMarxism" *Review of Radical Political Economics*, Vol.16, No:2/3 (Summer and Fall 1984), s.82.

Malthus ve onun görüşlerini geliştiren izleyenleri, yeni-Malthusçular, ekolojik sorunlara eğilmede çözüm önerileri ile değil ama etkileri nedeniyle önemlidir. Burada muhafazakâr yaklaşım adı altında incelenmektedir. Muhafazakârdır; çünkü kapitalist sistemin içinde kalarak ve ona sahip çıkarak var olan kapitalist rejimlerin genel olarak da sömürgeci dünya sisteminin sürdürülmesi, dondurulması yolunda ve giderek daha çok bütünleşmekte olan eşitsizlikçi kapitalist global sistemin önündeki küçük engelleri kaldırma bağlamında ideolojik araçlar sağlamaktadır. Bu yaklaşım pek bilinen formülüyle "sıfır büyüme", eşitsizlikçi bir dünya sisteminin sürdürülmesinin açık bir ifadesidir. Ekolojik sorunların toplumsal, siyasal yapıyla ilişkilerine, insan-doğa/insan-toplum ilişkilerinde hükmeden/hükmedilen sorunsalına girmeksizin ve nüfusun kaynak kullanma, bu anlamda tüketim düzeyi ile ilgilenmeksizin; onların ele alış biçimiyle yalnızca bir görüntü olan nüfus sorununu ekolojik sorunların nedeni olarak sunmaktadırlar.

Son olarak, bilime sırt çeviren bu yaklaşım muhafazakârdır; var olan sistemin sürmesi için "bilimsel" olduğunu ileri sürmekte ama gerçekte ideolojik bir söylem geliştirmiş olmakta, yoksul insanların ve halkların üstündeki baskının artırılmasını sonuçlandıracak olan çözüm önerilerini tek almaşık olarak ilân etmektedir; insanlık ya bu çözüme razı olacak ya da yok olacaktır; bilim ve teknoloji felaketi önleyici araçlar sunamaz, olsa

olsa felaketi geiktiren bir unsur olabilecektir.

Ekolojik sorunlara ağdaş yaklaşımlardan ikincisi Marksçı yaklaşımdır. Marx'ın doğa, insan, toplum ilişkileri hakkındaki görüşlerini hareket noktası alan Marksçılar, ekolojik sorunları ve çözümlerini öteki toplumsal sorunların çözümü bağlamında ele almaktadırlar.

Üçüncü yaklaşım, bu çalışmada, ekolojizm adı altında ifadesini bulmaktadır. herşeyden önce, ekolojistler kendilerini ideolojiler dışı, ideolojilerin ötesinde biçiminde tanımlasalar da inançsızlığın da bir inanç olması gibi, bu, bir "izm"dir; kendisini ideoloji üstü gören bir düşünce sistemidir. Ekolojizmin temelinde ekolojik sorunlar ağırlıklı olmakla birlikte, giriş bölümünde yapılan çevre/ekoloji ayırımından hareketle, yönelimi yalnızca çevrenin korunması noktasında kalmamaktadır. Ekoloji sözcüğü, dar anlamdaki fiziki çevreyi de içermesi yanında toplumsal, siyasal yapıya da eğilen geniş bir anlam taşımaktadır. Bu nedenle, bir yazarın belirttiği gibi, yaşam çevresinin, diğer bir söyleyişle doğal ve tarihi çevrenin savunuculuğunu yapan ve köktenci çözümler önermeyen "environmentalist" ile toplumun değerlerine başkaldıran, temsili demokrasinin sınırlılıklarını sorgulayan, köktenci çözümler öneren "ekologist" arasında ayırım yapmak gerekmektedir.¹⁰⁹ Çevreselcilik

¹⁰⁹ Can Hamamcı, "Çevre ve Hukuk", Prof.Fehmi Yavuz'a Armağan, Ankara, AÜSBF Yayınları No:528, 1983, s.240, Dipnot 4. (Tez danışmanım Doç.Dr.Can Hamamcı environmentalism'in karşılığı olarak çevreselciliği önermiştir

(environmentalism), daha çok "conservative" bir özü, doğayı, çevreyi koruma, saklama, muhafaza etme anlamını içermektedir. Çevrecilik (ecologism) ise çevreselcilikten farklı olarak ve onun ötesinde, yalnızca doğal çevreyle, onun korunmasıyla sınırlı kalmamakta, yapay çevreyle, daha önemlisi toplumsal ilişkilerle de bağ kurmaktadır. Bu nedenle, bu çalışmada, çevrecilik "ecologism"ın karşılığı olarak, çevreci (ecologist) ise çevrecilik yaklaşımına bağlı olanları anlatmak için kullanılmaktadır.

Kavramsal düzeydeki netleştirmede belirtilmesi gereken son bir nokta, benimsenen çevrecilik sözcüğü yerine yetersiz kalan ya da yanlış nitelme yapan "siyasal çevreci yaklaşım" ve "siyasal ekolojist yaklaşım"¹¹⁰ terimlerinin benimsenmeme nedenlerinin açıklığa kavuşturulmasıdır. Günümüzde hemen her siyasal örgütlenme çevreselci vurgular taşımaktadır. Öte yandan, siyasal nitelmesi, siyasal istemi, önerisi ya da programı olan her siyasal oluşumun niteleyicisi olmak gerekir. Bu nedenle, siyasal çevreci terimi bir belirsizlik, anlamsızlık taşımaktadır. Çevrecinin yerine ekolojist sözcüğü

¹¹⁰ Günümüz çevreci akımları için bir ayırım yapan A.Uğur "siyasal ekolojist yaklaşım" terimini benimserken (Bkz. Aydın Uğur, "Çevre Sorunsalına Bakış: Tarihsel Gelişim ve Günümüzde Çevreci Akımlar", *İletişim*, Sayı 4 (1982), s.393-396) aynı ayırımı kaynak belirtmeksizin aktaran T. Bora, "siyasal çevreci yaklaşım" terimini benimsemektedir. (Bkz. Tanıl Bora, "Batıda Çevreci Akımlar", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul, İletişim Yayınları, s.348-349)

konulduğunda, bu kez, terimin ifade ettiği anlam "siyasal ekoloji" çağrışımı yapacaktır. Siyasal ekoloji, siyasal iktisadın "homo economicus"unun (ekonomik insan) yerine "homo ecologicus"u (ekolojik insan) yerleştiren toplumsal hareketlerin siyasallaşma çabasını, iktidar mücadelesini, seçim başarılarını inceleyen, karşılaştırmalı yöntemden de yararlanan bilimsel bir dal olarak gelişmektedir. Siyasal ekolojist yaklaşım denildiğinde bu bilim kolunun yaklaşımı akla gelmektedir.

A. Muhafazakâr Yaklaşım

Thomas Robert Malthus (1766-1834), 1798 yılında ilk baskısı yapılan Toplumun Gelecekteki Gelişimine Etkileri Açısından Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme (Essay on the Principle of Population as It Affects the Future Improvement of Society) adlı kitabıyla günümüzde de süren bir tartışmanın yaratıcısı olmuştur. Onun görüşlerinin iyi anlaşılması, izleyenlerince geliştirilen ve ekolojik sorunlar karşısında muhafazakâr yaklaşımı temsil eden düşüncenin daha iyi anlaşılmasını, hatta onların Malthus'un ötesinde pek de çok bir katkılarının olmadığına görülmesini sağlayacaktır.

Malthus'a göre insanın ve toplumun yetkinleştirilmesi olanaksızdır, Çünkü nüfus ile bu nüfusun gereksindiği besin maddelerinin artış oranları arasındaki büyük eşitsizlik buna izin

vermez. Onun kuramının ekolojik sorunlarla ilgili kısmı eşitsiz büyüme, diğer bir söyleyişle nüfus ilkesidir.

İnsan yaşamak için besine gereksinir, yaşam için gerekli besin maddelerinin bolca bulunduğu yerde nüfusun artma eğilimi vardır. Aynı zamanda seks duygusu insan için değişmez bir duygudur.¹¹¹ Bu iki kabullenimden hareketle Malthus nüfusun herhangi bir engelle karşılaşmadığında ve kontrol edilmediğinde 1, 2, 4, 8, 16, 32, 64, 128, 256 biçimindeki bir oranla, yani geometrik bir diziyle artmasının tarihsel bir veri olduğunu ileri sürmektedir. Buna karşılık besin maddeleri aritmetik diziyle, yani 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 biçiminde bir oranla artmaktarın Buna göre 200 yılda nüfusun, besine oranı 256'nın 9'a; 300 yılda 4096'nın 13'e oranı olur. Besin üretimi, aslında, önemli ölçüde artmaktadır, ancak nüfustaki artış öylesine büyüktür ki yukarıda görüldüğü gibi fark kapatılamayacak kadar genişir.¹¹²

Kısaca söylenirse, ona göre nüfus her yirmibeş yılda bir iki katına çıkmakta buna karşılık yiyecek maddeleri asla aynı oranda artmamaktadır. Bu nedenle nüfus, kaynaklar üzerinde büyük bir baskı yaratmaktadır.

¹¹¹ T.R.Malthus, *An Essay On Population*, Volume 1, Last Reprinted, London and New York, Everyman's Library, 1958, s.6-7

¹¹² Ibid., s.10-11

Bu baskının aşılması için yeni toprakların tarıma açılması ya da tarımsal verimliliğin artırılması yeterli olamaz. Bir kez, yeryüzü toprakları sınırlıdır, tarıma açılacak toprağın mutlaka bir sınırı vardır. İkincisi, verimli topraklardan sonra daha az verimli topraklar tarıma açıldığında ya da genel olarak tarımsal verimlilik yükseltilmek istendiğinde yıldan yıla ürün artışı için daha çok ıslah gerekecektir.¹¹³ Bir süre sonra da her ıslah çabası daha az ürün getirecek, bir fazla işçinin üretime katılması ile elde edilen ürün bu işçinin geçimine yetmeyecek, gederek ek yatırıma karşın verimlik sabit kalacaktır.¹¹⁴ Bilindiği gibi bu "azalan verim yasası"dır. Aritmetik ilkeden vazgeçmemekle birlikte, Malthus, yapıtının daha sonraki bakılarında besin artışı ile ilgili olarak bu yasa üzerinde durmaktadır.

Ona göre insanlığın en önemli sorunu, aritmetik diziyle artan besin üretimiyle geometrik diziyle artan nüfusun beslenmesinin olanaksızlığına bağlı olarak, yoksulluk, sefalet ve kıtlığa neden olan nüfustaki artıştır. Bunun önlenmesi için iki gruba ayırdığı çözüm önerilerini sıralar: Önleyici kontrol (preventive check) ve olumlu kontrol

¹¹³ Ibid., s.8

¹¹⁴ Thamos Malthus, "Nüfus İlkesi Üzerine Özet Bir Görüş", **Nüfus Sorunu ve Malthus**, der. Ronald L. Meek, [Bu yazı, yayınevinde eklenmiştir.], çev. Oya Yaylalı, Ankara, Sol Yayınları, 1976, s.264

(positive check). İkisinin toplamı, nüfus artışının hızla kontrol edilmesini sağlayacaktır. İlkini doğum oranını azaltıcı etkisi vardır. Bunlar, evlilik dışı ilişkiye girmemek, tek bir kadına bağlı olmak, yeterli geliri oluncaya değin evlenmemektir. Bunlar insan ahlakının, bilincinin değişimiyle ilgilidir. İkinciler ölüm oranını yüksek tutan, salgın hastalıklar, savaşlar, kıtlıklar, doğal afetler, sefalet gibi etmenlerdir. "Ahlakın yozlaşmanı" dediği doğum kontrolüne karşı çıkarlar.¹¹⁵ Öte yandan, nüfusu artırıcı sonuçlar doğurduğu için yoksullara yardım edilmesini şiddetle eleştirir.

Yeni-Malthusçular, Malthus'un nüfus ve kaynaklar sorununa yaklaşımını pek değiştirmeksizin benimsemekte, benzer çözümler önermektedirler. Aralarında anlamlı sayılabilecek farklılık, Malthus'un yaşadığı dönemde varsıl-yoksul herkesi etkileyen bir kirlilik olmamasına da bağlı olarak, Malthusçuların ilgilerini çevresel sorunlara da yöneltmeleri ve bu eksenle nüfus sorununu ilişkilendirmeleridir.

Malthus'u izleyenler, Malthus gibi, dünya nüfusunun geometrik diziyle artmakta, kısa sürede kendini katlamakta besin kaynaklarının ise bu nüfusu beslemekten uzak bir artış gösterdiğini tekrarlamaktadırlar. Malthusçular, Malthus'un da sonradan pek vurgu yapmadığı besin maddelerinin aritmetik diziyle artışı savını terketmekle birlikte

¹¹⁵ Malthus, *An Essay*, op.cit., s.12-4; Malthus, "Nüfus İlkesi", op.cit., s.270-271

her durumda, dünya besin üretiminin daha doğrusu dünya besin kaynaklarının nüfusu taşımaktan uzak kalacağını dolayısıyla da açlık felaketinin kapıda olduğunu yinelemektedirler. Paul Ehrlich 1968 yılında yayınlanan kitabında "bir beslenme felaketinin kenarında bulunuşumuzun başlıca sebebi, dünyamızdaki insan fazlalığından doğmaktadır."¹¹⁶ derken bunu vurgulamaktadır.

Artan nüfusu, tarımsal verimliliği artırarak besleme olanağı yoktur. Malthusçular besin kaynakları arttığı sürece nüfusun bu besin kaynaklarından daha büyük bir oranla artacağı görüşünde birleşmektedirler. Sözgelimi Brown'a göre, tarihsel olarak, tarımın gelişmesi ve besin arzının da buna koşut artması nüfusun önemli ölçüde artmasına neden olmuştur. Bu durum tarımsal gelişmeyi zorlamakta, tarımsal verimlilikteki artış ise nüfusu yeniden artırmakta, bu döngü sürmektedir.¹¹⁷

Bir noktadan sonra tarımsal verimliliği yükseltmek "azalan verim yasası" nedeniyle olanaksızdır. Üretime açılacak toprak olsa bile bu toprakların ekime açılma maliyeti son derece yüksektir.¹¹⁸ Aynı görüş Roma Kulübü tarafından

¹¹⁶ Paul R. Ehrlich, *Nüfus Bombası*, çev. N.İ.Tolon, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1976, s.70.

¹¹⁷ Lester R.Brown, *Yirmidokuzuncu Gün*, çev .Kemal Tosun et al., İstanbul, İÜ İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yayın No.43, 1979; s.66

¹¹⁸ Ehrlich, *op.cit*, s.94; Brown, *op.cit*, s.126.

hazırlatılan "Büyümenin Sınırları" (The Limits to Growth) adlı raporda da ileri sürülmekte ve yeni topraklar kazanılsa bile nüfus artışı, besin gereksiniminin sürmesini sonuçlandırmaktadır, denilmektedir.¹¹⁹

Nüfus yalnızca besin kaynakları üzerinde baskı yapmakla kalmamakta, Malthusçulara göre, sınırlı dünya, enerji kaynaklarının tükenmesine ve ayrıca önemli çevre sorunlarının yaratılmasına neden olmaktadır.¹²⁰

Büyümenin sınırları adlı raporda dünyanın taşıma kapasitesinin ve ekonomik büyümenin fiziksel sınırlarına ulaşılmakta olduğu ve insanlığın çevresel bir yıkımla karşı karşıya bulunduğu ileri sürülmektedir. Çevre kirlenmesi, nüfus artışı, tarımsal üretimin yetersizliği, hızlı endüstrileşme ve yenilenemeyen doğal kaynakların tükenmesi karşılıklı ve dinamik bir etkileşim içindedir. "Gıda olmadıkça nüfus artamaz, gıda üretiminin artması da sermayenin büyümesine bağlıdır, sermayenin daha fazla artması ise daha çok kaynak gerektirir; kullanılmış kaynakların artıkları çevre kirlenmesine yol açar, çevre kirlenmesi de giderek gıda ve nüfus artışını engeller."¹²¹ "Doğal bir sınıra ulaşıncaya kadar nüfus

¹¹⁹ Meadows et al., op.cit., s.53

¹²⁰ Bkz. Ehrlich, op.cit., s.52 vd.; Brown, op.cit. s.2-3, 69 vd.

¹²¹ Meadows, et al., op.cit., s.102

ve sermaye artacak ve bu sınırın üstüne çıkıldığında çöküş yaşanacaktır. Teknolojik gelişme, sistemi bir başka sınıra doğru geliştirebilir, ama sonuç değişmeyecektir.¹²² Çünkü doğanın kirliliği emme yeteneği bilinmediğinden, diğer bir söyleyişle ekolojik süreçlerde doğal gecikmeler olduğundan sınıra varma tehlikesi hep vardır ve denetim geciktiğinde sorun artık onulmaz bir durumdadır.¹²³

Roma Kulübüne sunulan ikinci rapor, "Dönüm Noktasındaki İnsanlık",¹²⁴ sorunun çözümünde ilkinden bir kaç noktada ayrılrsa da hareket noktası, veri duruma, sorunlara ilişkin saptamaları ilkiyle örtüşmektedir. Bu rapor da, ilkinde olduğu gibi, insanlığı yok olmak ya da sunulan almasıyla gerçekleştirmek zorunluluğuyla karşı karşıya bırakmaktadır.¹²⁵ Bu "zorunluluk" yalnızca iki rapora özgü değildir. Brown, kitabına başlık yaptığı "Yirmidokuzuncu Gün"ü bütün felaketlerin nedeni saydığı nüfus artışı için önlem alınacak son gün olarak göstermekte, insanlığın bu son günü kaçırdı-

¹²² Ibid. s.172

¹²³ Ibid, s.74-77

¹²⁴ Mihajlo Mesarović ve Eduard Pestel, Dönüm Noktasındaki İnsanlık, çev. Kemal Tosun et al., İstanbul, İÜ İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yayın No:39, 1978

¹²⁵ Bu ikinci raporda dünya karşılıklı etkinlikleri olan 10 bölgeden oluşmuş bir bölgeler sistemidir. İlkinden farklı olarak "felaket", dünyanın tümüne değil, başlangıçta, bölgesel düzeyde çöküntüler biçiminde görülecektir.

ğında otuzuncu günde, artık her şey için çok geç kalınmış olacağını ileri sürmektedir.

Malthusçularda almasığın tek olması onların düşünce sistematiğlerinin bir sonucudur. Malthus"ta ve yeni-Malthusçu düşüncede fiziki çevre, insan ve toplumun doğasını belirleyen sınırlılıklar içermektedir. Doğanın taşıma kapasitesini belirleyen bu sınırlılıklar "doğanın yasaları"dır. "Doğanın yasası" uzay ve zamanda değişmeyen, kaçınılmaz evrensel yasadır. Yasadan kaçınılmazlığın anlamı, bundan başka hiçbir almasığın olmamasıdır.¹²⁶

Malthus'un "nüfus yasası"nın ötesine geçemeyen yeni-Malthus'çular sundukları almasığda ya da önerdikleri çözümlerde onu aşabilmiş değildir.

Dünya nüfusu ile dünya kaynaklarını bütünsel bir biçimde ele alarak, ileri endüstri ülkelerinde nüfusun kaynak kullanım düzeyini bu anlamda siyasal rejimi göz önünde bulundurmaksızın, yoksul insanların ve yoksul halkların sürekli çoğalarak kaynaklar ve çevre üzerinde baskı yaptıkları, bunun da genel bir felakete neden olacağı sonucuna varmışlardır. Bu mantıkla, yapılması gereken çok yalındır: Nüfusun kontrolü yönünde yoksullara baskı yapmak ve kaynak kullanımını önlemek için büyümeden vazgeçmek...

Felaketin önlenmesi global bir çözümle mümkün olacaktır. Onların bu çözümü toplumsal ve siyasal değişiklikler önermemektedir. Yapılması gereken sonuçsuz

¹²⁶ Pepper, op.cit, s.12.

kalacak sınırları zorlama çabası olmamalı; sınırlarla birlikte yaşamak öğrenilmelidir. Bunun için, yani "ani ve kontrolsüz bir çöküş olmadan ayakta kalabilecek bir dünya sistemi" için, Büyümenin Sınırları adlı rapor, "Sıfır Büyüme (zero growth), yani nüfus ve ekonomik büyümede genel bir büyüme hedefinden "büyümeksizin denge" hedefine yönelinmesini, büyümeyi planlı ve kontrollü biçimde sona erdirmeyi, sermaye ve nüfusun sabit kılınmasını önermektedir.¹²⁷

İkinci rapor, Dönüm Noktasındaki İnsanlık, "sıfır büyüme" yerine "organik büyüme"¹²⁸ önerisiyle ilkinе yönelen eleştirileri gidermeye çalışmakta, az gelişmiş ülkelerin büyüme sorunlarını göz önünde bulundurduğu izlenimini vermek istemektedir. Ama Kuzey ile Güney arasındaki kopukluğu giderme yolunu yine global kapitalist sistem içinde ve dolayısıyla varsıl ülkelerin yararına sonuçlanacak bir yapıda bulmaktadır.

Öte yandan, Malthus ve yeni Malthusçuların birleştikleri nokta sürekli çoğalan yoksul insanların ve halkların doğum oranlarını düşürerek ya da ölüm oranlarını artırarak çevre üzerindeki baskıyı azaltmaktır. Bu baskının azaltılması için yoksul

¹²⁷ Meadows et al., op.cit., s.215

¹²⁸ Organik büyüme, rapora göre, birbirine bağımlı bölgelerden oluşan global sistemin bölgesel farklılıklarını göz önünde tutan, bunların gelişme yollarını düzenleyen bir denge oluşturularak gelişmesini, büyümesini ifade etmektedir. Mesaroviç ve Pestel, op.cit., s.3-4.

Ülkelerin nüfus kontrolü yapmalarını sağlayacak siyasal baskı kurulmalıdır. O kadar ki, Ehrlich gıda yardımı yapılırsa da nüfusunu beslemekten uzak ülkelere yardım yapılmamasını istemektedir.¹²⁹ Yardım da bir baskı aracı olarak kullanılacaktır.

Gerek siyasal baskı için, gerekse "sıfır büyüme"nin ya da "organik büyüme"nin sağlanabilmesi için açıkça ifade edilmese de uluslar üstü bir g kaçınılmaz görünmektedir.¹³⁰ Sorun dar anlamlı ulusçuluğun sınırlarını aştığından işbirliğini gerçekleştirecek uluslararası bir ereve geliştirilmelidir.¹³¹ Bu ise, yoksul ülkelerde nüfusun ve ekonominin büyümemesi için siyasal baskının kurumsallaştırılması demektir.

Bütün bunlar, "doğa ile uyum içinde yaşamanın ekolojik ve ekonomik bir denge kurmanın yöntemi"¹³² görüntüsü altında doğal kaynaklara sahip olan ama kıtlık içinde bulunan yoksul ülkeleri mevcut "gelişme" düzeyinde tutarak, dondurarak global kapitalist sisteme entegre etme, kaynakları en çok

¹²⁹ Ehrilch, op.cit., s.150-151.

¹³⁰ Ehrlich, gelişmiş ülke temsilcilerinden oluşacak "evre Düzenlemesi için örgüt" nermektedir. (Bkz.Ehrlich, op.cit., s.151) ABD Cumhurbaşkanına sunulan Global 2000 raporu da çözümün bir tek ulusun sorumluluk ve kapasitesini aştığı gerekçesiyle ABD'nin önderliğinde "dayanışma ve yardımlaşma" gerekliliğinden söz etmektedir. Bkz.Barney, op.cit., s.4

¹³¹ Mesarovi ve Pestel, op.cit., s.126-127.

¹³² Meadows et al., op.cit., s.11.

tüketen gelişmiş ülkeleri bu kaynaklardan yoksun bırakmama ve avantajlı durumlarını sürdürme yöntemi olmaktadır. Diğer bir deyişle, Malthus'un toplumların "doğal yasalar"nedeniyle yetkinleşemeyeceği görüşünün bir başka ifade şekli olmaktadır. Toplumsal yapı ve siyasal rejimin dinamikleri göz önünde tutulmaksızın; bilimsel ve teknolojik gelişmenin bu dinamiklerle ilintisi kurulmaksızın; nüfusun, büyümenin sözde tarafsızlaştırılmış teknolojinin çevre üzerinde baskı yaptığı savı, bilim ve teknolojiye, yaratıcı, geliştirici düşünceye güvenmek yerine "nüfus ilkesi"ne dayanılarak ileri sürülebilirdi.

Bu çözümlemeden hareket edildiğinde muhafazakâr yaklaşımın "çevre korunacaksa onu da biz koruruz" ekseninde yer aldığı söylenebilir. bu bağlamda, çevre koruma mücadelesi vermek için parti örgütlenmesine gitmek gereksizdir.¹³³ Onlara göre, insanlık bir seçim yapmak zorundadır ama pek çok insan bu gerçeğin farkında değildir. Ancak çok küçük bir azınlık, çevrenin korunması için mücadele etmektedir.¹³⁴ Kapitalizmin "vitrini"ni düzeltmeye çalışan bu yaklaşım, ekolojik sorunlarla ilgilenip de muhafazakâr yaklaşımı benimseyenleri alkışlamakta, onların dışında alması ve köktenci çözümler öneren-

¹³³ Bir Türk Sanayicisi "yerleşik" partilerin çevre sorunlarını "uç"lara bırakmadan çözümleyeceği, bu nedenle "kırmızı mı yeşil mi oldukları belli olmayan çevreci gruplara, partilere" gerek olmayacağı kanısındadır. Mehmet A.Demirer, "Sınai Çevre Kirlenmesi", Sanayi ve Çevre Konferansı, Ankara, TÇSV Yayını, 1986, s.207.

¹³⁴ Bkz:Ehrlich, op.cit., s.69;Meadows et al., op.cit., s.96.

önerenleri ise çözümün var olan sistemde ve var olan sistem içinde kalınarak bulunacağı yargısıyla mahkum etmektedir.

Öte yandan, muhafazakâr yaklaşımın Yeşil harekete bazı düşünsel katkıları olmuştur. Kaynakların tükenmekte olduğu savı 1973 petrol krizi ile birleşerek konuya kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Ekolojik sorunları genel bir çözümleme içinde sunmaları ve dünyayı, bu anlamda, tek bir sistem olarak ele almaları bir başka katkıları olmuştur.

B. Marksçı (Marxist) Yaklaşım

Sosyalist dünya görüşünün kurucularından Marx ve Engels'in yaşadıkları 19.yüzyılda, düşünce akımlarının üzerinde durduğu başat olgu ekonomik gelişme ve onun sürdürülmesiydi. Üretim süreci ve tekniğinin çalışanlara ve çevreye verdiği zarar, doğanın sömürüsü gibi konular, düşüncelerini kapitalizmin yerleşmesine ve gelişmesine adayanların yapıtlarında yer almıyordu. Ekolojik sorunlar henüz burjuvaziyi etkileyen bir noktaya erişmediğinden kapitalizmin ideolojisine girebilmiş değildi. Buna karşılık ütoik sosyalistler ile Marx ve Engels'in yapıtlarında çevresel koşullar emekçilerin yaşamını tehdit eden bir unsur olarak işlenmekteydi. Marx ve Engels, ilerleme, bilimsel ve teknolojik gelişme, ekonomik büyüme düşüncesine ağırlık vermekle birlikte, her durum ve koşul altında ekonomik büyüme

düşüncesine sahip kapitalist yaklaşımdan, onun, insanın doğayla ve toplumla ilişkisine bakış biçiminden çok farklı bir yaklaşım getirmiştir.

Marx ve Engels Alman İdeolojisi adlı yapıtlarında insanı hayvandan ayıran özelliğin, üretebilme, doğayı dönüştürebilme yeteneği olduğunu belirtirler: İnsan fiziki varoluşunun gereği olarak yaşamını sürdürebilmek için gereken maddeleri, araçları üretmeye başlar başlamaz - ki bu doğayı dönüştürmek anlamına gelir - hayvanlardan ayrılır. Bireylerin "ne olduğu kendi ürettikleriyle, ne ürettikleriyle ve nasıl ürettikleriyle çakışır. Sonuç olarak bireylerin ne olduğu, üretimlerinin maddi koşullarına dayanır."¹³⁵ Aynı zamanda, Marx'a göre doğa, yaşamın kendisidir; varsıllığın kaynağı emekle birlikte doğadır. İnsan, emeğiyle doğayı dönüştürerek kullanım için değer yaratmaktadır.

Kapitalizme geçiş süresinde doğa, toplumsal kullanım değerinden daha fazla bir şey olarak görülmeye başlanmıştır. Kullanım için değer üretmek yerine dönüşüm için değer üretmek noktasına gelince doğa değişim değeri olan mal durumuna indirgenmiş, nesneleştirilmiştir.¹³⁶ Marx, doğaya özel sahipliğin bir adamın ötekine özel sahipliği kadar saçma olduğunu, doğadan yalnızca yararlanma hakkının söz

¹³⁵ Karl Marx ve Friedrich Engels, Alman İdeolojisi, çev. Hamdullah Erbil, İstanbul, Melsa Yayınları, 1990, s.20

¹³⁶ David Pepper, The Roots of Modern Environmentalism, London, Croom Helm, 1984, s.164

konusu olabileceğini belirtmektedir. Onun ifadesiyle, "bütün bir toplum, bir ulus bile, ya da hatta hepsi bir arada var olan toplumların tümü birden bile yeryüzünün sahibi değildirler. Bunlar onun yalnızca zilyedleri, yararlanma hakkı sahipleri ve boni patres familias (ailenin büyük babası) gibi onu gelecek kuşaklara, ilerlemiş bir durumda devretmeleri gerekir."¹³⁷

Kapitalizmde doğa, insanın dışında, ondan bağımsız kılınmış ve nesneleştirilmiştir. Yani sıra, doğanın "mahvedilmesi" ve doğal dengenin bozulması da kapitalist üretim sürecinin sonucudur. Marx *Kapital*'de bunu şöyle açıklamaktadır:

"Kapitalist üretim, nüfusu, büyük merkezlerde toplayarak, kent nüfusuna gittikçe artan bir ağırlık kazandırırken, bir yandan toplumun tarihsel devindirici gücünü yoğunlaştırdığı gibi, öte yandan da insan ile toprak arasındaki madde dolaşımını bozar, yani insanın yiyecek ve giyecek olarak tükettiği öğelerin toprağa tekrar dönüşünü engelleyerek toprağın verimliliğinin sürekli olması için gerekli koşulları bozmuş olur. Böylece aynı anda, hem kentli emekçinin sağlığını ve hem kır emekçisinin zihinsel yaşamını tahrib eder. Doğada maddenin bu şekilde dolaşımının devamı için kendiliğinden gelişen koşulları bozmakla birlikte, bunun bir sistem, toplumsal üretimi düzenleyen bir yasa olarak, ve insan soyunun gelişmesine uygun bir biçim altında yeniden kurulmasını zorunlu kılar... Kapitalist tarımdaki her gelişme, yalnız emekçiyi soyma

¹³⁷ Karl Marx, *Kapital*, Üçüncü Cilt, Yayına Hazırlayan F.Engels, Çev.Alaattin Bilgi, 2.Baskı, Ankara, Sol Yayınları, 1990, s.682.

sanatında değil, toprağı soyma sanatında da bir ilerlemedir; belli bir zaman için toprağın verimliliğinin artmasındaki her ilerleme, aynı zamanda, bu sonsuz verimlilik kaynağının mahvedilmesine doğru bir ilerlemedir...

*Kapitalist üretim, bu nedenle, teknolojiyi geliştirir ve ancak bütün zenginliğin asıl kaynağını, yani toprağı ve emekçiyi kurutarak çeşitli süreçleri bir bütün içinde birleştirir."*¹³⁸

Kapitalist üretim tarzında, Engels'e göre, toplumla ilgili olduğu kadar doğayla da ilgili olarak en yakın ve en elle tutulur sonuçlar için kaygılanılmakta, gelecekte ortaya çıkabilecek sonuçlarla ilgilenilmemektedir. Tropikal ormanları yakıp, külünü pek kârlı kahve ağaçlarına gübre yapan girişimci bunun doğa ve toplum üzerindeki sonuçlarıyla ilgilenmez o elde ettiği kâra bakar.¹³⁹ Kapitalist, kârını ençoklaştırmak için kendisinin doğa karşısında olabildiğine özgür olduğunu

Doğayı sınırsızca sömüren ve bozan kapitalist toplumsal örgütlenmeyi eleştiren sosyalist toplum kuramında insan, doğayla ilişkisinde tümüyle özgür değildir, doğadaki etkinliğinin doğa ve toplum üzerindeki olası sonuçlarıyla ilgilidir. İnsan varlığının karakteristiğini tanımlayan doğanın üretime dönüşümü yadsınmaksızın toplumun doğayla

¹³⁸ Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, çev.Alaattin Bilgi, 3.Baskı, İstanbul, Sol Yayınları, 1986, s.516-518.

¹³⁹ Friedrich Engels, *Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Payı*, Çev.Öner Ünalın, İstanbul, Başak Yayınları, 1989, s.15-16.

ilişkisi daha dengelidir. İnsan ya da toplum-doğa ilişkisinde "özgürlük", kapitalist üretim biçiminin bir özelliğidir.¹⁴⁰ Bu "özgürlük", doğayı sömürerek, tahrib ederek ve ona hükmederek kazanılmaktadır.

Marksizmde ise insan-doğa ilişkisi, bir hükmeden-hükmedilen ilişkisi ya da özne-nesne ilişkisi olarak anlaşılabilir. İnsanın doğaya egemenliği bir fatihin bir yabancı buduna egemenliği ile aynı şey değildir, olamaz; insan doğanın bir parçasıdır, onda var olabilen bir yaratıktır, doğa ile arasında bir karşıtlık yoktur. O kadar ki doğa, insanın her "zafer"inin ödünü ondan alır. Kahve için ormanın yok edilmesiyle, tropikal yağmurlar bölgeye felaket getirir. Tarihte görülen örnekleriyle, tarım toprağı kazanmak için yok edilen ormanlar oraların çölleşmesine neden olmuştur. Bu nedenle, insanın doğaya egemenliği, olsa olsa, doğanın yasalarını öğrenip uygulamaktan ibarettir.¹⁴¹ Marksizme göre, doğa ile insan arasındaki diyalektikte ve insan-toplum ilişkisinde, hiçbirisi tam olarak özne ya da nesne olmaz. Onlar sabit bir birliktelikle, organik bir bağ içinde bulunur. İnsan, doğanın bir parçası ve doğa da insanın bir parçasıdır. Bu bütünlük o denli belirgindir ki, insan doğayı dönüştürmeyi öğrenme sürecinde (ve doğayı dönüştürdükçe beliren daha karmaşık gereksinimlerini

¹⁴⁰ Pepper, "Determinism...", op.cit., s.15.

¹⁴¹ Engels, op.cit., s.13-14.

yanıtlamak için) kendisini daha yüksek bir entellektüel düzleme ulaştırmaktadır.¹⁴² Alman İdeolojisi'nde dile getirilen bu gerçekliktir.

Şu halde, Marksizmde insanın doğayla ve toplumla ilişkisi bir bütünlük içinde ele alınmaktadır. İnsanın doğayla ilişkisi, insanın toplumla ilişkisinin dışında değildir; buna karşılık insan-toplum ilişkisi de doğayla, onun sunduklarıyla ilişkilidir; birinin varolabilmesi için öteki gereklidir.

Bu bütünsellik, Marx'ı izleyenlerce de kabul edilmekte ve geliştirilmektedir. I.Fralov'a göre, dünyanın sorun grupları a) toplumsal kalkınma, ekonomik büyüme, istihdam, barışın sağlanması, silahsızlanma konularını içeren "toplum içi" ilişkilere bağlı sorunlar, b) insan ve toplum arasındaki ilişkilere bağlı teknolojik ilerleme, eğitim ve kültür, nüfus, halk sağlığı ile ilgili sorunlar, c) kaynak, enerji, besin üretimi ve çevre sorunlarını kapsayan insan ve doğa arasındaki ilişkilere bağlı sorunlardır. Bu son sorun demeti toplumsal etkenlerden bağımsız değildir. Dahası, bu sorunların kavranarak çözüme ulaştırılması toplumsal etkenler dikkate alınmaksızın olanaklı değildir.¹⁴³

¹⁴² Pepper, *The Roots of...*, op.cit., s.159-163.

¹⁴³ Ivan Fralov, "Sosyalizm ve Uygarlığın Dünya Çapındaki Sorunları", *21.Yüzyıl Eşiğinde Sosyalizm*, der. Miloş Nikolić, çev.K.Emiroğlu ve Y.Öner, İstanbul, Belge Yayınları, 1989, s.140.

Düşünce sistematiğinde hareket noktasını Marksizmden alan bir başka yazar, Williams da sorunun doğru kavranması gerektiğini belirtmektedir: Ekolojik tartışma kirlenme gibi yan dallarına indirgenmemelidir. Çünkü bu durumda, ekolojik sorunlar üretim sürecinin marjinal maliyeti olarak değerlendirilmiş olmaktadır. Oysa sorunun can alıcı noktası daha derinlerdedir. İnsanlar da dahil olmak üzere herşey çeşitli hayat biçimlerinin kaynakları olarak ele alınacağına, ele geçirilecek ve dönüştürülecek hammaddeler olarak ele alınmaktadır.¹⁴⁴

Williams'a göre sorunun kaynağı gibi çözümü de yanlış yerde aranmamalıdır: "Örneğin sanayi üretimini eleştirmek, oysa sanayi üretimi olmasa aç kalırız; ya da geniş çaplı bir öğütlenmeyi eleştirmek, oysa iletişimin yaygınlaşması çoğu alandaki gelişmemizin özüdür;..."¹⁴⁵

Görülüyor ki, Marksizme göre dünyayı tehdit eden sorunlar "eski" sorunlardan ayrı olarak ortaya çıkmamıştır; bu sorunların büyümesinden kaynaklanmıştır. Sorunun özü ise sınıfsal nitelikten bağımsız değildir. İnsanın, birbirinden ayrı düşün-

¹⁴⁴ Williams, op.cit., s.205

¹⁴⁵ Ibid., s.37; Williams ileri bir çözümlemede, yalnızca kapitalist üretim tarzının değil, Marx'ın "eskiden" kalma üretim kavramının da gerçekten alternatif bir toplumun anahatlarının belirlenmesi için sorgulanması gerektiği görüşündedir.Bkz:Ibid., s.251-254.

lemeyen doğayla ve toplumla ilişkisi, üretim ilişkisinin aynı anlama gelmek üzere mülkiyet ilişkisinin dışında değildir. İnsanın, emek ile sermaye çelişkisine dayalı toplumla ve doğayla ilişkisinde, hükmeden-hükmedilen sonucunu doğuran kapitalist üretim ilişkisi değiştirilmeksizin sorunu aşmak olası değildir. Kapitalist toplumsal örgütlenme içinde kalınarak çözüm yolu bulunamaz. Çünkü insanı ve doğayı tehdit eden sorunları çözmenin önündeki en büyük engel kârı ençoklaştırmaya dayalı sömürü sistemidir. Kapitalizmde sorunları aşmak bu toplumsal yapının iç çelişkileri nedeniyle olanaklıdır.¹⁴⁶ Kapitalist sistemin sınırlılığını da açıkça sergileyen ekolojik sorunları aşmanın yolu, kapitalist toplumsal yapıyı yıkararak sosyalizmi kurmaktır. I.D.Laptev'e göre sosyalist toplumda belirleyici itki kâr olmadığından doğa yasaları göz ardı edilemez; üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti ile birlikte uzun erimli planlama insan (toplum) ile doğa arasında uysal, uyumlu bir ilişkinin kurulması

¹⁴⁶ Enzensberger, çevre sorunlarının en çok kapitalist endüstri ülkelerini etkilediğini, bunun yalnızca çevresel bozulmanın çok yüksek olmasından değil, ama aynı zamanda bu ülkelerde sorunu çözecek eğilim değişiminin önünün tıkalı olmasından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Hans Magnus Enzensberger, "Çevrebilim Politikasının Eleştirisi", *Dünya Batıyor mu?*, der.ve çev. Sezer ve Orhan Duru, İstanbul, Soyut Yayınları, 1975, s.130.

için tüm ön koşulları sağlamaktadır.¹⁴⁷ E.Mandel'e göre de, yüzyılın başında Marksçıların ifade ettikleri "ya sosyalizm ya barbarlık" ikilemi bugün "ya sosyalizm ya insanlığın fiziki yok oluşu" biçimine dönüşmüştür. Bu anlamda insanlık için sosyalizm, her zamankinden daha vazgeçilmez hale gelmiştir,¹⁴⁸ ona göre.¹⁴⁹

¹⁴⁷ I.D. Laptev, "Bilimsel-Teknik Devrimin Çevrebilimle İlgili Yanı", **Bilimsel Teknik Devrim ve Sosyalist Toplum**, der. L.V.Golovanov, çev.Şükrü Alpagut, İstanbul, Konuk Yayınları, 1980, s.128.

¹⁴⁸ "Çoğulcu ve Çok Partili Sosyalizm", Necdet Saraç'ın Ernest Mandel ile Söyleşisi, **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 haziran 1991, s.10.

¹⁴⁹ Bu alt başlık boyunca irdelenen kuramsal çatıya karşın, sosyalist toplumlarda da çevre kirlenmesi görülmektedir. (Örnekler için bkz.Tanıl Bora, "Reel Sosyalist Sistem Çözülürken Çevre Sorunları ve Yeşiller", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, sayı 120 (Haziran 1990), s.39-43) Bu gerçeklik veri olmakla birlikte bu durum sosyalizmin ilkelerinin tümüyle yaşama geçirilememesi ile açıklanabilir. Bazı Marksistlere göre, sosyalist ülkelerde çevre sorunları öznel sorunlarla ilgilidir ve kapitalizmin tersine sosyalizm bu sorunları aşma yeterliliğe sahiptir. Sweezy, emperyalizmle çevrelenmiş sosyalist toplumlar hızla gelişmek zorunda olduklarından kaynaklarını çevrenin korunmasına ayıramadılar biçiminde bir açıklama getirmektedir (Bkz."Marxist Views:An Interview with Paul M.Sweezy", by Y.Watanabe and Y.Wakima, **Monthly Review**, Vol.42, No.5 (October 1990), s.10-11) Kimi Marksist yazarlar da çevre sorunlarının varlığını, bazı yöneticilerin bu sorunları önemsememesi, personelin eğitimsizliği, planlamaya karşı hoşnutsuzluk gibi öznel ve geçici etkenlere bağlamaktadırlar. (Bkz:Fralov, *op.cit.*, s.157; Laptev, *op.cit.*, s.135)J.O'Connor ise, sosyalist ülkelerde çevre sorunlarının nedenlerinin, kapitalist ülkelerdekenden (bu ülkelerde sorunu açıklayacak tek değiş-

Sorunun kaynağı kapitalizm olarak saptanınca, insanın doğayla ve toplumla ilişkisinde ortaya çıkan yabancılaşmanın ortadan kaldırılması için endüstrileşmeden, endüstriyel üretimden, bilimsel ve teknolojik gelişmeden vazgeçmek gibi bir çözüm kabul edilemez. Çünkü sorun, üretimin toplumsallığı ile mülkiyetin bireyselliğinde düğümlenmektedir. Üretimde kapitalist nitelik ve kapitalist mülkiyet ilişkileri yıkıldığında yabancılaşma sona ermiş olmaktadır. Böyle olduğu için, bilimsel ve teknolojik gelişme de dışlanamaz. Bilim ve teknolojinin yeniden örgütlenmesi insanın ve toplumun gelişiminde yepyeni olanaklar sunacaktır.

Bilim ve teknoloji, Marksizmde, bilinçli olarak ve herkesin çıkarı doğrultusunda uygulandığında, insanlığın payına düşen emeği en aza indirmesi bakımından önemlidir. Bilimin üstesinden gelemeyeceği hiçbir şeyin olmaması yaklaşımıyla, Malthusçu nüfus görüşü de eleştirilmiştir. Kaldı ki Marksizm'in bu konudaki saptamaları Malthus'un görüşlerinden tümüyle farklıdır.

Marx'a göre fazla nüfus, emekçilerin, sermayenin organik bileşiminin değiştirilmesini müm-

ken emeğin sermaye tarafından sömürülmesidir) farklı olduğunu bu nedenle sosyalist ülkelerdeki çevre sorunlarına siyasi açıklamalar bulunması gerektiğini belirtir. (Bkz: "Sosyalist Ekoloji: Ne Demektir, Neden Başka TürLüsü Olamaz?", Alexander Cockburn'un James O'Connor'la söyleşisi, Çev.Aydın Pesen, Onbirinci Tez, Sayı 11 (1991), s.160-161.

kün kılan birikimi ve kendisini nispi fazla nüfus haline çeviren araçları üretmesiyle oluşmaktadır. Fazla işçi nüfusu, birikimin ya da kapitalist temele dayanan zenginliğin gelişmesinin zorunlu bir ürünüdür. Dahası, kapitalist üretim biçiminin yedek emek ordusu olduğundan, bu üretim tarzının varlık koşuludur. Bu evrensel bir nüfus yasası değil kapitalist üretim biçimine özgü bir nüfus yasasıdır. Kapitalizmde bir işsizler yedek ordusu her zaman bulunur; bu, fiili nüfus artışının sınırlarından bağımsızdır.¹⁵⁰ Engels de, her yetişkinin aslında, tükettiğinden daha fazlasını üretmekte olduğunu vurgulamaktadır. Kapitalizmdeki çelişki-nispi fazla nüfus ile fazla zenginlik arasındaki karşıtlık-ortadan kaldırılınca, hem ulusal hem de evrensel düzeyde yeryüzünün insanı besleme gücünden yoksun olduğu yolundaki görüşler de yok olacaktır.¹⁵¹

Açıktır ki Marksizmde ekolojik sorunlar ve çözüm yolu emek ve sermaye arasındaki sınıfsal çelişki bağlamında ele alınmaktadır; bu çelişki ortadan kaldırılmadıkça sorun çözümlenemez.

Marksizmin Yeşil hareketi değerlendirmesi de bu başat saptaması ile uygunluk göstermektedir. Yeşil hareketin, barış hareketinin ya da kadın hareketinin, çıkar ya da sınıf kökenli hareketlerin dışında

¹⁵⁰ Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, op.cit., s.647-649.

¹⁵¹ Friedrich Engels, "Aşırı Nüfus Efsanesi: Bir Ekonomi Politik Eleştirisi Denemesi", *Nüfus Sorunu ve Malthus*, op.cit., s.67-68.

gelişmesine bakarak bunların sınıf siyasetinin ötesine geçtikleri gibi bir yanlış yorum yapılamaz. Bu hareketleri belirleyen çeşitli sorunlar, doğrudan sınıf siyasetine gönderme yapmayı gerektirmektedir.

Çünkü sorunun kaynağı, varlık içinde bulunan ve sürekli kârını artırmanın yollarını arayan sermayedar sınıf ile onlara işgüçlerini satan ve kıtlık çeken emekçi sınıf arasındaki çatışmada yatmaktadır. Çevresel ilgi de bu çatışmanın yansımasıdır. Sorun sözde çoğulcu kapitalist toplumda çeşitli reformlarla çözülemez. Bir kez kitle iletişim araçları üzerinde egemen sınıfın baskısı gerçeğin anlaşılmasına izin vermez. Diğer yandan farklı çıkarlar arasındaki algılama, soruna bakışı belirlemektedir. Sözgelimi, maden işçileri nükleer enerjiye karşı çıkarken, nükleer fizikçiler bu enerjiyi destekleyecektir. Her iki taraf kendi sınıf çıkarlarının savunucusu olmaktadır.¹⁵²

Öte yandan, Yeşil hareketin, sorunun köküne inmeyen yaklaşım tarzı ile de sorun çözülmemektedir. Çünkü eylemleri o günkü sorunu ancak erteleyebilir. Sözgelimi, bir petrol rafinerisinin bir bölgede kurulmasını engelleyebilir ama rafineri daha az dirençle karşılanan yerde kurulacaktır; projeden vazgeçilmesi ya da enerji politikasının gözden

¹⁵² Pepper, *The Roots...*, op.cit., s.32-34

geçirilmesi başarılamayacaktır.¹⁵³

Marksçı yaklaşım tüm bu yetersizliklerini saptamakla birlikte, Yeşil hareketi ortaya çıkış koşulları açısından Marksizmin kapitalizme yönelik eleştirilerinin doğrulanması bağlamında olumlamaktadır. Sorunu çözümü yetkinliklerinin olamayacağını da açıkça vurgulamaktadır.

Kaynağında sınıfsal çelişkinin yattığını ileri sürdükleri ekolojik sorunların gerçekçi ve sonul çözümü için, yeni-Marksçılara göre yapılması gereken, çıkar tanımının genişletilerek emek hareketi ile barış hareketi ve çevreci hareketler gibi ilerici toplumsal hareketler arasında bağ kurmaktır.¹⁵⁴ Bu hareketleri tarihsel maddeci kuramın içine yerleştirme, Marksçı kuramın günümüzdeki temel sorunlarından biri sayılmaktadır.¹⁵⁵

¹⁵³ Enzensberger, *op.cit.*, s.128. Aynı yazara göre, sorun, kapitalist üretim biçiminin yıkıcı sonucu olduğundan, Yeşil hareketin anti-kapitalist bir öz içermesi kaçınılmazdır. Ama Alman ve İtalyan faşist rejimlerinin gösterdiği gibi, anti-kapitalist söylemli burjuva siyasetine bağlı eylem, kolayca tekelci kapitalizmin çıkarlarının aracı konumuna gelebilmektedir. *Ibid.*, s.92

¹⁵⁴ Göran Therborn, "Postaneyi Arkada Bırakırken", *21.Yüzyıl Eşiğinde...*, *op.cit.*, s.91; Williams, *op.cit.*, s.167-168; Marksistliği tartışmalı "Ero-komünist" İtalyan Komünist Partisi'nin, Avrupa Parlamentosu üyesi L.Castellino bu düşünceyi daha da ileri götürüp "Kızıl", "Yeşil" de olmalı demektedir. Bkz: Luciana Castellino, "Kızıl Niçin Yeşil de Olmalıdır?", *Ibid.*, s.372-392.

¹⁵⁵ Raşit Kaya, "Yeşiller Hareketi Üzerine Siyasal Değışmeler", *Bilim ve Sanat*, Sayı 93 (Eylül-Kasım 1988), s.10.

C. Çevrecilik

Bir düşünsel yaklaşım ve eylem tarzı olarak çevreciliğin, hem tarihsel biçimlenişi, hem de günümüzdeki içeriğinin oluşumu oldukça yenidir. Başlangıçta, çevresel sorunlar ve etkileri bu yaklaşımı belirlerken, giderek, toplumsal sorunlar, siyasal olumsuzluklar ve bireyin doğa ile toplum karşısındaki konumu ağırlıklı tartışma konuları arasında yer almıştır. Çevresel sorunların yanında toplumsal yapıyla ilgili öteki sorunların da çevreciliğin kapsamında bulunması, çevrecilerin kendi düşünsel yaklaşımlarını kapitalizmin ve sosyalizmin karşısında bir başka yol olarak sunmalarını sonuçlandırmıştır. Kapitalizmin yarattığı sorunların ve tüketim toplumunun eleştirisi çevreciliğin anti-kapitalist niteliğini belirlemektedir. Eleştirinin düşünsel araçları, ilkin Marksizmden alınmıştır. Ama çevreciler, sosyalist rejimlerde de ekolojik ve siyasal sorunların bulunduğu noktasından hareketle, sosyalist rejimleri ve bu rejimlerin kuramsal temeli olan Marksizmi de eleştirmektedirler.

Bilindiği gibi düşünce akımları, bir yanıyla, içinde varlık buldukları toplumsal koşulların bir ürünüdürler. Bir önceki bölümde Yeşil hareketin belirdiği toplumsal ortam çözümlenirken bir anlamda çevreciliği hazırlayan koşullar da ifade edilmiş olmaktadır. Öte yandan, düşünce akımları birikimli bir süreçte biçimlenmektedir. Toplumsal düşünceler, daha önce söylenenlerin geliştirilmesi ya da

eleştirilmesi sırasında yapılan katkıyla boy vermektedir. Çevrecilik de birikimli bir sürecin sonunda netleşmiştir.

Güney Denizinde yaşayan bir kabilenin kapitalist toplumlara bakışını içeren, Göğü Delen Adam / Papalığı¹⁵⁶ adlı kitap çevreci yaklaşımın çağdaş öncül metinlerinden biridir. 1920'lerin başında Almanya'da yayımlanan kitapta sürekli tüketen, daha çok tüketim maddesine sahip olmak isteyen ve giderek daha çok çöp üreten kapitalist üretim ilişkileri içindeki bireyin, dar beton mekanlarda doğaya hasret yaşamı; betonlaşma lehine doğanın katli; bireyin sosyal ilişkilerindeki bozulma, yalnızlaşma; kitle iletişim araçlarının insanlar üzerindeki belirleyici etkisi eleştirilmekte öte yandan Güneydenizli kabilenin el değmemiş doğanın parçası olarak onunla uyum içinde ve kendine yeterliliğe dayalı mutlu yaşamı betimlenmektedir.

İkinci Dünya Savaşının toplumlar ve doğa üzerinde yaptığı yıkım, nükleer silahların geliştirilmesiyle toptan imhanın olanaklı duruma gelmesi, çevre kirlenmesinin kitlesel ölümlere neden olması ve tüm bu sorunların tüketim toplumuyla ilişkisinin anlaşılması gibi etmenler çevreci açılımın derinleşmesine neden olmuştur.

Rachel Carson'un, DDT'nin bitki ve hayvanlar

¹⁵⁶ Göğü Delen Adam/Papalığı, (Erich Schuerman'ın sunuşuyla), çev. Levent Tayla, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1988, passim.

kanalıyla insan yaşamına yaptığı öldürücü etkileri anlattığı Sessiz Bahar (Silent Spring) adlı yapıtı 1962'de yayımlanınca büyük bir ilgi ve panik yaratmıştır. İnsanın, çevre üzerindeki etkileri konusunda uyarıcı bir yapıttır. Carson doğa ve insanın ayrı olamayacağını belirtmekte, doğanın bütünselliğini vurgulamaktadır. Bu görüşüyle muhafazacı (conservation) anlayıştan daha ileri giderek çevreciliğin oluşumuna katkıda bulunmuştur.

Aynı yıllar, Frankfurt Okulu ve özellikle Marcuse'ün tüketim toplumunun köktenci eleştirisini yaptığı yıllardır.¹⁵⁷ Marcuse'ün düşüncelerinden hareketle çevreciler bir yandan tüketim toplumundaki toplumsal ilişkileri eleştirirken diğer yandan da doğanın yağmalanması ve atıkların yer bulunamayacak kadar çoğalması gibi tüketim toplumunun çevresel etkileriyle ilgilenmişlerdir.

Hippilerin romantik doğaya dönüş felsefesi, 1968 öğrenci hareketinin ileri endüstri toplumuna ve onun değerlerine karşı başkaldırısı ve eylem tarzı, çevreci yaklaşımın öteki kaynakları arasında sayılabilir.

Birleşmiş Milletlerce 1972'de düzenlenen Stockholm Çevre Konferansı, çevrenin korunması ile kalkınma çabalarının çatışabileceğini, bu anlamda gelişmiş ülkelerle üçüncü dünyanın çevreye bakışlarının farklı olacağını göstermiştir. Çevreye

¹⁵⁷ Marcuse'ün görüşleri daha önce ele alındığından burada yinelenmemektedir.

ilişkin konuların siyaset ve ideoloji ile ilgisini göstermesi bakımından önemli bir aşamadır.

Roma Klubü'ne sunulan Büyümenin Sınırları adlı raporun, endüstriyel büyüme ile yakın etkileşim içinde el aldığı çevre sorunları ve doğal kaynakların tükenmesi olgularının, insanlığı felakete sürüklemekte olduğu yolundaki savının yarattığı tartışma nüfus, kaynaklar, üçüncü dünya ilişkisinde çevreciliğe malzeme sağlamıştır.

Çevreci yaklaşım, genel olarak, endüstriyel büyüme ve nüfus artışının insanlığın sonunu hazırlamakta olduğu savına katılmaktadır. Fransa'da cumhurbaşkanlığı seçimlerine çevrecilerin adayı olarak katılan René Dumant'a göre sınırlı kaynaklara karşın sürekli büyüme eğilimi sürdüğünde uygarlığın yıkılışı kaçınılmazdır.¹⁵⁸ İngiliz Yeşil Partisi'nin önde gelen adlarından J.Porritt de refah için çevrenin mahvedilmesini ve geleceğin, gelecek kuşakların kurban edilmesini "çılgınlık" biçiminde nitелеmektedir.¹⁵⁹

Bununla birlikte, çevrecilik dünyanın sorunlarını yalnızca çevre kirlenmesi ya da kıt kaynakların tükenmesi ile sınırlamamaktadır. Açlık ve kötü beslenme, üçüncü dünyanın yoksulluğu, doğal dengenin bozulması, kararlara katılımın yokluğu,

¹⁵⁸ René Dumont, *Dünya Nereye Gidiyor?*, Çev.Müntekim Ökmen, İstanbul, Varlık Yayınları, 1974, s.17.

¹⁵⁹ Jonathon Porritt, *Yeşil Politika*, çev. Alev Türker, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1988, s.34.

merkezileşme, silahlanma... gibi oldukça geniş bir sorun alanı ve bu arada ekonomik, toplumsal, siyasal sorunlar çevreciliğin kapsamı içindedir.

Bu sorun alanlarından silahlanma, özellikle de nükleer silahlanma dünyayı yok edecek en büyük dertlerden biridir, çevreciliğe göre. Nükleer silahlardan arındırılmış kalıcı barışın sağlandığı bir dünya için mücadele edilmelidir. Yeşil hareketin, barış hareketinin hem öznesi olması, hem de bu hareketle ivmelenip kitleselliğe ulaşması bu nedenlerdir.

Çevreciliğin önemli düşünürlerinden R.Bahro "Doğu'yla Batı arasındaki silahlanma yarışı sona ermeden, Kuzey'le Güney arasında yeni bir ekonomik düzen kurulmadan, toplumsal adalet ve insanın özgürleşmesi olmadan ekolojik bunalımın çözülemeyeceği"¹⁶⁰ görüşüyle çevreciliğin saf bir doğa korumacılığı olmadığını vurgulamaktadır. İngiliz Yeşil hareketinin ideologlarından A.Adkinson, "eğer doğaya daha az tahribkâr yaklaşılacaksa o takdirde yalnızca teknik prosesler değil bundan da önemlisi toplumsal karar oluşturma prosesinin temelden değiştirilmesi gerekecektir"¹⁶¹ derken Bahro'nun düşüncesiyle örtüşen biçimde, toplumsal yapıyla ilgili sorunlara değinmektedir. Porritt'in, "Yeşil

¹⁶⁰ Rudolf Bahro, *Kızıldan Yeşile*, çev. Ali Tükel, İstanbul, Metis Yayınları, 1990, s.115.

¹⁶¹ Adrian Adkinson "Şu Yeşiller Hareketi...", *Bilim ve Sanat*, Sayı 85 (Ocak 1988), s.28.

olmanın asgari kriteri" olarak sıraladığı öğeler de oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır:

- Dünyadaki bütün yaratıklara saygı.
- Dünya zenginliğinin bütün insanlar arasında paylaşılması için gönüllülük.
- Materyalizmin ve endüstriyalizm yıkıcı unsurlarının ve ekonomik büyümeciliğin reddi ve insani ölçülere uygun teknolojiyle artırılan refah.
- Nükleer olmayan enerji ve savunma stratejileri.
- Kaynak kullanımında gelecek kuşakların hakkının tanınması.
- Çevrenin korunması.
- Kişisel ve ruhsal gelişime önem verilmesi.
- Toplumsal her düzeyinde katılımcı demokrasi.
- Nüfus azalmasının öneminin kavranması.
- Her ırk ve inançtan insan arasında uyum.
- Kendine yeterliliğe ve merkezi olmayan topluluklara önem verilmesi.¹⁶²

Çevrecilik, muhafazakar yaklaşımdan farklı olarak, toplumsal sorunları ve hatta bireyin sorunlarını dünyanın sorunlarıyla birlikte geniş bir perspektife yerleştirmesi yanında, nüfus ile kaynaklar ilişkisinde de Güney'i değil Kuzey'i suçlayan bir çizgidedir. Dünyanın doğal kaynaklarını tüketenler ve dünyayı en çok kirletenler, aradaki nüfus farkına karşın Güney'in yoksul ülkeleri değil, Kuzey'in zengin ülkeleridir.¹⁶³ Kuzey toplumları,

¹⁶² Porritt, op.cit., s.25

¹⁶³ Bkz: E.F.Schumacher, Küçük Güzeldir, 2.Baskı, çev. Osman Deniztekin, İstanbul, Cep Kitapları, 1989, s.19 ; Dumont,

yararlılığın değil kârın ençoklaştırılmasına dayalı tüketim toplumlarıdır. Bu nedenle yoksul ülkelerde nüfus artışı önlenmeden önce, Kuzey ile Güney arasındaki sömürü ve bağımlılık ilişkilerinin ortadan kaldırıldığı farklı bir uluslararası iklim oluşturulmalıdır.

Kuzey-Güney çelişkisi, çevreciliğe göre, ekolojik krizin önemli nedenlerinden biridir. Özellikle Bahro bu konuda ayrıntılı çözümlemeler yapmıştır. Ona göre Kuzey, "yanlış mallar"ın aşırı üretim ve tüketimi ile krizin yaratıcısıdır.¹⁶⁴ Kuzey, ihtiyaçları esas alan bir üretim anlayışını benimsemeli ve üretim aygıtını büyütmeyp küçültmelidir; yani Kuzey endüstrileşmek yerine endüstrileşmemek (de-industrialize) zorundadır.¹⁶⁵ Kuzey'deki gelişme ve rekabet azalınca Güney'in kaynaklarına olan istem gerileyecektir. Güney, uygun teknoloji gibi gereksinmelerinin karşılanmasına yönelik dayanışma ile de yoksulluktan kurtarılacaktır.

Bahro'ya göre, Kuzey-Güney çelişkisini de

op.cit., s.44; René Dumont, *Uçurumun Kıyısındaki Dünyamız*, çev. Samih Tiryakioğlu, İstanbul, Varlık Yayınları, 1979, s.40-44 ; Porritt, op.cit., s.37.

¹⁶⁴ M.R.Redclift, "Marxism and the Environment: A View From the Periphery", *Political Action and Social Identity*, eds.Gareth Rees et al., London, The MacMillan Press, 1985, s.206.

¹⁶⁵ Rudolf Bahro, *Nasıl Sosyalizm? Hangi Yeşil? Ne İçin Sanayi?*, der. ve çev. Tanıl Bora, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1989, s.78.

belirleyen ve bu anlamda ekolojik bunalımın kaynağını oluşturan, kârı ençoklaştırmaya dayalı kapitalizmdir. Bahro çözümlemelerini, bu temel nedenin (kapitalizm) ortadan kaldırılması doğrultusunda geliştirmektedir. Ona göre ekolojik bunalım proleteryanın yapamadığı yapıp kapitalizmin sonunu hazırlayacaktır. Çünkü kapitalizmin temel sınıfsal çelişkisi, giderek üst üste binen Doğu-Batı, Kuzey-Güney ve insan-doğa çelişkisi ile ikinci plana itilmiş bulunmaktadır.

Tümüyle idealist bir çizgide yer almadan önce, başlangıçtaki "radikal" açılımlarıyla Bahro, çevreciliğin "sol" kanadının oluşmasına katkıda bulunmuştur. İşte bu dönemdeki görüşlerine göre, kapitalizm yıkılmalıdır, ama sınıf mücadelesinin diyalektiği var olan sorunların çözülmesinde yetersiz kalmaktadır: "Frankfurt havaalanına yeni bir pistin eklenmesinde küçük girişimcinin mi, yoksa işçinin mi daha fazla çıkarı olduğunu söylemek zor"dur.¹⁶⁶

Bugün, proleteryanın devrimci mücadelesi gibi bir "sınıfsal konum"la sorunları çözemeyecek bir durumdayız; bu yaklaşım, gücü, "hayali bir perspektife hasretmek" olacaktır.¹⁶⁷ Kapitalizmin çelişkilerinin anlaşılmasını sağlayan ekolojik bunalım, sınıfsal çıkarlardan daha kapsamlı "hayati çıkarları" göz önünde bulundurmayı ve buna uygun ola-

¹⁶⁶ Bahro, Kızıldan Yeşile, op.cit., s.170.

¹⁶⁷ Bahro Nasıl..., op.cit., s.87.

rak daha kapsamlı bir örgütlenme içinde mücadeleyi zorunlu kullmaktadır. Bu nedenle "alternatif güçleri" biraraya getirecek örgütleyici etken özel bir sınıfsal çıkar değil, insanlığın uzun vadeli ortak çıkarlarıdır.¹⁶⁸ Kapitalist sistemin yarattığı çelişkilerin çeşitliliğini bir arada harekete geçirecek olan, özgül sınıf temeline dayanmayan mücadele güçlerini bütünleştiren Yeşil örgütlenmedir. Mücadele yurttaş girişimleri ile nükleer santral, otoyol, havaalanı gibi yatırımların engellenmesi; emekçilerin karar süreçlerine katılımı; tüketicinin hakkını arar duruma gelmesi; silahlanmaya karşı eylemler gibi alanlarda sürdürülecektir.¹⁶⁹

Bahro'nun düşüncesinde kapitalizmin ortadan kaldırılması ile kurulacak "yeni sosyalizm", "reel sosyalizm"den farklıdır. "Yeni sosyalizm" endüstri sisteminin, onun geleneksel işbölümünün devamı olmamalı, ondan kopuş olmalı, ona alması olmalıdır.

Çevreciliğin kapitalizme olduğu kadar, sosyalist üretim sürecine de karşı olması, üretim artışını yüceltmesi bağlamında ortaya çıkmaktadır daha çok. Üretici güçlerin büyümesini alkışlayan sosyalizm bu anlamda kapitalizmden farklı değildir. İkisi de büyümeye dayalıdır ve her ikisi de çağımız sorunlarını çözmek bir yana açmaza sürüklemektedir. Bu durumda uygarlığın temel kavramlarının öncelikle

¹⁶⁸ Ibid., s.91.

¹⁶⁹ Ibid., s.83-84

de günümüz teknolojisine dayalı üretim sürecini değiştirmek gerekmektedir. Schumacher'in Küçük Güzeldir adlı yapıtı, çevreciliğe bu alanda büyük bir kuramsal katkı sağlamıştır.

Ekonomik yasaların evrenselliğini kabul etmeyip farklı değer ve amaçların farklı ekonomik işletmeler doğuracağı görüşünü savunan Schumacher, "insan yüzlü bir teknolojiye" aynı anlama gelmek üzere "orta ölçekli teknolojiye" dayalı "küçük işletmeler" önermektedir.

Çünkü günümüz teknolojisi iş yükünü hafifletip boş zamanı artırmamış tersine, daha yorucu ve gergin bir yaşam tarzı yaratmış, ustalık isteyen işleri yok etmiş, bireyin işten aldığı doyumunu ortadan kaldırmış, emeği yabancılaştırmış, dolayısıyla teknoloji insanlık dışı bir çehreye bürünmüştür.¹⁷⁰ Schumacher, iç bünyesi bakımından zorba, çevreyi bozan, yenilenemez kaynakları tüketen "kitlesel üretim teknolojisi" yerine, çağdaş bilgi ve deneyimden en çok yararı sağlayan, âdem-i merkezîyetçiliğe açık, çevrebilim yasalarına uygun, kıt kaynakların kullanımında özenli ve insani, makinanın kölesi değil, ona hizmet etmeye yönelik kılan "kitlelerin üretimi teknolojisi"ni önermektedir.¹⁷¹ Buna "orta teknoloji" adını vermektedir.

Bu teknolojiye dayalı üretim süreci mantıksal-

¹⁷⁰ Schumacher, op.cit., s.112-114

¹⁷¹ Ibid., s.116-117

bilinçsel bir değişimle mümkündür. Bilim ve teknolojiye "sağduyu" egemen olmadıkça günümüz sorunlarını çözmek olanaksızdır. Yapılması gereken "maddenin meşru yerini birincilikten ikinciliğe" indirmektir. "Üretim mantığının" kendisi denetim altına alınmaksızın yıkıcı güçler denetlenemez. Bu nedenle insanın iç dünyasına çeki düzen vermesi gerekmektedir; insanlar (maddi yarar getirecek şeylere karşı tavır takınma anlamında kullandığı) "basiretliliği" benimsemelidir, ona göre. Yol gösterici bilim ve teknoloji değil, "insanlığın geleneksel bilgeliği"dir.¹⁷² Kısaca, insanın değerler sistemi "basiretlilik" lehine değişime uğramalıdır; bu durumda insan ve doğayla barışık farklı ekonomik işletmeler belirecektir.

Bahro da sonradan benimsediği "ruhani" çizgisiyle, Schumacher'in bilinçsel-kültürel değişim yönündeki görüşlerine yaklaşmıştır. Bahro bu yeni yaklaşımıyla, ekolojik bunalımın nedeni olarak kapitalizmi sorgulamamaktadır. Yıkılması gereken imhacı-yayılmacı karakteri ile "endüstri uygarlığı"dır. Çevre korumacılık da dev endüstri aygıtını genişletmeye yaramaktadır.¹⁷³

İmhacılığın kaynağını insan psikolojisindeki iktidar unsuruna kadar götüren Bahro, yalnızca endüstrileşmeden vazgeçmenin de doğanın yok edilme-

¹⁷² Ibid., s.221-222

¹⁷³ Bahro, Nasıl..., op.cit., s.142.

sini önleyemeyeceğini savunmakta, Schumacher gibi düşüncede, bilinçte bir değişimi kurtuluş için zorunlu görmektedir.¹⁷⁴ Endüstri uygarlığından kurtulmak için insanın çevresini dönüştürmesi yetmez, hayat ve çevre bütünlüğünün parçası olan kendi ruhsal yanını dönüştürmelidir. Ruhani, dinsel, cemaat eksenli, "ortaklaşacı-komünal, kendini âdem-i merkezi olarak yeniden üreten yeni bir toplum"¹⁷⁵ öngörmektedir. Var olan teknolojileri ve endüstri uygarlığını yadsıyan bu toplumu, "ekolojik barış" (Ökopax) toplumu olarak adlandırmaktadır.

Porritt de insanların bilinçlerinde ruhsal olana daha fazla önem veren bir değişim olmazsa yaşamın süregidemeyeceğini belirterek¹⁷⁶ benzer bir sonuca ulaşmaktadır.

Ekolojik sorunların çözümünde bilinçsel-düşünsel bir değişimi öngören bu idealist düşüncelerle, sorunu belirleyen maddi unsurların, üretim tarzının değişimini öngören köktenci yaklaşıma bakarak çevrecilikte bir ayrılmanın olduğu ileri sürülebilir. Pepper, bu ayrılmayı "Red Green" (Kızıl Yeşil) ile "Gren Green" (Yeşil Yeşil) biçiminde ifade etmektedir.

Farklılık değişimin itici güçlerinin ne olacağı konusundadır. İdealistlerde değişme, düşünsel

¹⁷⁴ Bahro, *Kızıldan Yeşile*, op.cit., s.195-196.

¹⁷⁵ Bahro, *Nasıl...*, op.cit., s.143

¹⁷⁶ Porritt, op.cit., s.200.

gelişmenin sonuçları olarak ele alınmaktadır. Değer ve davranışlarda doğayı ve tinsel olanı gözetken ve maddi olandan, üretim sürecinden özerk olarak ele alınan bilinçsel-kültürel bir değişme zorunlu görülmektedir. Buna karşılık "Red Green"ler idealist olmaktan çok maddecidirler. Değişmenin itici gücü maddi unsurlara, kısaca, üretim tarzına bağlıdır. Toplumsal değişimi etkileyen baskın düşünceler, özerk biçimde düşünsel süreçlerden türetilemez. Bunlara göre, tüketim toplumuna karşı olmak kapitalizme karşı olmak anlamına gelir; çevresel ve toplumsal çıkmazdan sorumlu olan kapitalizmdir. Bu nedenle, barış ve ekolojik denge isteniyorsa, kapitalizm ortadan kaldırılmalıdır. Kaldı ki değerlerde, bilinçte bir değişim, kapitalist üretim ilişkilerinin varlığında mümkün olamaz. Böyle bir değişmeye, sosyalist ilkeler üzerine kurulan bir toplumda, yani maddi temeldeki bir değişimle birlikte ulaşılabilir.¹⁷⁷

Köktenci çevreci yaklaşım Güney-Kuzey çelişkisinin Güney'in yararına çözümünü önermektedir. Bunun için uluslararası iklimin değiştirilmesini ve üçüncü dünyanın OPEC benzeri örgütlenmeleri gerçek-

¹⁷⁷ Pepper, "Determinism...", *op.cit.*, s.15-17. Pepper'e göre "Red Green"ler işçi sınıfının kapitalizmi yıkma mücadelesini benimserler. (Bkz. *Ibid.*) Oysa çevreciliği Marksizmden ayıran en önemli fark budur: Çevreciler kapitalizmde temel çelişkinin değiştiği, bu nedenle klasik sınıf siyasetinin sürdürülemeyeceği inancındadırlar. Emek ile sermaye çelişkisine dayalı işçi sınıfı mücadelesini benimseyen, çevreci değil Marksçıdır. Çevrecinin "rengi" bununla belirlenemez.

leştirmesini istemektedir. İdealist niteliği ağır basan çevreciler de Kuzey'i sorgulamakta, bununla birlikte çözüm olarak, daha çok endüstri ve daha büyük ölçeğin üçüncü dünyayı çıkışı olmayan bir yola götüreceği düşüncesiyle, onlar üretim mantığının değiştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar.

Schumacher, 1980'li yılların ortasında yeni çizgisiyle Bahro ve Porritt gibi yazarlar idealist yaklaşımı temsil etmektedir. Köktenci yaklaşım ise Dumont'un ve "sosyalist" düşüncelerini tümüyle terketmeden önceki Bahro'nun yapıtlarında görülmektedir. Ancak bu ayrılma tam bir netlikle belirmemektedir. Çevreciliğe bağlı her yazarın yapıtlarına yer yer idealistik öğeler yansıyabilmektedir. Bahro örneğinin gösterdiği gibi tümüyle idealizme yöneliş olasılığı da bulunmaktadır. Bu durumda asıl belirleyici olan çevreciler arasındaki bir ayrılmadan çok muhafazakâr ve Marksçı yaklaşımlarla arasındaki farklılıklardır. Kısaca ve önceki bölümler ışığında bir karşılaştırma yapılması bu açıdan önem taşımaktadır.

Muhafazakârlar ve çevreciler gelecek konusunda karamsardırlar; dünya yok olmak tehlikesiyle karşı karşıyadır. Marksçılar ise geleceğe yönelik belirli bir iyimserlik içindedirler, bilimin, "yeni" sorunlara "yeni" çözümler üretilebileceği kanısındadırlar.

Marksizmde ekolojik sorunların da kaynağında sınıfsal çelişki vardır. Çevrecilikte sorun, sınıfsal çelişkiyi aşar; söz konusu olan yaşam çıkarlarıdır.

Muhafazakâr yaklaşımda ise sorun ekonomide ve nüfustaki büyümededir; sınıfla, çıkarla bir ilgisi yoktur.

Marksçılar kapitalizmin genel sorunlarıyla ilgilenirken ekolojik sorunları da bu sorun yığınınına katmakta, ekolojik sorunların çözümü gibi kısmi başarılarla ulaşmanın mümkün olmadığını söylemekte, çözümü rejim değişiminde bulmaktadırlar. Köktenci çevrecilerin yaklaşımı kısmen kapitalizmi sorgulamak-taysa da bu ne bir bütünsellik ne de sorunun çözümü yönteminde bir gerçeklik taşımaktadır; çünkü "kapitalizm ortadan kaldırılmalıdır" demek, kapitalizmi ortadan kaldıracak yetkinlikte bir "güç" ve mücadele yöntemi bulunmadan bunu başarmaya yetmemektedir. Onların önerileri iyi niyet dilekleri olarak kalmaktadır.

Muhafazakâr yaklaşım sorunun çözümünü kapitalist üretim tarzını sürdürmek ama büyümek gibi içsel tutarlılığı bile olmayan ve bu yüzden gerçekte kapitalist ideolojinin "vitrinini" düzeltme-ye çalışan bir niteliktedir. İdealist çevreci yaklaşım toplumsal temelden soyutladığı, büyüme mantığının ve insan ahlakının, bilincinin değişimi biçimindeki çözüm önerisiyle muhafazakârlara yaklaş-makta, aynı zamanda da bu değişimin maddi temeli olmadığından köktenciler gibi iyi niyet açıklamasında bulunmuş olmaktadır.

Buna karşılık, çevreciliğin Kuzey-Güney çelişkisinde Kuzey'i sorgulaması çevreciliği muhafa-zakârlıktan ayırmaktadır.

Marksizmin sınıfsal çözümlemesini eleştiren çevreciler, mücadelenin gücü, dinamiği olarak emekçi sığıfı değil, özgöl bir sınıf temeline dayanmadığını iddia ettikleri Yeşil hareketi görmektedirler.

Son olarak, günümüz sorunlarının nedeni olarak gördükleri bilim ve teknolojik gelişmeye olumsuz bakan muhafazakârların yaklaşımı ile çevreciliğin, üretici güçlerin büyümesini engelleyecek orta ölçekli bir teknolojiyle üretim süreci önerisinin tersine, Marksizm bilimsel ve teknolojik gelişmenin sürdürölmesinden yanadır. Çünkü kâr için değil de toplumun geliştirilmesi için seferber edilecek bilimsel ve teknolojik değişim, bu amacın gerçekleştirilmesinde yepyeni olanaklar sunmaktadır. Önemli olan bilim ve teknolojinin hangi amaca hizmet ettiğı ve buna uygun olarak örgütlenmesidir. Marksizmin iyimserliğı de bu noktada düğölmenmektedir

İKİNCİ BÖLÜM

YEŞİL HAREKETİN PARTİLEŞME ORTAMI VE YEŞİL PARTİ

I. YEŞİL HAREKETİN BİLEŞENLERİ: YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER

Toplumsal hareket, devletten bağımsız olan kamusal alandaki bir kolektif eylemi ifade eder. Kolektif eylem, geniş anlamda bir soruna, bir adaletsizliğe karşı biçimlenmektedir. Harekete katılanlar, toplumsal konum ve kültürel kimlik yoksunluğunun getirdiği adaletsizlik duygusuna karşı saldırıya ya da savunmaya dönük bir seferberlik içindedirler.¹ Bir başka deyişle, toplumsal hareket, içinde var olduğu toplumun değişmesini özendirmeye ya da değişime direnmeye yöneliktir.² Değişime direnç, kurum ve kuralların yeni biçimler almasına duyulan bir tepkinin, değişim istemi ise toplumsal yapının herhangi bir alanındaki işleyişten duyulan hoşnutsuzluğun ve alması kurum ve kuralların üretil-

¹ Marta Fuentes ve Gunter Frank, "Toplumsal Hareketler Üzerine On Tez", çev. Ahmet Gürata ve Tanıl Bora, *Birikim*, Sayı.16 (Ağustos 1990), s.31.

² Tom Bottomore, *Siyaset Sosyolojisi*, çev. Erol Mutlu, İstanbul, Teoiri Yayınları, 1987, s.22.

mesi isteğinin varlığını gösterir. Toplumsal hareket işte böylesi bir zemin üzerinde yükselmektedir.

Toplumsal hareketlerin 1970'li yıllarda ortaya çıkan biçimlerini, sahip oldukları farklılıklar nedeniyle öncekilerden, "eski" lerinden ayırma düşüncesi, bunların "yeni toplumsal hareketler" adıyla anılmasına neden olmuştur.

Yeni toplumsal hareketleri çözümleyen C.Offe, tümüne "siyasal paradigma" dediği sorunlar, değerler, aktörler ve eylem tarzları ölçütlerini kullanmakta, yeni toplumsal hareketlerin biçimlendiği siyasal paradigmanın değiştiğini belirtmektedir. Eski paradigmada sorunlar, ekonomik büyüme, bölüşüm, askeri ve toplumsal güvenlik, toplumsal denetim iken, yeni paradigmada barışın, çevrenin, insan haklarının korunması, üretim sürecindeki yabancılaştırmanın yok edilmesi, kültürel ve etnik miraslar ve kimlik sorunlarıdır. Yeni paradigmada aktörler, çıkar temelinde biraraya gelen sosyo-ekonomik gruplar değildir; sorumluluk yükleyici kolektiflik önem kazanmıştır. Offe'a göre sınıfsal mensubiyet belirleyici olmamakla birlikte, daha çok orta sınıf üyeleri ile öğrenci, ev kadını gibi işgücü pazarının dışında yer alanlardan oluşur. Kişisel tüketimin ve maddi süreçlerin güvenliği biçimindeki değerlerin yerini, kişisel özerklik ve kimlik, kendi kendini yönetim, yardımlaşma ile denetim ve bürokratikleşmeye muhalefet almıştır. Örgütlülüğü ve eylemi belirleyen, eski paradigmada, biçimsel yapılanma, temsil, ortak çıkarlar, çoğunluk yönetimiymişken; yeni paradigmada bu,

biçimsel olmayan yapılanma, geçicilik, kendiliğinden eyleme geçme, yatay ve dikey farklılaşmanın düşük olması, eşitlikçilik, olumsuz terimlerle (asla, hiçbir yer, dur, dondur...) ifade edilen protesto siyasetidir.³

Toplumsal hareketlerin özelliklerini saptayan Fuanter ve Frank, bazı yeni özelliklere sahip olsalar bile, bunlar yeni sayılamazlar dedikten sonra, barış ve ekoloji hareketi "yeni" gereksinimlere karşılık geldiğinden "yeni" olarak nitelenebilir, noktasına ulaşırlar. Onlara göre, bugünkü toplumsal hareketlerin yeniliği; örgütsel kapasite ve önderliği önceki hareket ve örgütlerden devralmaları, orta sınıfa özgü olmaları ve ayrıca çok fazla sayıda insanı seferber edebilmeleridir.⁴

A.Melucci, çağdaş kolektif eylemin, toplumsal alanda yeni karşı çıkış biçimleri oluşturduğunu, bireysel ya da kolektif yaşamın teknokratikleşmesine, teknokratik bir güç tarafından belirlenmesine karşı, buna ters düşen kimlik anlamları ve tanımları yarattığını vurgulamaktadır. Çağdaş kolektif eylem, yeni ilişki ağları kurmakta, almasıık duygu çerçeveleri oluşturmakta ve denemekte, başat kültür kodlarının "akıldışılıklarını ve kısmîliklerini" açığa çıkarmakta, eylemlerini bu kodları rahatsız

³ Claus Offe, "New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics" *Social Research*, Vol. 52, No.4 (Winter 1985), s.828-832.

⁴ Fuanter ve Frank, op.cit., s.29-30.

edici, onları tersine çeviren, olumsuzlayan sembolik karşı çıkışlarla gerçekleştirmektedir.⁵

Gerçekten de, çevre korumacı, anti-nükleer ve barış hareketleri, nükleer güç, çevre sorunları, tüm canlı yaşamı yok edebilecek topyekün bir savaş gibi görece "yeni"liği bulunan sorun ya da gereksinimler çerçevesinde; daha çok küçük burjuva kökenlilerin seferber olduğu; esnek bir örgütlülüğe ve dayanışma, katılım, kendi kendini yönetim ilkelerine dayalı; alması ilişkiler ve eylem biçimleri deneyen yeni toplumsal hareketlerdir.

Burada çevreci hareketin üyelerinin sınıfsal niteliği bakımından kavramsal bir netleştirmenin yapılması gerekmektedir.

Toplumsal bir sınıfın temel belirleyicisi, üretim araçlarıyla olan ilişkidir. Kapitalist üretim tarzında, üretim araçlarına sahip olanlarla olmayanlar iki temel sınıfı oluştururlar. Bunların dışında, üretim araçlarıyla olan ilişkinin belirlemediği, bu nedenle sınıf olmayan ama belirli çıkarlar çevresinde toplanmış katmanlar vardır. Örneğin, devlet memurları, büro çalışanları, uzmanlık isteyen meslek mensupları, zanaatkârlar bir katmandır. Bu katman Marksçı terminolojide küçük burjuvazi adıyla anılır.

Öte yandan, bazı toplumbilimciler bu katmana

⁵ Alberto Melucci, "Toplumsal Hareketler ve Gündelik Yaşamın Demokratikleşmesi", Birikim, Sayı 24 (Nisan 1991), s.56-58.

orta sınıf adını vermektedirler.⁶ Onların ayırımlarında iki temel sınıfın birine ya da ötekine yakın olabilme durumu, bunun nedenleri ve buna bağlı olarak ideolojik yönelimleri belirsiz olduğundan, bir yeğleme olarak küçük burjuvazi terimi benimsenmiştir.

Küçük burjuvazi, Poulantzas'a göre, hem küçük mülk ve küçük sermaye sahiplerini, hem de devlet bürokrasisinde ya da özel bir kuruluştaki çalışan maaşlıları ve memurları kapsamaktadır. Dikkat edilirse, küçük burjuvazi iki bölümden oluşmaktadır: a) Geleneksel küçük burjuva, küçük üreticiler (zanaatkârlar) ve küçük mülk sahipleridir. Bunlar, kapitalist üretim ilişkileri içinde giderek konumlarını yitirmektedirler. b) Yeni küçük burjuva, üretici olmayan maaşlılar, memurlar ve avukat, doktor gibi uzman meslek sahipleridir. Ekonomik ilişkiler açısından küçük burjuvalar, farklı konumda bulunuyor olsalar da siyasal ve ideolojik bakımdan aynı çizgide yer almaktadırlar. İki temel sınıfa olan ilişkilerinde küçük burjuvazi, burjuvazinin ve proleteryanın bir bölümü olamamakta, farklı ve bütünleşmiş bir katman niteliği kazanmaktadır.⁷ Küçük burjuvazinin özellik ve eğilimleri bütünleşmelerini

⁶ Mills'in kavramlaştırmasında ise bu katman, "beyaz yakalılar olarak anılır. (Bkz. Wright Mills, **White Color: The American Middle Classes**, New York, Oxford University Press, 1951.)

⁷ Nicos Poulantzas, **Les Classes Sociales Dans le Kapitalisme Aujord'hui**, Paris, Seuil, 1974, s.220, 305'den aktaran: Can Hamamcı, "Merkezi Yönetim Yerel Yönetim Ekseninde Belediyelerimizin Yapısı ve Demokratikleşme Eğilimi," (Yayımlanmamış Doktora Tezi, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1981), s.147-148.

sağlamaktadır. Zaman zaman burjuvazinin ya da proleteryanın siyasal eğilimlerine yakınlık duymakta, kendi aralarındaki ileşitim iğreti olduğundan siyasal örgütlenmeleri güç olmaktadır. Tekelci kapitalizme, kapitalizmin yarattığı haksızlıklara karşı olabildikleri gibi, sosyalizme de karşı olabilmektedirler.⁸

Geleneksel küçük burjuvazi, küçük mülk sahibi ya da küçük üretici olduğundan çıkarları çevrenin korunması istemiyle çelişebilecektir. Küçük mülkünün yıkılıp çok katlı bina yapılmasını istemesi ya da küçük işletmesinde çevreye zarar veren etkinlikte bulunması durumunda çevrenin korunması istemine kuşkuyla yaklaşacaktır. Oysa, yeni küçük burjuvazinin böyle kaygıları yoktur. Küçük mülke sahip olanları bulunsa da, eğitim düzeyi yükseldikçe nitelikli bir çevrede yaşamak istemiyle çabuk bütünleşebilecektir. Bu nedenle, iyi eğitim görmüş, geliri görece yüksek, hizmet sektöründe çalışan yeni küçük burjuvazi Yeşil hareketin tabanını oluşturmaktadır.

A. Çevre Korumacı Hareket

Çevre korumacı hareketin yükselmesi, yaygın destek bulması çevre sorunlarına karşı kamuoyunun

⁸ Bahattin Akşit, "Sanayide Küçük Üreticiler ve İdeoloji", *Sanayide Küçük Üretim*, Ankara, Mimarlar Odası Yayını, 1978, s.101-102'den aktaran: Hamamcı, op.cit., s.148.

ilgisinin artmasına koşut olmuştur. 1960'lı yılların ikinci yarısıyla birlikte çevreci örgütlerin kurulmasında, çevreci grupların oluşmasında önemli sayısal artış görölmüştür. Daha önce belirtilmiş olduğu üzere, bu yıllar, çevre sorunlarının canlı yaşamı çıplak gözle görölecek ölçüde etkilemesiyle, ileri endüstri ölkeleri kamuoyları duyarlılığının yükseldiği yıllar olmuştur.

Çevre sorunlarının canlı yaşama yaptığı ve yapabileceği etkileri konu alan ve bu çalışmanın birinci bölümünde sözü edilen yapıtlar daha önce olmadığı ölçüde yığınsal bir ilgiyle karşılanmaktaydı. 1960'lı yılların sonu ile 1970'li yılların başında, basında çevre sorunlarına ayrılan yer ve makalelerin sayısında da önemli artışlar gerçekteşti.⁹ Öte yandan hükümet kurum ve kuruluşları ile siyasal partiler çevre konusundaki istemlere yanıt üretme çabasında olmadılır; gelişmenin dışında kaldılar.

Yerel, ulusal ya da uluslararası ölçekte etkileri olan çevresel sorunların duyumsanmasıyla, yurttaşlar, karar sahiplerini harekete geçirmek için girişimde bulundular. Bu, aynı zamanda, kendi yaşamlarını doğrudan ilgilendiren bir konuda kararlara katılamayan yurttaşların seslerini duyurma, girişimiydi. Çevreci gruplar bu süreçte oluştular ve

⁹ Bu konuda bakınız: Francis Sandbach, "A Further Look at the Environment as a Political Issue", *International Journal of Environmental Studies*, Vol.12 (1978), s.100.

eyleme geçtiler.

Yurttaşlar hava, su, toprak ve gürültü kirliliği, yabanıl yaşamın korunması, otoyol, havalimanı yapılması ve bu yapıların yaşam çevresini bozması, yeşil alanların çoğaltılması gibi konuları gündeme getirmek, tartışmak amacıyla biraraya gelip örgütlendiler, kamuoyunun ilgisini çekmek için eylemler yaptılar. Sözgelimi, Fransa'da Torrey Canyon adlı petrol tankerinin 1967'de Manş denizinde uğradığı kazanın yarattığı deniz kirliliği, çevreci grupların oluşmasına neden oldu; 1969'da Vanoise Ulusal Parkı'nın kurtarılması için Fransa Doğayı Koruma Dernekleri Federasyonu başarılı bir kampanya yürüttü; Larzac'ta (Fransa) askeri bir üs yapımı için köylülerin topraklarının kamulaştırılmasına karşı 1973'de bir gösteri düzenlendi. Gösteri yerel ölçeği aşip ulusal düzeyde bir çevresel ilgi yarattı. Yine bu ülkede, doğa korumacılar, taşıt sürücüleri ve fiziksel özürlü yurttaşlar sorunlarını yansıtabilmek amacıyla 1974'de SOS-Environnement adı altında örgütlendiler.

Almanya'da çevreci gruplar 1970'lerin hemen başında "yurttaş girişimi" (Bürgerinitiative) biçiminde oluşmuştur. Yurttaş girişimleri, yerel ya da bölgesel çevre sorunlarını, kendi yaşama çevrelerine ilişkin istemlerini, hiyerarşik bir yapıya dayanmayan, gevşek örgütlenmelerle ifade ettikleri örgütlerdir. Yurttaş girişimleri hava kirliliği, trafik, nükleer güç tesisinin yapımı gibi çeşitli konularda bir bildiri ya da açıklamayla

kuruluyor ve çeşitli protesto etkinliklerinde bulunuluyordu. Örneğin: Berlin'in bir mahallesi olan Zehlendorf'da, "Zehlendorf Kent Merkezinin Korunması Yurttaş Girişimi", kent merkezinin trafiğe açılması projesini engellemek, yaşam çevresine sahip çıkmak amacıyla oluştu.¹⁰ Aşağı Saksonya eyaleti Northorn kentinde NATO'ya bağlı İngiliz Hava Kuvvetlerinin kullandığı bomba atış alanından rahatsızlık duyanların kollektif eylemi olarak yurttaş girişimi, yetkilileri uyarmak amacıyla oluştu.¹¹

Çevreci grup ve örgütlerin etkinliği ve etkisi salt yerel ölçeğe özgü değildir. Kollektif eylem, başlangıçta sorunun varolduğu yörede belirse bile ulusal kamuoyu yaratabildiği ve ülkenin çeşitli yerlerinden destek kazanabildiği gibi, uluslararası bir niteliği de olabilir. Merkezi Amsterdam'da bulunan Greenpeace örgütü 23 ülkede şubeye, dünyanın çeşitli yörelerinde üye ve yandaşa sahip uluslararası bir örgüttür. 1971 yılında, Alaska'nın güneybatısında bir adada nükleer bomba denemesi yapılmasına karşı başlatılan protesto eylemleri sırasında kurulmuştur. Greenpeace, dünya doğal dengesinin korunması amacına yönelik etkinliklerde bulunmaktadır.

¹⁰ Tanıl Bora, "Çevre Demokrasi İlişkisi ve Almanya'da Bir Yurttaş Örgütlenmesi", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Sayı 77 (Şubat-Mart 1985), s.71.

¹¹ Necmi Zeka, *Batı Almanya'da Alternatif Hareket*, İstanbul, Metis Yayınları, 1985, s.63.

1. Kuruluş Yılları ve Üye Sayıları

19. yüzyıl sonunda çeşitli dağcılık ya da doğa korumacı örgütler kurulmuş olmasına karşın, çevre korumacı örgütlerin oluşumunda 1960'ların sonu ile 1970'lerin başında daha önceki döneme göre bir patlama görülmektedir.

İngiltere'de 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında çeşitli adlar altında çevre koruma amaçlı örgütler, dernekler oluşmuştu. 1956 ile 1975 yılları arasında ise, özellikle de 1966-1975 yılları arasında, bu örgütlerin biçimlenmesinde bir sıçrama oldu. Bu son dönemde, yüzyılın başından itibaren daha önceki onar yıllık dönemlere göre en çok çevreci örgütün kurulduğu 1956-1965 yılları arasındakinden iki kat daha fazla örgüt kuruldu.¹²

İngiltere'de yerel ölçekte çevreci örgütlerin kurulması açısından da benzer bir sonuç vardır. 605 yerel çevreci topluluğun yalnızca %15'i 1958 öncesinde oluşmuşken; 1958-1961 arasında %10'u; 1962-1965 arasında %18'i; 1966-1969 arasında %20'si; 1970-1974 arasında %37'si kurulmuştur.¹³ Açıktır ki, yerel çevreci örgütlerin %57'si 1966-1974 arasında biçimlenmiştir.

¹² Philip Lowe ve Jane Goyder, *Environmental Groups in Politics*, London, George Allen and Unwin, 1983, s.16-17.

¹³ Francis Sandbach, *Environment, Ideology & Policy*, Oxford, Basil Blackwell, 1980, s.10.

Anılan yıllar arasında pek çok çevreci grup, örgüt, oluşmakla kalmadı hem yeni kurulan, hem de var olanların üye sayılarında da önemli artışlar oldu. İngiltere'de Conservation Society'nin üye sayısı 1966'da 200'den 1976'da 6700'e; Ramblers Association'ın üye sayısı 1967'de 14 binden 1977'de 30 bine; National Trust'ın 1966'da 164 bin olan üye sayısı 1976'da 548 bine; 1966'da Royal Society for the Protection of Birds'ün 31 olan üye sayısı 1977'de 244 bine yükselmiştir. ABD'de 1880'lerde kurulan Sierra Club ve National Audubon Society'nin 1966'ya kadar ulaşabildiği üye sayısı 40 bin dolayındayken 1977'de birincinin üye sayısı 175 bine, ikincinin ise 286 bine ulaşmıştır.¹⁴

Benzer olgu diğer ileri endüstri ülkeleri için de geçerlidir. Federal Almanya'da ilk kez 1970'li yılların başında etkinlik göstermeye başlayan yurttaş girişimlerinin çeşitli eylemlerle seferber ettiği yandaşlarının sayısı sürekli artmıştır. 1972 yılında 15 yurttaş girişiminin şemsiye bir örgüt olarak kurduğu federal örgüt (Bundesverband Bürgerinitiativen Umweltschuts-BBU) kısa sürede 1000'in üzerinde eylem grubu ile 300 bin'den fazla üyeye sahip olmuştur.¹⁵

¹⁴ Sandbach, "A Further..." op.cit., s.103; Sandbach, Environment..., op.cit., s.12-15.

¹⁵ Donald Schoonmaker, "The Challenge of the Greens to the West German Party System", **When Parties Fail Emerging Alternative Organisations**, eds. Kay Lawson and Peter H. Merkl, Princeton, Princeton University Press, 1988, s.47.

Almanya'da 1978 yılında 38 bin çevre koruma amaçlı yurttaş girişimi vardı.¹⁶ 1980 yılında 5 milyon Almanın 1138 bölgesel ve 130 bölge üstü çevreci gruba, örgüte üye ya da yandaş olduğu hesaplanmıştır.¹⁷

İngiltere'de 1980'de tamamlanan bir araştırmaya göre, ulusal çevreci grupların üye sayısı 2 milyon 700 bin'dir. Aynı kişinin farklı grupta yer alabileceği hesaba katılarak 2 milyon yandaşın varlığı tahmin edilmektedir. Grupların ortalama üye sayısı üç-beş bin dolayındadır; on bin üyelik ayrıksıdır. Bununla birlikte Royal Society for the Protection of Birds'ün yaklaşık 300 bin üyeye sahip olması örneğinde olduğu gibi 100 bin üyenin üzerine de çıkılabilmektedir.¹⁸

Tüm bu sayısal verilerin gösterdiği, 1960 sonrası çevre sorunlarının artan etkisinin ve bu etkinin duyumsanmasının yurttaşları, çevre için etkin çalışmaya, dolayısıyla da çevreci örgüt kurmaya ya da kurulanlara üye olmaya ittiği gerçeğidir.

2. Çevreci Grup Üyelerinin Toplumsal Karakteri

Yapılan araştırmalara göre, çevreci grup ya da örgüt üyeleri iyi eğitim görmüş, geliri ve statüsü

¹⁶ Bora, "Çevre Demokrasi...", op.cit., s.76.

¹⁷ Papadakis, op.cit., s.70.

¹⁸ Lowe ve Goyder, op.cit., s.37.

yüksek mesleklere sahip¹⁹ küçük burjuvaziye mensup kişilerdir. Ayrıca öğrenci, ev kadını, emekli gibi üretim dışı sektörlerde yer alan üyeleri de vardır. Öğrenciler, üniversite öğrenimi düzeyindedir. Üniversite öğrencilerinin harekette yer alması genç katılımını gösteren bir kanıt olmakta, eğitim düzeyini de yüksek kılmaktadır.

İngiltere'de, Bedfordshire and Huntingdonshire Naturalist's Trust üyelerinin %78'i (1980 verileri) ve National Trust'ın %72'si (1973 verileri) yönetici ve uzman mesleklerden kişilerdir. Bu gruplardan birincisinde nitelikli ya da niteliksiz el işçilerinin toplam üyeler içindeki oranı %13; ikincisinde yalnızca %4'tür. Royal Society for the Protection of Birds'ün üyelerinin %25'i yönetici ve uzman meslek sahibi, %41'i teknik nitelikli ve büro çalışanıdır. Friends of the Earth ile Conservation Society adlı örgütlerin üyelerinin %29.5'i ticari ve endüstriyel kuruluşlarda çalışan uzman meslek sahibi, denetleyici, yönetici, büro çalışanı ya da kendi işine sahip kişiler; %38.4'ü öğretmenlik, toplumsal işler sağlık gibi hizmet sektöründe yaratıcı ve uzmanlık gerektiren işlerle meşguldür. 578 yerel grupta ilgili bir çalışmada da, grupların %87'si, üyelerinin uzman meslekten ve yönetici ile onların eşlerinden ya da beyaz yakalılarından oluştuğunu be-

¹⁹ İyi eğitim görmüş kişiler, statüsü yüksek mesleklerde çalışırken daha alt katmanlarda bulunanlardan, görece daha iyi gelir elde etmektedirler.

lirtmiştir.²⁰ Şu halde çevre korumacı örgütlerin üyelerinin çoğunluğu modern küçük burjuvaziye mensup kişilerdir.

Berlin'de Frei Universität'in yaptığı bir araştırma, yurttaş girişimlerine katılanların %56'sının iyi eğitim görmüş, küçük burjuvaziye mensup kişiler olduğunu göstermektedir.²¹

ABD'de etkinlik gösteren Sierra Club ve Audubon Society ile ilgili veriler de benzer sonuçlar vermektedir. 1972'de Sierra Club üyesi olanların hanhalklarının yarısından çoğu kazançlarını uzman mesleklerden elde etmektedir. Yaklaşık beşte biri yönetici düzeyindedir. Üyelerin yarısından çoğu üniversite mezunudur. Audubon Society üyeleri, 1976 yılında, ortalama 35,700 dolar yıllık gelire sahiptir; %85'i üniversite mezunudur, %43'ü üniversite sonrası öğrenim görmüştür.²²

Üyelerin çoğu küçük burjuvaziye mensup olduğu gibi, bu olguyu da destekleyen bir unsur olarak, örgütlerin yönetici pozisyonları da aynı toplumsal katmana dahil kişilerce doldurulmuştur. İngiltere'de yerel topluluklarla ilgili bir çalışmanın (1976 verileri) sonuçlarına göre, başkanlık ve sekreterlik

²⁰ Lowe ve Goyder, *op.cit.*, s.10-11'de yer alan verilerden derlenmiştir.

²¹ Zeka, *op.cit.*, s.67-68.

²² Jim O'Brein, "Environmentalism as a Mass Movement: Historical Notes", *Radical America*, Vol.17, No.2-3 (1983), s.19.

görevlerinde bulunanların sahip oldukları yaygın meslekler %48.3'lük bir oranla, eğitim yöneticiliği/öğretmenlik, işletme yöneticiliği, avukatlık, mimarlık, mühendislik ve devlet memurluğudur.²³ İngiliz Conservation Society'nin büro çalışanlarının (officer) %85'i doktor, profesör gibi kişilerdir. Council for the Protection of Rural England'ın yönetim kadroları Lordlar Kamarası üyesi, yargıç, teknik/akademik ya da asker ünvanlı kişilerden oluşmuştur.²⁴

3. Eylem Tarzı

Çevreci grupların eylem tarzı, bir yanıyla çevresinde toplandıkları amaçla, öte yandan örgütlenme ilkeleriyle ilgilidir. Çevreci gruplar çevresel bozulmanın, kirlenmesinin engellenmesi ve doğanın, yabanıl yaşamın korunması amacıyla ve bu konularda söz sahibi olmak isteğiyle harekete geçmektedirler. Demokratik katılıma açık örgütlenmeleri, amaç ve istekleriyle uygunluk göstermektedir.

Bu çerçeveye bağlı kollektif eylem, katılım kanallarının açık olduğu, eşit söz hakkına dayalı, gevşek, hiyerarşik olmayan bir örgütlülük içindedir. Sürekli ve tam zamanlı büro çalışanları genellikle bulunmaz ya da çok sınırlı sayıdadır, işler daha çok

²³ Lowe ve Goyder, op.cit., s.12.

²⁴ Sandbach, Environment..., op.cit., s.16-17.

gönüllülük temelinde yürütülür. Almanya'da bir bildiriyle oluşan yurttaş girişimlerinin "örgütü" hiyerarşik bir üstünlüğü olmayan, yalnızca çalışmaları eşgüdümlemekle görevli bir kuruldur. İngiltere'de çevreci örgütlerin sürekli ve tam zamanlı çalışan büro görevlileri genellikle 3-4 kişiyi geçmez.

Uluslararası bir örgüt olan Dünyanın Dostları, Fransa'da Les Amis de la Terre adı altında 160 yerel topluluğu barındırmaktadır. Bu topluluklar "ağ" olarak adlandırılan çok yumuşak bir federatif yapı altındadır. Ağ'ın kalın çizgilerle belirlenmiş bakış açısına uyumlu ama özyönetime ve özerkliğe dayalı bir iç yapılanmaya sahiptirler. Ağ'ı bağlayıcı kararlar, yalnızca yerel toplulukların genel toplantısında alınabilir. Paris'teki merkez büronun tek görevi derneğin çeşitli üyeleri arasında bağlantı kurmaktır; politik girişimde bulunamaz. Her düzeyde, azınlık ya da çoğunluk olmasına bakılmaksızın her görüş kamuoyuna eşit biçimde duyurulur.²⁵

Katılıma dayalı gevşek örgütlenmeyle sürdürülen çevre koruma amaçlı kolektif eyleme, üyelerin, temsilcileri eliyle değil doğrudan katılımı söz konusudur.

Çevreci gruplar dilekçe vermek, şikayet mektupları yazmak, imza toplamak, gösteri yürüyüşü

²⁵ Dominique Simonnet, **Çevrecilik**, çev. M.Selami Şakiroğlu, 3. Baskı, İstanbul, İletişim ve Presses Universitaires de France, 1990, s.107.

yapmak, 68 öğrenci hareketinin sıkça kullandığı işgal oturma eylemi gibi protesto eylemlerinde bulunmak dışında, çarpıcı ve özgün protesto biçimleri de geliştirmişlerdir. Bonn'da hava kirliliğini protesto etmek için Beethoven heykelinin ağzına mendilden tıkaç yerleştirilmesi, tabutlarla yürüyüş yapmak, Friends of the Earth'ün yeniden değerlendirilemeyen gazoz şişelerini üretici firmanın binasının önüne yığılması, otomobillerle yolların kapatılması, çocuklar okula gönderilmeyerek öğretimin durdurulması, model uçaklarla eğitim uçuşlarının engellenmesi, Greenpeace'in Gökkuşáğı Savaşçısı²⁶ adlı küçük gemisiyle doğaya zarar veren etkinlikleri çeşitli engellemelerle durdurması gibi...

Eylemler barışçıl niteliktedir. Bununla birlikte bazı çevreci örgütler şiddete dayalı eylemlerde de bulunmaktadır. İngiliz örgütü Animal Liberation Front, Greenpeace'in köktenci kolu Sea Shepherd Conservation Society, ABD'de etkinlik gösteren Earth First bunlar arasında sayılabilir. Doğaya zarar veren, yabanıl yaşamı yok eden endüstriye ve onun teknolojik araçlarına karşı elektrik direklerini havaya uçurmak ya da devirmek, buldozerlerin benzin depolarına şeker dökmek gibi sabotajlar düzenleyen çevreci grupların eylemleri "sabotage"dan türetilen "ecotage" ve eylemcileri de

²⁶ Gökkuşáğı adlı ilk gemileri, 1985'te pasifikteki bir adada Fransa'nın yapacağı nükleer denemeyi protesto ederken, Fransız ajanlarca bombalanarak batırılmış, bir protestocu yaşamını yitirmişti.

"saboteurs"dan türetilen "ecoteurs" adıyla anılmaktadır.²⁷

B. ANTİ-NÜKLEER HAREKET

Bağlandıkları toplumsal değerleri, istemleri, aktörleri ve eylem tarzı bakımından çevre korumacı hareketle, anti-nükleer hareket örtüşmektedir.

Nükleer enerjinin yaşam çevresinde oluşturabileceği tehlike çeşitli çevre korumacı grupları, anti-nükleer harekette biraraya getirdi. Ayrıca her ikisinin de demokratik olmayan süreçleri sorgulaması ve istemlerine yerleşik kurumlarda yanıt bulamamaları, bağlaşıklığın öteki önemli nedeni oldu. Bu son olgu toplumsal yapının otoriter, baskıcı niteliğini sorgulayan '68 öğrencileriyle, yerleşik yaşam ve kültür normlarını yadsıyıp kırlara yönelen bazı Hippi'lerin de bu bağlaşıktaki yer almaları sonucunu doğurur. Anti-nükleer hareket bu ortak paydaların üstünde yükseldi. Çevre korumacılarla nükleer enerji karşıtları aynı safta yer aldılar; bu süreçte çevreci hareket zenginleşti, gelişti; iki hareket bütünleşti, çevreci hareket adı altında birlikte anılır oldu.

²⁷ Şiddet içeren eylemler yapan çevreci gruplar için bkz. Christopher Manes, *Green Rage: Radical Environmentalism and the Unmaking of Civilization*, Boston, Little, Brown and Company, 1990, özellikle s.3-136.

1. Anti-Nükleer Hareketin Geri Planı ve Hareketin İdeolojisi

Nükleer enerjiye karşı kollektif eylem başlangıçta, çevresel kaygılarla oluşmuştur. Nükleer reaktörlerde kaza riski her zaman vardır. Küçük de olsa bu olasılığın gerçekleşmesi insanın yaşamını yitirmesi, sakat kalması, gelecek kuşakları da etkileyebilecek çok önemli çevresel kirlenmenin doğması demektir. Nükleer sızıntılar ya da reaktörde oluşan "küçük" kazalarda, çalışanların yaşamlarını yitirmeleri gibi olaylar kamuoyuna yansımaktaydı. Salt kaza ya da sızıntıların değil, nükleer denemelerin insan yaşamını tehdit ettiği, deneme alanının çok uzağında bile radyasyon yağmurlarının oluştuğu, radyoaktif maddelerin vücuda yerleşip kansere yol açtığı da bilinmekteydi. Nükleer denemeler ya da kaza sonucu oluşan radyoaktif atıklarla nükleer bir bombanın radyoaktif serpintisi arasında doğurduğu etkiler bakımından bir fark yoktur. Nükleer bir bombanın Nagazaki ve Hiroşima'daki etkileri ise unutulmamıştı.

Şu halde, insan ve çevre sağlığına, yeryüzünün sürekliliğine yönelen tehdit, nükleer enerji karşıtlığını belirleyen ilk ulam (kategori)dır.

Nükleer güç karşıtlığı kısa zamanda sağlık, kirlilik, kaza riski gibi "teknik" sorunların ötesinde ikinci bir ulamla da belirlenir oldu: Toplumun demokratik olmayan süreçlerinin sorgulanması...

Nükleer enerji karmaşık teknolojisi nedeniyle merkezi kurumlara gerek duyar, askeri yönü olduğundan gizlilik gerektirir ve polis gücünün kullanılmasını meşrulaştırabilir.²⁸ Nükleer maddelere sabotaj ya da onların başka ellere geçme olasılığı ileri sürülerek ulusal güvenlik gerekçesiyle bireysel özgürlükler kısıtlanabilmektedir. Kapital yoğun ve gelişmiş bir teknolojisi, merkezi bir yapısı vardır; sektör devlet ile tekellerin denetimindedir; kamusal denetim ve katılıma kapalıdır²⁹; böylece, enerjide karar alma süreci oligarşik bir niteliğe bürünmektedir. Bu özellikleriyle nükleer enerji ileri endüstri ülkelerinin totaliter toplumsal yapılarıyla hem uyumlu hem de onun tamamlayıcısıdır.

Fransa'nın tüm nükleer santrallerinin genel müdürü Louis Puiseux "herşeyin nükleer olduğu bir toplum, polis kaynayan bir toplum demektir. Böylesi bir enerji tercihi üstüne kurulmuş bir toplumda en küçük özyönetim söz konusu olamaz"³⁰ derken, bu enerji türünün toplumsal ve siyasal yansımalarını vurgulamaktadır.

Nükleer enerji savaş araçlarının eşsiz bir güç

²⁸ Fritzof Capra, *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*, çev. Mustafa Armağan, İstanbul, İnsan, 1989, s.294-295.

²⁹ Steven L. Del Sesto, "Conflicting Ideologies of Nuclear Power: Congressional Testimony on Nuclear Reactor Safety", *Public Policy*, Vol. 28, No.1 (Winter 1980), s.67.

³⁰ André Gorz ve Micheal Bosquet, *Ecologie et Politique*, Paris, 1978, s.122'den aktaran Uğur, *op.cit.*, s.395.

kaynağıdır; bu açıdan savaşa da zemin hazırlamaktadır. Savaş endüstrisinde kullanılan nükleer güç, topyekün imhanın en uygun araçlarının üretiminde sınırsız bir kolaylıktır. Bu bağlamda, savaşa, soğuk savaş atmosferinin baskıcı uygulamalarına karşı çıkmak için nükleer enerjiye karşı çıkmak gerektiği noktasına ulaşılmıştır.

Nükleer enerjinin siyasal, toplumsal sonuçlarının ayırdına varılmasıyla anti-nükleer hareket savaşa, büyük teknolojilere, merkeziyetçiliğe karşı; bireyin kamu siyasalarında söz hakkı olmasına, kararlara katılımına, demokratik, özerk süreçlerin oluşturulmasına yandaş bir öz kazanmıştır. Nükleer enerjinin çevreye etkileri yanında, demokratik olmayan niteliği protesto edilmeye başlanmıştır.

Nükleer enerji karşıtı düşünce ve eylemler gelişirken, hükümetlerin nükleer reaktör programlarını yaşama geçirme arzuları, bu programın muhalefet partilerince de desteklenmesi hareketi besleyen üçüncü bir ulamdur. Petrole bağımlı ileri endüstri ülkelerinin 1973-1974'de karşılaştıkları petrol krizi "almaşık" bir enerji kaynağı olarak nükleer gücü gündeme getirmişti. Sendikalarla ilişki içindeki sosyal demokrat partiler, muhafazakar partiler gibi, nükleer güce karşı olmayı ekonomik büyümeye bir tehdit olarak algılıyorlardı. Komünist partiler de büyümeden yanaydılar. Siyasal partiler nükleer güce, enerji isteminin karşılanması ve dışa bağımlılıktan kurtulunması gerekçeleriyle taraftardılar.

Almanya'da nükleer reaktörlere karşı protestolarda yer alanlar, onların ilgilerinin, istemlerinin çıkar grupları ve partilerde temsil edilmediğini belirtmektedirler.³¹ Ayrık bir durum İsveç'te görüldü. Çiftçilerden destek gören merkez partinin anti-bürokratik, anti-teknolojik yaklaşımı ve var olanlar dışında nükleer reaktörlere karşı tutumu sosyal demokratları oy potansiyeli açısından tedirgin etti. Böylece parlamento içi hassas denge, anti-nükleer duyarlılığın yaygınlaşmasına katkıda bulunmuş oldu.³²

6 Mayıs 1979'da Washington'da düzenlenen anti-nükleer gösteriye katılanlar üzerinde yapılan araştırmanın sonuçları, hareketin yukarıda belirtilen varoluş nedenleriyle koşutluk taşımaktadır. Ayrıca araştırma hareketin ideolojisini açıklar niteliktedir. Gösteriye katılanların ortak özellikleri nükleer güce karşı çıkmalarıdır. Karşı çıkış nedenleri olarak sıklıkla vurgulanan, radyoaktif atık ve sızıntı, tehlikeli olması, merkeziyetçi yönetim yapısı, çevre kirlenmesi gibi nükleer enerjinin dezavantajlarıdır. Hiçbir dezavantajı yoktur diyenler %1'in altındadır. Sayılan çeşitli avantajların (temiz, ucuz, petrolden

³¹ Papadakis, op.cit., s.70-71.

³² Dorathy Nelkin ve Michael Pollak, "The Politics of Participation and the Nuclear Debate in Sweden, The Netherlands and Austria", Public Policy, Vol. 25, No.3 (Summer 1977), s.353.

bağımsızlık...) hiçbirisi %10'un üzerine çıkmamıştır. Araştırmaya katılanların %95'i yeni nükleer tesis yapılmamasını, %90'ı var olanların tümünün kapatılmasını istemektedir. Nükleer güce karşı olma konusunda oluşan oydaşma, gelecek on yılda yenilenebilir enerji kaynaklarının çok önemli olacağı bağlamında da vardır. Merkeziyetçi yapısı olmayan ve yenilenebilir olan güneş, rüzgar, jeotermal enerjiler geleceğin alması enerji kaynakları olarak görülmektedir. Petrol, kömür gibi çevreye zarar verebilen fosil kaynakların alması enerjiler olarak geliştirilmesinin önemi ya da önemsizliği konusunda ise bir oydaşma oluşmamıştır.³³

Aynı araştırmada göstericilerin baskın toplumsal değerleri de ölçülmüştür. Buna göre: "Bırakınız yapsınlar"cı (laissez faire) hükümet destek görmemekte, hükümetin ekonomide müdahaleci olması gereğine inanılmaktadır. Öte yandan, araştırmaya katılanların %71'i federal hükümetin yurttaşlar ve yerel yönetimler üzerinde çok fazla güç sahibi olduğu kanısındadır. Ekonomik büyüme desteklenmemektedir (%87); hızlı ekonomik büyüme durdurulduğunda daha iyi bir yaşam sürüleceği inancı (%75) egemendir. Bilim ve teknolojinin insanlığın sorunlarını çözebileceğine inanılmamaktadır (%75).

³³ Anılan veriler için bkz: Anthony E.Ladd, Thomas C.Hood, Kent D.Van Liere, "Ideological Themes in the Antinuclear Movement: Consensus and Diversity", *Sociological Inquiry*, Vol.53, No.2-3 (Spring 1983), s.261-263, Tablo. 1-2-3.

Gelecekte bolluk içinde yaşayacakları konusunda güvensizlik vardır; geçmişte doğru olarak kabul edip, tükettikleri mal ve hizmetler olmadan gelecekte yaşamaları gerekeceği yönünde (%91) bir inanç oluşmuştur.³⁴

Nükleer güç karşıtı göstericilerin toplumsal değerleri, kısaca, barışın insan ve çevre sağlığının korunması, büyümeci ve merkezîyetçi anlayışın terkedilmesi, yenilenebilir ve "yumuşak" enerjiye yandaşlık, demokratik bir toplum istemi biçiminde ifade edilebilir. Anti-nükleer harekette yalnızca çevresel kaygılar yoktur, aynı zamanda, kamusal katılımın artırılması yönünde bir çaba vardır.

2. Toplumsal Değerlerin Eylemle Bütünleşmesi

1970'lerin başında ileri endüstri ülkelerinde nükleer enerjiden yararlanma düzeyi düşüktü. Petrol krizi nükleer gücü gündeme getirdi, hükümetler enerji gereksinimini nükleer enerjiyle karşılamaya dönük geniş bir nükleer reaktör programı oluşturdular. Nükleer güce muhalefetin toplumsal harekete dönüşmesi, kitlelerle buluşması, nükleer enerji programının gerekirse zorla gerçekleştirilmesi çabasına koşut oldu.

a. Fransa

Fransa'da nükleer güç karşıtı eylemler

³⁴ Ibid., s.264-265.

1970'lerin hemen başında oluştu. Çoğu öğrenci hareketinin mensupları olan kişiler Temmuz 1971'de Bugey nükleer santralının inşa edileceği alanda 40 günlük bir oturma eylemi yaptılar. Amis de la Terre, mahalli gazeteler yayınlayarak, halka açık toplantılar düzenleyerek, Fransız Elektrik Kurumu uzmanlarının temiz bir gelecek propagandalarına karşı, halkı nükleer enerji konusunda bilgilendirme çabasına girişti.³⁵

Fransa'da petrol krizi üzerine hükümet geniş bir nükleer enerji programını uygulamaya koyacağını ilan etti. Bu karar, çevre korumacı grupları, doğa severleri, nükleer enerji karşıtlarını, antinükleer eylem çatısı altında harekete geçirdi.

Ren nehri kıyısındaki Marcholsheim'de nükleer enerji ön istasyonu kurulması kararına karşı 1974'de ilk protestolar oluştu. 2 bin kişi istasyonun kurulacağı alanda gösteri yaptı. Sürdürülen gösteriler yalnız Fransızların değil, nehrin karşı kıyısındaki Alman çevrecilerin de desteğini aldı. Eylül ayında binlerce kişi istasyon alanını işgal etti. 1975'de hükümetin projeden vazgeçtiğini ilan etmesiyle beş ay süren işgal sona erdirildi.³⁶

Malville'de kurulması tasarlanan nükleer enerji santralına karşı da 1974'te başlayıp 1977'ye değin süren protestolar gerçekleştirildi. 1976 yılın-

³⁵ Simonnet, *op.cit.*, s.105.

³⁶ Şevket Özdemir, *Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Çevre Sorunlarına Duyarlılık*, Ankara, Palme, 1988, s.72.

da gösteriler kitleselleşti, inşaat alanı 20 bin gösterici tarafından bir süre işgal edildi, polis zor kullanarak işgali kırdı. 6 bin çiftçi traktörleriyle direnişçilere katıldı. 1976 sonlarında hükümetin projede kararlı olduğunu açıklamasından sonra Temmuz 1977'de aralarında Almanya'dan gelen anti-nükleer hareket mensuplarının da bulunduğu 60 bin gösterici yürüyüşe geçti. Polis yürüyüş kollarının birleşmesini önlemek için zor kullandı, çıkan çatışmada bir gösterici yaşamını yitirdi, bir çok insan yaralandı.³⁷

Anti-nükleer harekette, daha sonra, hareketin nasıl gelişeceği konusunda tartışma başladı. Bir bölüm, hareketin herhangi bir partiye eklemlenmeden sürmesini isterken, diğerleri bunun tam karşısında görüşler ileri sürmekteydi.³⁸ Polisle çıkan çatışmalar ise sıradan yurtaşların hareketin dışında kalmasına, kollektif eylemin gerilemesine neden oldu. Herşeye karşın, dağınık durumdaki çevre ve doğa korumacılar ve nükleer güç karşıtları, anti-nükleer harekette biraraya geldiler, böylece çevreci söylemin kitleselleşmesi gerçekleşmiş oldu.

b. İngiltere

Anti-nükleer hareket İngiltere'de radikal ve kitlesel bir nitelik kazanamadı. Bunun temel nedeni

³⁷ Ibid., s.73; Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, Cilt 5, İstanbul, İletişim, 1988, s.1549.

³⁸ Sara Parkin, Green Parties: An International Guide, London, Heretic Books, 1989, s.95.

1950'lerde ortaya çıkıp, barış kampanyası yürüten Nükleer Silahsızlanma Kampanyası'nın (Campaign for Nuclear Disarmament) nükleer enerjinin barışçıl kullanımına karşı çıkmayan tavrıdır. Bu durum, anti-nükleer hareketin oluşumunu olumsuz etkiledi. Önemli bir kaç anti-nükleer protesto, Windscale nükleer reaktörünün genişletilmesi projesine karşı yapıldı. 1975'de reaktörün önünde ve 1978'de Londra'da binlerce insanın katıldığı gösteriler düzenlendi.³⁹ Atom Tehdidine Karşı İskoç Kampanyası (Scottish Campaign to Resist the Atomic Menace-SCRAM) 1975'de kuruldu. SCRAM, Torness'de nükleer güç istasyonu kurulmasının önlenmesine karşı önemli rol oynadı. Anti-nükleer grup ve kampanyaların 1977'de Energy 2000 gibi şemsiye örgütler oluşturma çabaları oldu. 1979'da Ecology Party (Yeşiller) üyelerinin yer aldığı Anti-Nuclear Campaign oluşturuldu.⁴⁰ Tüm bu çabalarla kamuoyu kısmen etkilenebildi ama pratik sonuçlar elde edilemedi ve güçlü, etkili bir anti-nükleer hareket oluşturulamadı.

c. Almanya

Almanya'da da anti-nükleer hareket, çevre korumacı eylemle buluşup gelişti ve aynı zamanda çevreciliğin genişlemesine ve radikalleşmesine katkıda bulundu. Anti-nükleer hareket 1970'lerin başında oluşmaya başladı, aynı on yılın ortalarına

³⁹ Sosyalizm ve ..., op.cit., s.1550.

⁴⁰ Parkin, op.cit., s.220.

doğru, nükleer enerjinin geliştirilmesi çabalarından sonra, özellikle Wyhl (Baden-Württemberg), Brokdorf (Schleswig-Holstein), Gorleben (Niedersachsen) kentlerinde onbirlerle ifade edilen bir desteğe ulaştı.

Ren nehri kıyısındaki Breisach'da nükleer santral kurulma kararına karşı 1972'de protesto dilekçeleri ve gösterilerle başlayan anti-nükleer hareket, yine Ren nehri kıyısındaki Wyhl'de kurulmak istenen nükleer santrale karşı protesto eylemleriyle sesini kamuoyuna duyurdu. Wyhl'de Nükleer Santralin Kurulmasına Karşı Yurttaş Girişimi hazırladığı dilekçeyi imzaya açtı, gösteriler düzenledi. 1975'de inşaat alanı binlerce kişiyle işgal edildi.⁴¹

Kasım 1973'de Brokdorf'da nükleer güç istasyonu yapım kararı alınınca Aşağı Elbe'nin Korunması İçin Yurttaş Girişimi (BUU) oluşturuldu. Ağustos 1974'de proje karşıtı 30 bin kişi toplandı. Ekim 1976'da alan telle çevrilince projenin başlatıldığı kanısıyla, BUU'nun düzenlediği 8 bin kişilik gösteri yapıldı, 2 bin gösterici telleri aşp proje alanında oturma eylemi yaptı. Polisle çıkan çatışmada birçok kişi yaralandı. İki hafta sonra civardan gelenlerle gösterici sayısı 40 bine ulaştı. Protestocular telleri aşp alanı işgal ettiler, polisin güç kullanması sonucu işgal kırıldı.⁴² 1977 Martında Grohnde'de nükleer reaktör kurulmasını en-

⁴¹ Özdemir, op.cit., s.65.

⁴² Papadakis, op.cit., s.67-70.

gellemek isteyen 15 bin kişiyle 4 bin polis arasında nükleer güç karşıtı eylemlerdeki en sert çatışma meydana geldi.⁴³ Aynı yılın ortalarında, Kalkar'da yapılması planlanan nükleer reaktöre karşı 40 bin kişi nükleer güce tepkisini yineledi. Fransa'da yaşananın tersine, polisin teröre başvurması, hareketin genişlemesine neden oldu.

Gorleben'de, Wendland yöresinde radyoaktif çöp nakil istasyonu kurulmasını engellemek için 1979'da başlayan ve alana 40 bin litre gübre şerbeti dökülmesiyle süren gösteriler, 1980'de anti-nükleer harekete Almanya'da yeni bir boyut kazandırdı. Alanı işgal eden Gorleben Yurttaş Girişimi ile "alternatif hareket" mensupları iki hafta içinde küçük bir kent inşa ettiler ve ardından Wendland Serbest Cumhuriyeti'ni ilan ettiler. Nükleer çöplüğe karşı olan bölge çiftçileri Cumhuriyet için yiyecek, kereste ve öteki gereçleri sağladılar. Cumhuriyette doğal gübre ile meyve, sebze yetiştiriliyor, ısınma bio-gaz ile sağlanıyordu. Alanda bisiklet onarım merkezi, çocuk oyun merkezi, kadın merkezi, kilise gibi yapılar bulunuyordu. Pasaport ve bayrağı bulunan Cumhuriyet'te basılıp dağıtılan gazete dışında radyo yayını yapılıyordu.⁴⁴ Gorleben'de alternatif bir yaşam tarzı oluşturulmuştu; böylece anti-nükleer hareketle alternatif hareket arasında bağ oluştu.

⁴³ Bora, "Çevre Demokrasi..." op.cit., s.74.

⁴⁴ John Ely "The Greens: Ecology and the Promise of Radical Democracy", *Radical America*, Vol.17, No.1 (1983), s.29.

Almanya'da Yeşil hareketin bileşenlerinden olan alternatif hareketten kısaca söz etmek yerinde olacaktır.

Alternatif hareket, '68 öğrenci hareketine katılanların ve hippilerin de yer aldıkları ortak yaşama komünleri çevresinde 1970'lerde ortaya çıkan bir harekettir. Bu hareket, günlük yaşamın hemen her alanında yerleşik birimlere, toplumsal değerlere bir karşı çıkış, farklılaşma, almasıık yaşama biçimleri oluşturma, kendi toplumsal değerlerini küçük ölçekte yaşama geçirme çabası, etkinliğidir. Almasıık komün, işletme yada projeler, bahçecilik, el sanatları, sinema, basın-yayın, ulaştırma, eğitim, lokantacılık, pub işletmeciliği gibi toplumsal, kültürel, ekonomik alanlarda olabilmektedir. Buralarda yaşama geçirilen ilkeler, özbelirleme, özyardım, dayanışma, küçük ölçeklilik, hiyerarşinin yerine iletişim, işbölümü ve uzmanlaşma yerine birlikte üretim ve kararları çalışanların vermesidir.

1980 yılında Almanya'da onikibine yakın alternatif projenin 80 bin üyesi olduğu, bu sayının ilgi duyan ya da destekleyenlerce 350 bine ulaştığı tahmin edilmektedir. Üyeleri genç, iyi eğitimli ve küçük burjuvaziye mensuptur, 1981'de 15-24 yaş grubu üzerinde yapılan bir araştırmada, bu yaş grubunun %62'sinin alternatif grupların üyesi, destekçisi ya da duygudaşı olduğu; alternatif ya da çevreci grupları destekleyenlerin en düşük eğitimliler arasındaki oranı %32 iken, bu oranın yüksek eğitimliler (üniversite) arasında %65'e ulaştığı;

özellikle kadın üyelerin yüksek gelir grubuna dahil olduğu sonucu çıkmıştır.⁴⁵

Nükleer güç karşıtı göstericilerin, teknoloji, ekonomik büyüme ve baskıcı yasal yapıya karşıtlık, "küçük güzeldir", kendi kendine yeterlilik, dayanışma gibi toplumsal değerleri, ileri endüstri ülkelerinde çeşitli protesto biçimlerinde kılıyla buluştu. Federal Almanya'da alternatif hareketle, anti-nükleer hareketin bir adım ötesine geçildi, toplumsal değerler günlük yaşamın çeşitli alanlarında alması yaşam tarzlarıyla gerçekliğini buldu.

C. Barış Hareketi

Romalıların temel ilkesi, "sivis pacem-para bellum" "barış istiyorsan savaşa hazırlıklı ol" doğrultusunda İkinci Dünya Savaşı sonrası soğuk savaş ortamında, kapitalist ülkeler hızla silahlanmaya, savaş tekniği ve araçlarını geliştirmeye giriştiler. Japonya üzerinde kullanılan iki atom bombası, nükleer silahın kolay türden ve yıllarca sürececek yıkımlar yarattığını⁴⁶ gösterince gelişmiş kapitalist ülkeler

⁴⁵ Papadakis, op.cit., s.121-122.

⁴⁶ Nükleer bombaların ve nükleer savaşın etkileri konusunda bakınız: Haluk Gerger, **Nükleer Tehlike: Nükleer Silahlar ve Nükleer Savaş**, İkinci Basım, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1984, s.169-187; Serol Teber, **Nükleer Savaş ve Gezegenin Biyolojik İklimsel Yıkımı**, İstanbul, De Yayınları, 1985, s.43-59.

savaş tekniklerine nükleer bir nitelik kazandırmak için yoğun bir çaba harcamaya başladılar. 1952 yılında İngiltere, 1960 yılında Fransa ilk nükleer bomba denemelerini gerçekleştirdi. Böylece silahlanmanın ve savaşın niteliği değişti; sözkonusu olan artık, yerel, bölgesel ya da yeryüzü ölçeğinde de olsa savaş değil, katliamdır. Havemann'ın belirttiği gibi, bütün teknikler içinde ölüm tekniği mutlak mükemmelliğe ulaştırıldı.⁴⁷

Olası bir savaşın yaratacağı yıkım dışında, silahlanma barışta da ekonomik, toplumsal ve siyasal etkiler doğurmaktadır. İlkın, soğuk savaş mantığının yerleştirilmesi, insanlığın yaşar kalmasının tehdit altına alınmasından başka, devletin bürokratikleşmesi, süpergüç hegemonyasına karşı halk tepkisinin baskı altına alınması gibi sonuçlar doğurmaktadır. Çünkü "ulusal güvenlik" yapısı, merkeziyetçi bir yapıya, komuta hiyerarşisine, teknokratik denetime ve gizliliğe gerek duyar. Bu "gereklilik" baskıcı devlete yeni bir anlam kazandırmakta, toplum üzerindeki toplumsal ve ideolojik denetime olanak sağlamaktadır.⁴⁸

Yaratılan imgesel dış "düşman"a karşı sürekli silahlanma ve nükleer silahları geliştirme gereğinden söz edilirken hem silahlanma için gerekçe bulunmuş hem de yurttaşların ve insanlığın yok olması biçimin-

⁴⁷ Havemann, op.cit., s.60

⁴⁸ Corl Boggs, *Social Movements and Political Power*, Philadelphia, Temple University Press, 1986, s.35.

de sürekli bir korku üretilmiş olmaktadır. Bu korku bireyin askerselleşmesine, toplumsal yapının merkezi, baskıcı, totaliter niteliğinin kalıcı kılınmasına zemin hazırlamaktadır. Bu bakımdan konvansiyonel ya da nükleer silahlanma özgül bir sınıf sisteminin ürünüdür; yurttaşların özerk süreçleri geliştirmesini engelleyerek bu sistemin sürdürülmesinin yapıtaşları niteliğindedir.

Silahlanma ile ekonomik, toplumsal gelişme ve topluluk çıkarları arasında da çelişki vardır. Ekonomik, teknolojik ve insani kaynaklar toplumsal amaçlar (eğitim, sağlık, konut, çevre) için değil, silahlanma için seferber edilmektedir.⁴⁹ Savaş endüstrisi ve bu sektöre aktarılan kaynaklar ekonomik büyümenin, işsizliğin önlenmesini sağlayan yatırımlar olarak sunulur. Silahlanma sektörüne yatırım yapmamanın ekonomik krizle eş anlamlı olduğu kanısı yerleştirilmeye çalışılır. Böyle bir görüntü, kimi sendikalar ve sosyal demokrat partiler tarafından da kabul görebilmektedir. Sosyal demokrat partilerin silahlanma ve uluslararası barış siyaseti konusunda merkez sağ partilerin yaklaşımlarıyla benzerlik göstermesi barış hareketinin, sosyal demokrat partilerin dışında oluşmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, hareket kamuoyu desteğine ulaşınca, barış yandaşlarını yanına çekme çabasına girmiştir.

Savaş ve silahlanma aleyhtarı gösterilerin

⁴⁹ Cral Boggs, "The Greens, Anti Militarism and the Global Crisis", *Radical America*, Vol.17., No.1 (1983), s.10.

kökleri 1960'lara kadar gitmektedir. 1955'de Einstein-Russel Manifestosu, 1957'de Göttinger Açıklaması adlarıyla anılan, nükleer silahlara karşı aydınların bildirileri yayınlandı.⁵⁰

Ardından 1958 Ocağında Nükleer Silahsızlanma Kampanyasının (CND) düzenlediği bir yürüyüş yapıldı. Aldermeston'dan Londra Easter'a yürüyen göstericiler İngiltere'nin nükleer silahlardan vazgeçmesini istiyorlardı. Bu, Avrupa'ya yayılıp gelenekselleşen, "Paskalya Yürüyüşleri"nin ilkiydi. Paskalya Yürüyüşü'ne 1962'de İngiltere'de 100 bine yakın, Almanya'da 1965'de 130 bin, 1966'da 145 bin kişi, 1967'de 150 bin, 1968'de 300 bin kişi katıldı.⁵¹ 1968'den sonra barış hareketi zayıfladı. Bunun nedenleri arasında, Vietnam Savaşının sona ermesi ve toplumsal hareketlerin siyasal kurumlarca sindirilme çabaları sayılabilir. Dahası, Çekoslovakya'nın işgaliyle ilgili farklı görüşler de barış hareketini bölmüştür.

Barış hareketi 1970'lerdeki durgunluğundan 1980'li yıllara girilirken sıyrıldı. Aralık 1979'da NATO nükleer silahlarını modernize etme planı çerçevesinde toplam 464 cruise ve 108 Pershing II füzesini Batı Avrupa'ya yerleştirme kararı aldı. Hükümetlerin hiçbiri kararlı bir tepki göstermedi. Avrupa kamuoyu ise termonükleer tehlike ile yüzyüze

⁵⁰ Teber, op.cit., s.131-132.

⁵¹ Tanıl Bora, "Barış Hareketi: Muhalefetin Asgari Müstereği", Gençlik ve Toplum, Sayı 9 (Kasım 1984), s.25-26.

olduğunu farkettiler ve büyük bir tartışma başladı. Çünkü sözkonusu olan Avrupalının yaşamıydı, daha önce başkalarını hedeflediği sanılan bombalar Avrupalıyı hedefler hale gelmişti.⁵² Avrupa olası bir nükleer savaşın odağıydı artık.

NATO kararından füzelerin yerleştirildiği 1983-1984 yıllarına kadar pek çok kitlesel gösteri düzenlendi. Almanya'da Kasım 1980'de, aralarında Yeşil Parti kurucusu Petro Kelly'nin de yer aldığı Krefeld'de yapılan toplantıda kabul edilen bildiriye 2 milyondan fazla kişi imzaladı. Bildiride federal hükümete, Almanları ve Avrupalıları tehdit eden nükleer silahlanma yarışından vazgeçilmesi çağrısı yapılmaktaydı. Ardından Ekim 1981'de Bonn'da 300 bin kişinin katıldığı barış gösterisi gerçekleştirildi.⁵³ Eylül 1981'de A.Haig'in Batı Berlin'i ziyaretine karşı 80 bin kişinin katıldığı bir gösteri, 1983 Paskalya Yürüyüşünde yarım milyon kişiyle yeni füzeleri protesto yürüyüşü yapıldı.⁵⁴

On yılın ortalarında barış hareketi sönükleşmeye başladı, etkinliğini yitirdi. Bunun temel nedeni, nükleer füzelerin yerleştirilmesini engelleyememenin, yani amaca ulaşamamanın yarattığı hayal kırıklığıdır.

⁵² Edgar Morin, *Avrupa'yı Düşünmek*, çev. Şirin Tekeli, İstanbul, AFA Yayınları, 1984, s.174.

⁵³ Zeka, *op.cit.*, s.99-101.

⁵⁴ Ely, *op.cit.*, s.30.

Doğu Avrupa'da değişim rüzgarları, silahlanma görüşmelerinde somut sonuçlar alınması, iki süper gücün varlığına bağlı soğuk savaş atmosferinin yerini tek süper güce ve "pax Americana"ya bırakması giderek barış hareketini destekten yoksun bıraktı. Bu bağlamda, savaşa dönüşen "Körfez Krizi" sürecinde barış gösterileri yapıldı ama barışa yandaş olanlar, daha önce olduğu gibi sonuca ulaşamadılar ve gerilediler. Özellikle Almanya'da yapılan gösterilerde yığinsal katılım gerçekleşti. Bununla birlikte, körfezde gerçek bir savaşın başlaması 1980'lerde Avrupa'nın savaş alanı olma olasılığına karşı yapılan gösteriler kadar bile yığinsal ilgiye ulaşamadı. Savaşın Avrupa'nın dışında gerçekleşmesi, Avrupalıları barış için harekete geçirememiştir: Almanların %65'i "Çöl Fırtınası" harekâtını desteklemekteydi ama %67'si körfeze akser gönderilmemesinden yanaydı. İngilizlerin %80'i, Fransızların %70-75'i savaş kararını desteklemekteydi.⁵⁵ Kamuoyunun savaş kararını desteklemesi barış hareketini olumsuz etkiledi. Kamuoyunun oluşumunu da etkileyen ikinci bir unsur, Almanya dışında sosyal demokrat partilerin savaş kararına karşı çıkmayışlarıydı. Bu genel atmosfer altında sıradan yurttaşın sessiz kalmasıyla da barışçı gösteriler etkili olamadı.

⁵⁵ Gösteriler ve kamuoyunun ilgisiyle ilgili veriler **Cumhuriyet Gazetesi**'nin 14,18,28 Ocak ve 6,15,18 Şubat 1991 tarihli sayılarından derlenmiştir.

Silahlanma ve savaşa karşıtlık paydası altında çeşitli grup ve katmanlardan insanlar barış hareketinde biraraya geldiler. Aydınlar, din adamları, çevre korumacılar, nükleer güce, silahlanma ve savaşa karşı olanlar barış hareketinin toplumsal aktörleridir. Nükleer ya da konvansiyonel silahların toplumsal yaşamın her boyutunda sonuç doğuran etkileri nedeniyle geniş destek görmesi doğaldır ama özellikle, anti-nükleer ve çevre korumacı hareketlerle sıkı bir bağı vardır barış hareketinin.

Nükleer silahlar ile nükleer enerji arasındaki ilişki nedeniyle barış hareketi, anti-nükleer hareketle kuşatılmıştır. Nükleer silahlara karşı çıkmak için, nükleer enerjiye karşı çıkmak gerekir ya da tersi... Çünkü her ikisi de aynı tür enerjiye dayalıdır, insan ve çevre üzerinde yarattığı etkiler bakımından nükleer reaktör atığıyla, nükleer savaşın sonuçları arasında fark yoktur. Toplumsal sınıf ve güç ilişkileri bakımından her ikisinde de tekelleşen kapitalizmin yüksek çıkarları vardır, güvenlik, gizlilik, ulusal çıkarlar gibi gerekçelerle askercil toplumsal yapı meşrulaştırılmakta, egemen söylemin hegemonyası sürdürülmektedir.

Nükleer silahlar ve savaşlar, çevre için en büyük tehdidi oluşturmaktadır. Bir tek bu nedenle bile, çevreci hareketle barış hareketi temelden ilişkilidir. F. Capra'nın belirttiği gibi, nükleer bir savaşa engel olunamaması durumunda tüm çevresel kaygılar akademik kalacaktır.⁵⁶

⁵⁶ Capra, op.cit., s.288.

Aslında ikili bir sürecin varlığı sözkonusudur: Barış hareketi de, bileşenleri anti-nükleer ve çevre korumacı hareketler olan Yeşil harekete katkı sağlamış ve yarattığı tartışma ile toplumsal desteğinin genişlemesine etkide bulunmuştur. Çünkü "nükleer silahlara karşı çıkmak için başka bazı şeylere karşı çıkmak gerek"tiği⁵⁷ açıktır. Toplumun militarizasyonuna, bürokratikleşmeye, merkezden belirlemeye, otoriter devlete karşı olmak, kamusal kararlara katılmak istemek anılan hareketlerin yandaşlarının ortak söylemidir. Bu bakımdan barış hareketi, barış gösterilerinin önlerinde yer alan, öte yandan da bu gösterilerle ivme kazanan partileşme sürecine girmiş Yeşillerin üçüncü bir bileşenidir.

II. PARLAMENTO DIŞI MÜCADELEDEN PARLAMENTO İÇİ MÜCADELEYE

Batı demokrasilerinde parlamento, çeşitli istemlere yanıt üretmesi beklenen en üst organ olarak algılanmaktadır. Bununla birlikte, oluşumu, karar alma süreci, ulusal egemenlik ve temsil kuramı ile kuramın gerçekliğe yansıdığı siyasal kılğı açısından parlamento, yurttaşların beklentilerini yanıtlamaktan uzak bir yapıdadır. Siyasal yapı, ekonomik, toplumsal

⁵⁷ Williams, op.cit., s.230.

siyasal sorunların çözümüne yerleşik kurumlarla ulaşılamayan ve sonuçta çıkışı olmayan bir döngüye giren toplumsal yapıyı bütünlemektedir. Yerleşik kurumlarda ifadesini bulamayan, yerleşik kurumlarla onların kurallarına uymayı yadsıyan muhalefet grupları, parlamento dışında etkinlik gösterir olmuşlardır. Bu durum, "parlamento dışı muhalefet" kavramıyla ifade edilir.

Parlamentar muhalefet kapsamına girmeyen her türlü muhalefet girişimi (grevler, mitingler, lobicilik, fabrika, okul, ev işgalleri, şiddet içeren ya da içermeyen protesto eylemleri) parlamento dışı muhalefeti oluşturmaktadır. Her zaman parlamento ya da siyasal sisteme karşı olmayı, onu değiştirme amacını içermeyebilirler: 1968 öğrenci hareketinde olduğu gibi toplumsal yapıya ve onun uygarlık anlayışına bütünsel ve köktenci, Hippie hareketinde olduğu gibi kültürel,⁵⁸ alternatif harekette olduğu gibi ekonomik ve toplumsal ağırlıklı bir yadsıma biçiminde ya da çevreci harekette olduğu gibi çevre ağırlıklı da olabilir.

Parlamento dışı muhalefetin varlığı, kapitalist siyasal sistemdeki çoğulculuk savının gerçekte bağdaşmadığını gösteren bir olgudur. Çünkü "çok" partili parlamentoda ya da var olan partilerde ifadesini bulamayan muhalif istem parlamento dışı kanallarda varlık mücadelesi vermektedir.

⁵⁸ Nükhet Turgut, *Siyasal Muhalefet*, Ankara, Birey ve Toplum, 1984, s.135-136.

Parlamento dışı muhalefet, Batı demokrasilerinde katılma kanallarının, özellikle de temsil mekanizmasının yetersizliğinin başlıca kanıtı ve sonucudur; parlamento dışında oluşan çeşitli gruplar, kendilerini ilgilendiren konularda karar alma sürecine katılma isteklerini ancak bu yolla dile getirebilmektedir. Yalnızca siyasal iktidarın ve politikalarının bir eleştirisi değil, ama aynı zamanda toplumsal yapıyı çeşitli yönleriyle sorgulamanın, var olan siyasal yapıların yanıt üretme yeteneğinin olup olmadığını göstermenin bir şeklidir.⁵⁹

Çevreci hareket, alternatif hareket ve barış hareketi, birer parlamento dışı muhalefet hareketleridir. Hepsi de parlamento dışında oluştu ve etkinliklerini parlamentonun dışında sürdürdüler. Toplumun özgül sorun alanlarında farklı örgütlenmeler olan ama istemleri yer yer örtüşen ya da birbirini tamamlayan bu hareketlerin yandaşları, ekolojik ya da yeşil niteliyesi taşıyan listelerle, partilerle seçimlerde aday olmaya başladılar. Parlamento dışında oluşan hareket kurumsal kanallar yaratmak, parlamenter alanın olanaklarını da kullanmak amacıyla yerel ve ulusal meclislerde yer olmaya yönelik bir çaba içerisine girilmişti. Başlangıçtan beri siyasal bir özü olan çevreci hareket, toplumsal-siyasal yaşamın başka alanlarına da yönelerek kapsamlı,

⁵⁹ Ibid., s.146.

"yeşil" bir söylem geliştirmeye çalışmaktaydı. Seçimlere katılmak, hareketin, ekoloji/çevre gibi sözcükleri kullanmaya başlayan öteki partilerden hem çevre hem de başka konularda farkının ortaya konulmasını gerektirmekteydi. Hareketin ve partinin "yeşil" nitelenmesiyle anılması bu gereksinmeyi karşılamıştır. Parlamenter kurumlar kullanılırken, parlamento dışı muhalefet de sürdürülmüştür. Bu nedenle bir Yeşil hareket/partiden söz edilebilir.

A. Partileşme İçin Nedenler

Toplumsal hareket ile siyasal bir parti arasında bazı farklar bulunmaktadır. İlk amaçları arasında farklılık vardır. Toplumsal hareketler bir siyasal parti gibi doğrudan siyasal iktidarı almayı hedefleyen bir çaba içinde değildir. Daha dağınık, gevşek örgütlü ya da genellikle kendiliğinden eylem yaptıkları gibi başarıya ulaştıklarında farklı bir görüş iklimi yaratarak siyasa ve siyasal iktidar değişikliği için ön koşulları oluştururlar. Toplumsal harekette düzenli, kurumsallaşmış, kolayca belirlenebilen üyelik (parti kartı, ödenti...) ve merkezi ya da yerel bürolar, sürekli personel bulunmayabilir. Siyasal bir partinin kapsamlı bir programı iktidara geldiğinde⁶⁰ uygulayacağı siyasa

⁶⁰ Yeşil hareket, daha sonra görüleceği gibi, iktidara gelmek isteyen bir parti olarak değil, kurumsal siyasetin

önerileri varken, bir toplumsal hareketin bütünsel, kapsamlı, tutarlı bir ideolojisi, programı olmayabilir; harekete katılanların belli bir toplumsal bakışa ya da öğretiyeye sempati duymaları, paylaştıkları toplumsal bir adetsizliğe karşı eyleme hazır olmaları yeterlidir.⁶¹ Siyasal parti, dar bir hedefe değil, toplumsal yaşamın hemen her alanını içeren bir söyleme ve buna uygun bir örgütlülüğe sahiptir.

Siyasal parti, meşru bir zeminde mücadele ediyorsa az ya da çok yerleşik kurum ve kurallarla bağlıdır. Bir toplumsal hareketin yerleşik kurallara uyması beklenmez. Kaldı ki yeni toplumsal hareketlerin çoğu, toplumsal yapıda egemen olan değer ve kuralları sorgulayarak varlık bulmaktadır.

Toplumsal hareket mensupları, devlet aygıtına içkin kurumların katılım, taban demokrasisi, kendi kaderini tayin gibi ilkeleri göz ardı ettiği algılanımı içindedirler. Ayrıca partiler de dahil siyasal kurumları, toplumsal adeletsizlik doğuran uygulamaların almaşığı değil, besleyicisi olarak görmektedirler. Bu nednele toplumsal hareketler devlet iktidarını değil, devletten özerklik kazanmayı isterler; devlete, siyasal partilere, siyasal iktidarın ele geçirilmesi arayışına ilişkin düş

olanaklarından yararlanmak amacıyla partileşti. Bu bağlamda, Yeşiller farklı bir görünüm sunmaktadırlar.

⁶¹ Bottomore, op.cit., s.22.

kırıklıklarını, tepkilerini, devletin kurumlarından ve partilerden bağımsız olarak kendileri seferber etmektedirler.⁶²

Bu yüzden, toplumsal hareket, Yeşillerde olduğu gibi partileştiğinde, çalışmanın ileriki aşamalarında görülebileceği üzere, kurumlarla işbirliğini isteyen ve istemeyenler biçiminde bir ayrılık doğmakta, hareket bir çıkmazla karşılaşmakta ve üyelerini seferber edememe, inandırıcılığını yitirme tehlikesiyle yüz yüze gelmektedir.

Siyasal parti ile toplumsal hareket arasındaki temel farklılıklara karşın, partileşme sürecine niçin girildiğinin araştırılması gerekir.

Çevre korumacı hareket ve anti-nükleer hareket (kısaca çevreci hareket) çevrenin korunması temelinde oluşmuştu. Topluma seslerini duyurmalarına karşın istemlerine siyasal kurumların yanıt üretmemesi, sonuçsuz kalan bir çaba görünümü yaratmaktaydı. Siyasal partiler çevre sorunlarıyla ilgili istemleri ekonomik büyümenin engellenmesi koşutunda algılamakta ve çevreci harekete uzak durmaktaydılar.

Bu anlamda siyasal partiler başarısız kalmışlar, toplumsal hareketin sistemle bütünleşmesi gerçekleşmemiştir.

Öte yandan, Yeşil partilerin bileşeni olan toplumsal hareketler, kamusal kararlara katılım istemi ve otoriter devlete, onun yansımalarına karşı

⁶² Fuentes ve Frank, op.cit., s.35-46.

olma gibi değerlere sahiptiler. İstemlerinin var olan partiler kanalıyla gerçekleşeceğini ummak bir yana, onları toplumsal yapının sürdürücüleri olarak görmekteydiler. Bu bakımdan amaçlarını var olan partilere katılarak yaşama geçirmelerinin nesnel koşulu da yoktu.

Bu bağlamda, amacı çevrenin korunması olan ama aynı zamanda siyasal bir özü de (katılım, kendi kaderini tayin etme, otoriter militer devlete karşı olma...) bulunan çevreci hareketin hedefine ulaşması için partileşmesi ve partilere sağlanan olanaklardan yararlanılması yandaşlarınca kaçınılmaz görüldü. Baskı grubu gibi çalışmak çeşitli kurumlardan destek vaadi alabiliyor, ama sonuç doğurmuyordu. Oysa örgütlerin ve üyelerinin sayısı artmıştı. Aralarında aktörlerinin sosyo-ekonomik özellikleri, amaçları, örgütlenme yapıları bakımından benzerlikler vardı. Kısacası bir siyasal güç oluşturma için ortam hazırды.

İngiliz Yeşillerinden J.Porritt Almanya'da partileşmeye giden yolu benzer nedenlere dayandırmaktadır. Anti-nükeer hareketin ve yurttaş girişimlerinin doğrudan eylemi başarısız kalınca parlamento dışı çabaların parlamenter çalışmasıyla desteklenmesi düşüncesi yaygınlık kazandı. Sorunları aşmanın daha geniş politik mücadele ile mümkün olacağı anlaşıldı. Böylece partileşme düşüncesi belirginleşti.⁶³

⁶³ Porritt, op.cit., s.27.

Aynı zamanda, seçimlere katılmak toplumsal destek kazanmak için oldukça verimli bir araçtır. Seçim daha geniş kitlelere ulaşmak için araçlar sağlamakta, kollektif eylemin toplumsal değerlerinin, istemlerinin yaygın destek bulması ve oya dönüşmesi ise, var olan öteki siyasal partilerin bu oyları çekmek için harekete geçmesine neden olmaktadır. Yanı sıra, seçimlerde başarı kazanıldığında, yerel ve ulusal meclisler de bir forum alanına dönüştürülebilecektir. Öte yandan da, başka bir partiye eklemlenilmediğinden, kendi siyasal örgütüyle parlamenter araçlardan yararlanıldığından, ilk düşünce ve ilkelerden (en azından varsayımsal olarak) ödün verilmeden kurumsal alanda etkinlik yeteneğine sahip olunacaktır.

Anılan nedenlerle, parlamenter mücadele alanında da etkinlik gösterme çabasına girilmiştir.

B. Seçim Sistemleri ve Etkileri

Yeşil partilerin kuruluşlarına girilmeden önce çalışma kapsamına giren ülkelerin seçim sistemlerinden söz etmek gerekmektedir. Çünkü seçim sistemi, adaylık koşulları ve seçim sürecinde partilere sağlanan olanakların ölçüsü⁶⁴ parti adayla-

⁶⁴ Bu konularla ilgili bilgiler şu kaynaklardan elde edilmiştir: TBMM Kütüphane ve Dökümantasyon Müdürlüğü, AET Ülkelerinin Seçim Yasaları, çev. Sennur Bakır ve Sevgi Pehlivan, Ankara, 1983, *passim*; Parkin, *op.cit.*, s.91-92, 112-117, 213-214; Cottoeret ve Emeri, *op.cit.*, s.48-87.

rının başarısını etkileyen en önemli unsurdur.

Fransa'da Assemblée Nationale (Ulusal Meclis) üyeleri beş yıl için seçilmektedir. 1978, 1981, 1988 parlamento seçimleri tek adlı, dar bölgesi, iki turlu, salt çoğunluk yöntemine göre yapıldı. 1986 seçimleri oranlı temsile göre yapıldı. Chirac'ın hükümeti kurmasından sonra yeniden iki turlu çoğunluk sistemine geçildi. İlk turda salt çoğunluk aranırken ikinci turda en çok oy alan seçilmektedir. İlk turda kayıtlı seçmenlerin %12.5'ine eşit ya da daha fazla oy alan adaylar ancak ikinci tura katılabilmektedir.

Fransa'da temsilci sayısının 500 bine ulaştığı belediye meclisleri seçimlerinde de iki turlu seçim sistemi uygulanır. Nüfusu 2500'den az olan yerlerde ilk turda salt çoğunluk, ikinci turda çoğunluk aranırken, nüfusu 2500'ü geçen yerlerde birinci turda salt çoğunluğu alan liste mecliste temsilciliklerin yarısını kazanır. Bu parti de dahil, oyların %5'inden fazlasını alan partiler ikinci tura katılır ve oransal olarak üyelikleri kazanırlar. Fransa'da Avrupa Parlamentosu seçimlerinde ülkenin tümünün tek seçim çevresi olduğu %5 barajlı oranlı temsil sistemi uygulanır.

İngiltere'de Avam Kamarası üyeleri beş yıl için tek adlı, tek turlu, dar bölge, basit çoğunluk yöntemiyle seçilirler. Yerel seçimlerde ve Avrupa Parlamentosu seçimlerinde de aynı sistem geçerlidir.

Federal Almanya'da çoğunluk ve oranlı temsil sisteminin uygulandığı karma bir sistem vardır.

Seçmenler, biri seçim çevresindeki aday, öteki parti listesi için olmak üzere iki oy kullanmaktadır. Bundestag'daki (Federal Meclis) 496 sandalyenin yarısı tek aday gösterilen seçim çevrelerinde basit çoğunlukla, kalanı da partinin eyalet (Länder) listesinden oranlı temsil sistemine göre seçilmektedir. Ayrıca %5 barajı uygulanmaktadır. Ulusal oyların %5'ini elde eden ya da seçim çevresi adaylıklarından 3'ünü elde eden partiler Bundestag'da temsile hak kazanır. Land'da liste ile seçime katılan partilerin temsilcileri oranlı temsille seçilmektedir. Avrupa Parlamentosu seçimlerinde %5 barajlı oranlı temsil sistemi geçerlidir.

Seçim sistemleri Yeşil partilerin başarı durumunu etkilemektedir. Şöyle ki; Almanya'da uygulanan karma sistem partilerin etkisiyle seçmen ve aday özgürlüğünü uzlaştırmaktadır. Oranlı temsil, Fransa ve İngiltere'de uygulanan çoğunluk sisteminin tersine, partinin elde ettiği oy ölçüsünde temsiline olanak sağlamakta ve Yeşiller gibi yeni partilerin kurulmasını kolaylaştırmaktadır. Almanya'da %5 barajlı oranlı temsilin varlığı ise oyları barajın altında kalan partinin meclise girememesine neden olmaktadır. Fransa'da uygulanan sistem, ikinci turda seçmenin tercihini sınırlamakta (belirli oyun altında kalan adaylar katılamadığından), büyük partilere oy vermeyi özendirilmektedir. Tek ya da iki turlu çoğunluk sistemlerinde yeni eğilimlerin destek bulması güçtür. Çünkü seçmenler oylarının etkisiz kalmasını istemezler. Basit çoğunluk sistemi İngiltere'de

olduğu gibi yeni bir partinin (örneğin Yeşiller) gelişmesine engel olmaktadır.

Seçim sisteminin etkisi kadar aday olma koşulları ve adaylara ya da partilere sağlanan devlet olanakları da Yeşil partilerin başarısını etkilemektedir.

İngiltere'de seçimlerde aday olmak için 500 sterlin "depozit" yatırılmakta oyların %5'i elde edildiğinde geri alınabilmektedir. Avrupa Parlamentosuna aday olabilmek için yatırılan miktar 750 sterlindir. Bu koşul, %5'in altında oy alması her zaman mümkün olabilecek yeni bir parti adayını için önemli bir engel oluşturmaktadır. Fransa ve Almanya'da, adaylara ya da partiye, belirli oranda oya sahip olduklarında seçim yardımı yapılmamaktadır. Fransa'da oyların %5'ini elde eden adaya seçim harcamaları geri ödenir. Almanya'da seçim çevresinde oyların en az %5'ini alan partiye, aldığı her oy için 5 Mark'lık (1983'den önce 3.5 Marktı) malı yardım yapılır. 1979 Avrupa Parlamentosu seçiminden sonra, Yeşil ittifak 4.8 milyon Mark devlet yardımı almıştır. Mali yardım Almanya'da Yeşil Parti'nin gelişimini olumlu yönde etkilemiştir. Ayrıca Almanya'da federal ya da eyalet meclislerinde 8 temsilcilik elde edilmesi ile Fraktion (parti meclis grubu) statüsü elde edilmekte böylece komitelerde üyelik hakkı doğduğu gib mali yardım da alınmaktadır.

Seçim döneminde, televizyonun partilerce eşit kullanımı seçmen desteğine, dolayısıyla başarıya ulaşmak için önem taşımaktadır. Fransa'da 500

milletvekili ya da yerel meclis başkanının imzasını sağlayabilen ve böylece adaylık koşulunu yerine getiren her cumhurbaşkanı adayı, televizyonda 90 dakikalık konuşma hakkına sahiptir. Milletvekili seçimlerinde iki saatlik propoganda süresi meclisteki temsil oranına göre partilere bölüştürülür. Yarım saatlik bir süre de mecliste temsil edilmeyen partiler arasında paylaştırılmaktadır. İngiltere'de televizyondan yararlanma, Avam Kamarasında sahip olduğu sandalyeye oranlanarak hesaplanmaktadır. Mecliste temsilci bulunmayan ve 650 seçim çevresinden 50 ve daha çoğunda, Avrupa Parlamentosu seçimlerinde ise 81 seçim çevresinden en az 20'sinde seçimlere katılan bütün partilere 5'er dakikalık propoganda hakkı tanınmaktadır. Doğaldır ki, 5 dakika çok az bir süredir. Fransa'da cumhurbaşkanı adayına tanınan 90 dakikalık süre ise kamuoyuna ulaşmak için etkili bir olanaktır. Bu olanağın varlığıyla Fransa'da Yeşillerin cumhurbaşkanı adayı çıkarmaları arasında ilgi olabileceğini varsayımsal olarak tartışmak mümkün olsa gerek...

C. Partileşme Süreci

1. Seçim Sonuçları ve Partileşme

İleri endüstri ülkelerinde Yeşil partiler, seçimlerde çıkarılan "Yeşil listeler"in partiye evrilmeleri sonucunda oluştu. Önce biçimsel bir parti

örgütü oluşturulup bu örgütün seçimlerde aday göstermesi biçiminde bir kurumsallaşma değil de, çeşitli çevreci grupların oluşturuldukları listelerle seçimlere katıldığı, partisel kurumsallaşmanın daha sonra yaşandığı görüldü. Ulusal düzeyde örgütlenmiş bir parti örgütünün oluşumu daha sonraki bir aşamadır. Bu durum, başlangıçta Yeşillerin iktidara aday olmaktan çok seslerini kamuoyuna duyurmak, çevre konusuna, çevre sorunlarına ilgiyi ve dikkati artırmak düşüncesinin etkisiyle açıklanabilir. Bir "hareket" olarak doyurucu bir başarı kazanılamamıştı; seçimlere katılarak, kurumsal siyasetin bazı olanaklarından yararlanmak, böylece sonuca gitmek gereği hissedilmişti.

a. Les Verts

1970'lerin başında, Fransa'da çevreci hareket iki gruba ayrılmıştı. Doğa korumacı denebilecek birinci grup, çevresel değerlerin korunmasını siyasal bir söyleme sahip olmaksızın istemekteydi. Bu grup, daha çok yerel düzeyde etkinlik gösterme yanlısıydı. İkinci grubu oluşturanlar ise ekolojik açıdan dengeli bir toplum yaratmak için hükümet önceliklerini, politikalarını doğrudan etkileme gereğini düşünmekteydiler, bu amaçla seçimlere katılma arzusu geliştirdi.

1973 seçimlerinde önce anti-nükleer bir grup olan Association Federative Régionale Pour la Protection de la Nature üyesi Solange Fernex, arkadaşlarıyla birlikte çevreci gruplara paralel bir

siyasal örgütlenme olarak Alsace kentinde **Ecologie et Survie**'yi kurdu. **Ecologie et Survie**'nin adayı H.Jenn, 1973 Parlamento seçimlerinde %3.7 oy elde etti.⁶⁵

1974'de Cumhurbaşkanı ölünce erkene alınan başkanlık seçimlerinde, **Mouvement Ecologique** adı altında biraraya gelen çeşitli çevreci grupların adayı olarak Renè Dumont seçimlere katıldı.⁶⁶ İlk turda %1.3 (336,114 oy) oy sağladı. 12 aday arasında 6. oldu.⁶⁷ Kamuoyunun çevre sorunlarına ilgisinin çekilmesinde seçim dönemi etkili olmuştu.

Mart 1976'da Konton seçimlerine çevreci adaylar da katıldı; Alsace'de %10'un üzerinde oy sağlandı. Aynı yıl Paris'te yapılan ara seçimde, **Amis de la Terre (AdlT) Paris-Ecologique** adıyla bir kampanya yürüttü, adayları AdlT'nin sözcüsü Brice Lalonde idi. Kampanyada yaşam kalitesinin yükseltilmesi, nükleer güce karşı çıkılması, daha kısa çalışma haftası, yerel birimlerin yetkilerinin artırılması gibi konular işlenmekteydi. Lalonde ilk turda %6.5 oy aldı, Mart 1977 belediye seçimlerine AdlT ile 1974 başkanlık seçiminde oluşan **Mouvement**

⁶⁵ Parkin, op.cit., s.95.

⁶⁶ Les Verts'in seçimlerde elde ettiği oy oranları toplu olarak tablo 1'de verilmiştir.

⁶⁷ Ferdinand Müller-Rommel "The Greens in Western Europe Similar but Different", **International Political Science Review**, Vol. 6, No.4 (October 1985), s.488; Wolfgang Rüdig, "The Green in Europe: Ecological Parties and the European Elections of 1984", **Parliamentary Affairs**, Vol.38, No.1 (Winter 1985), s.62.

Tablo 1: Fransa'da Yeşillerin Seçimlerde Elde Ettiği
Oy Oranları, 1974-1989

	1974	1978	1979	1981	1984	1986	1988	1989
Başkanlık								
Seçimleri	1.3	--	--	3.9	--	--	3.8	--
Ulusal Parlamento								
Seçimleri	--	2.2	--	1.1	--	1.2	0.4 ^c	--
Avrupa Parlamen-								
tosu Seçimleri	--	--	4.4 ^a	--	3.4/3.3 ^b	--	--	10.6 ^d (9)

Kaynak: Parkin, *op.cit.*, s.110; Müller-Rommel, *op.cit.*, s.485; Rüdig, *op.cit.*, s.56; Gordon Smith, *Politics in Western Europe*, Fifth Edition, Aldershot, England, Gower, 1989, s.329-330; "How They Voted", *The Economist*, 24-30 June 1989, s.26.

a: Bu seçimleri AdlT boykot etti.

b: Les Verts=%3.4; Entente Radical Ecologiste=%3.3

c: Les Verts seçimleri boykot etti. Sonuç Egologist ve Regionalist bağımsız adaylar içindir.

d: Kazanılan sandalye sayısı.

Ecologique (Ecologie et Survie de bu gruba katılmıştır) ve muhafazakâr SOS-Environnement'in ağırlıklı olduğu bir koalisyonla girildi. Bazı üslup, strateji ve kişilik uyumsuzlukları nedeniyle koalisyona öteki çevreci grupların desteği sağlanamamıştır. Bu seçimlerde Paris'te, Paris-Ecologique listesiyle yarışan çevreci adayların ortalama oyu %10 düzeyinde gerçekleşti. Fransa'nın başka bazı yerlerinde de %5'in üzerine çıkılmıştır.⁶⁸ Bu seçimlerde kurulan koalisyon kapsayıcı olamamış, bazı gruplar koalisyonun dışında kalmışlardır. Bölünmüşlük 1984'e değin Fransa Yeşil hareketinin gelişiminin ana belirleyicisi olarak sürecektir.

1977 yerel seçimlerinden sonra, dar koalisyonun dağılmasını 1978 genel seçimleri öncesi seçim ittifakı olarak Collectif Ecologie '78 in kurulması izledi. AdlT bu oluşumun dışında kaldı. Collectif Ecologie '78, SOS-Environnement ve Mouvement Ecologique'yi kapsamaktaydı. Kötü eşgüdümlemiş kampanyalar, güçlü bir birliğe de ulaşamadığından hayal kırıklığı ile sonuçlandı, Alınan oy %2.2 düzeyinde kaldı. Aynı seçim ittifakı, başka grupların da desteğiyle 1979 Avrupa Parlamentosu seçimlerine Europe-Ecologique listesiyle katıldı. bu seçimleri AdlT boykot etmiştir. Europe-Ecologique, Fransa'da Avrupa Topluluğunun

⁶⁸ J.F. Pilat, "Democracy or Discontent? Ecologists in the European Electoral Arena", *Government and Opposition*, Vol. 17, No.2 (Spring 1982), s.223-224; Parkin, *op.cit.*, s.96-97.

öteki ülkelerindeki Yeşil listeler arasında en yüksek oy oranı olan %4.4 oy oranına ulaştı. Alsace'de oy oranı %10.6 idi.⁶⁹ Ulusal düzeyde %5'lik oy barajı aşılamadığından Avrupa Parlamentosuna temsilci gönderilemedi.

Kasım 1978'de Mouvement Ecologique sol eğilimli bazı grupların da katılımıyla Mouvement d'Ecologie Politique, MEP'e dönüştü. 1981 başkanlık seçimleri için adaylar saptanırken MEP, SOS-Environnement'in başkan adayı olarak öne sürdüğü Jean-Claude Delarue'nin adaylığını onaylamadı. B. Lalonde başkan adayı olarak genel bir kabul gördü. Lalonde ilk turda %3.9 oy oranına ulaşırken ulusal düzeyde oyların arttığı görüldü. Lalonde 10 aday arasında 5. olmuştu. Bununla birlikte 1981 genel seçimlerinde oy oranı düştü. Başkanlık seçiminde 1 milyonun üzerinde oy alınmışken bu seçimlerde yaklaşık 160 bin oy ancak alınabilmişti, oy oranı %1.1'de kaldı.

Seçimlerden bir ay sonra Aralık 1981'de MEP, AdlT ve bazı yerel ekolojik grup üyelerince Les Verts-Confédération Ecologiste adıyla bir konfederasyon kuruldu. Konfederasyonun kurulması AdlT içinde görüş ayrılıkları yaratmıştı. Bir kısım, AdlT'nin konfederasyonla bütünleşip tamamen dağıtıl-

⁶⁹ E. Gene Frankland "The Developmental Dilemmas of Green Parties", Prepared for Delivery at the 1987 Annual Meeting of the Western Political Science Association, Disneyland Hotel Anaheim, California, March 26-28, 1987, s.33; Pilat, op.cit., s.224; Parkin, op.cit., s.98.

masını istiyordu. Bunlar konfederasyonda yer alırken, baskı grubu etkinliğinin sürdürülmesini isteyenler AdlT içinde kaldılar. Öte yandan MEP'in de bir kısım üyesi konfederasyona katılmamıştı. Bunlar başka bir parti örgütlenmesine gittiler ve böylece ikinci bir Yeşil Parti, Les Verts-Parti Ecologiste oluşturdu. İki yıl süren uzun çabalardan sonra Şubat 1984'de iki parti Les Verts (Yeşiller) adı altında birleşti. Yeşiller 1984 Avrupa Parlamentosu seçimlerine hazırlanmaya başladılar. Yeşiller tek çatı altında toplanmaya çalıştılsa da ayrılıklar sona ermedi. AdlT'nin önemli isimlerinden B. Lalonde Yeşillerin dışında kaldı. Lalonde ılımlı kanatta yer almaktaydı, Yeşillerin tek yanlı ve derhal silahsızlanması istemlerini saf ve tehlikeli buluyordu. Lalonde'nin girişimiyle Yeşillerden ayrı Entente Radicale Ecologiste (ERE) adıyla bir liste oluşturuldu. İki ayrı listeye girilen Avrupa Parlamentosu seçimlerinde Les Verts %3.4, ERE ise %3.3 oy oranı elde etti.⁷⁰ Oyların dağılması Avrupa Parlamentosunda sandalye kazanılmasını engellemiştir.

Lalonde, Les Verts listesinin dışında seçimlere katılma tavrını 1986 parlamento seçimlerinde de yineledi. Lalonde, Lyon'da Les Verts adayı J.Brière ile yarıştı, Lalonde %1.4 oy alırken Les Verts adayı %1.2 oy elde etti. Oranlı temsilin uygulandığı bu seçimlerde Les Verts, 96 seçim çevre-

⁷⁰ Parkin, op.cit., s.101; Frankland, op.cit., s.34; Müller-Rommel, op.cit., s.488-489.

sinden yalnızca 22 seçim çevresinde seçimlere katıldı ve buralarda ortalama oy oranı %2.4'de kaldı; ulusal oyların %1.2'sini alabilmisti, parlamentoya temsilci gönderemedi. 22 belediye meclisi için gösterdiği 49 adayın ortalama oy oranı ise %3.4 oldu. Bölge meclislerine yalnızca 3 temsilci gönderebildi.⁷¹

1988 başkanlık seçiminde Les Verts'in adayı A. Waehler, ilk turda 1 milyon 145 bin oyla %3.8 oy oranı elde etti. Başkan seçilen Mitterand yeni bir seçimle partisinin salt çoğunluğu sağlayabileceğini düşünerek parlamentoyu feshetti. Les Vert seçime hazırlıksız yakalanmıştı, mali sorunları vardı. Bu nedenle seçimleri boykot etti. Les Verts, bölünme olmaksızın girdiği 1989 Avrupa Parlamentosu seçimlerinde...%10.6 oy oranı ile 9 temsilcilik kazandı. Les verts, kuruluşundan bu yana en büyük seçim başarısını bu seçimlerde elde etti.

b. Green Party

İngiltere'de Yeşil Partinin kuruluşu 1973'te kurulan People adlı partiye dayanmaktadır. 1972 yılında avukat, şirket yöneticisi, emlak komisyoncusu gibi mesleklere sahip 13 kişi bir araya gelerek ekolojik sorunları tartışmaktaydılar. İlk toplantıya 13 kişinin katılımından esinlenerek toplantılar 13'ler Klubü (Thirteen Club) adıyla sürdürüldü. Toplantılara katılanlar bir süre sonra, ekolojik

⁷¹ Parkin, op.cit., s.103; Frankland, op.cit., s.35.

yıkımdan sakınmak için siyasal etkinliğin gerekli olduğuna karar verdiler. Bu arada 13'ler dışında Friends of the Earth de partilerle yakın ilişki aramaktaydı, bu çabaları sonuç vermedi. Tek almaşığının yeni bir parti kurmak olduğu ortaya çıkmıştı. 13'lerden siyasal parti kurulması düşüncesine yatkın olanlar seçimlerde çevrecilerin aday olmasını istedikleri People (İnsanlar) adlı bir ilanı basında yayımlandıktan bir ay sonra, Şubat 1973'te 50 kişinin katılımıyla People adlı parti kuruldu. Yeni parti, The Ecologist dergisinin tartışmaya açtığı "The Blueprint for Survival" adlı manifestonun temel ilkelerini benimsemişti:⁷²

- Ekolojik süreçlerin kırılmasında (disruption) en düşük düzeyin sağlanması.
- Doğal kaynaklar ve enerjinin en yüksek düzeyde muhafazası.
- Artış ile kayıpların eşitlendiği nüfus.
- Bireylerin ilk üç ilkedden sınırlanma duygusu hissetmekten çok, hoşlandıkları bir toplumsal yapı.

28 Şubat 1974'de yapılan parlamento seçimlerinde parti 6 seçim çevresinde aday gösterdi. Seçime katıldığı yerlerde ortalama oyu %1.8'de kalırken, 13'ler içinde yer alan Lesley Whittaher %3.9 oy oranına erişmişti. Ekim'de yenilenen seçimlerde parti birkaç seçim çevresinde aday gösterdiyse de ortalama oyu %0.7'yi aşamadı ve

⁷² Parkin, op.cit., s.218.

başarısız sonuçlar elde etti.⁷³

Parti "Yeşil düşünceyi" geliştirmek, yerleştirmek, seçimleri mesaj vermenin bir yolu olarak kullanmak amacıyla kurulmuştu. Partinin birçok yandaşı çeşitli çevreci ve barışçı örgütlerin üyesi olmasına karşın, çevreci ve barışçı gruplar partiye uzak durdular. Onlar hükümeti ve muhalif büyük partileri etkileme yönündeki baskı grubu siyasetlerini sürdürmeyi yeğlediler, küçük bir partide doğrudan yer almanın bu etkiyi azaltacağına inandılar. Ayrıca, 1974 seçimlerinde elde edilen başarısız sonuçlardan sonra, sosyalist ilkelere partide daha çok yer verilmesini isteyen üyelerin bir kısmı partiden ayrılıp İşçi Partisi'nin etkisi altındaki Socialist Environment and Resources Association-SERA'ya bağlandılar. Sol eğilimler bir baskı grubu olan SERA'nın küçük bir partiden daha fazla etkiye sahip olacağını düşünmekteydiler. Baskı grubu olmanın siyasette sonuç doğurmayacağına inanan partililer, baskı grubu siyasetine bağlı çevreci grupların desteğini alamamışlardı. Sol grupların da ayrılmasıyla parti, Friends of the Earth'ün etkisi altında sağ bir konuma yerleşti.

People'in mercan ve turkuaz renklerini benimsemiş olması, basında "komünist" tonlu bir parti gibi gösterilmesine yol açınca, People'in adı 1975'de Ecology Party olarak değiştirildi, rengi de

⁷³ Rüdig, op.cit., s.67; Parkin, op.cit., s.219; Frankland, op.cit., s.23.

yeşile dönüştürüldü.

1979 genel seçimlerinde kaç seçim çevresinde seçime girileceği 1978 ve 1979 parti kurultaylarında tartışıldı. Dikkatlice saptanmış az sayıda seçim çevresinde aday çıkarılması görüşüne karşılık, radyo ve televizyonda 5 dakikalık propaganda süresi kazanmak için gereken en az 50 seçim çevresinde seçime katılma görüşü benimsendi.

Ecology Party bu seçimlerde 53 seçim çevresinde yarıştı. Bu seçim çevrelerinde ortalama oyu, Tablo 2'de görülebileceği üzere, %1.5'ta kalırken, tüm oyların %0.13'ünü elde edebildi. Aynı yıl yapılan Avrupa Parlamentosu seçimlerinde 3 seçim çevresinde 3 aday gösterildi, bunlar ortalama %3.7 oy oranına ulaştılar. 1980 district (ilçe) meclisleri seçimlerinde 72 aday gösterildi, ortalama %5.8 oy alında ama yalnızca bir meclis üyeliği kazanılabildi. 1981 county (il) meclisleri seçimlerinde 325 aday gösterildi, yalnızca 30 aday %10'un üzerine çıkarken Bodwin'de elde edilen %50.1 oy oranıyla bir meclis üyeliği elde edildi. 1983'te yapılan genel seçimlerde 100'ün üzerinde aday yarıştı, ortalama oy %1'de kaldı. 1984'de yapılan Avrupa Parlamentosu seçimlerinde 17 seçim çevresinde çevreci adaylar yarıştı; elde edilen %2.6 ortalama oy 1979 seçimlerinin de altında kalmıştı.⁷⁴

Eylül 1985'de yapılan parti kurultayında 2/3

⁷⁴ Parkin, op.cit., s.221-224; Frankland, op.cit., s.24; Müller-Rommel, op.cit., s.489; Rüdig, op.cit., s.67.

çoğunlukla partinin adı Green Party olarak değiştirildi. İsim değişikliğine yandaş olanlar, Avrupa'daki partilerin de bu adı benimsediğini, diğer partilerin seçmen kazanmak için ekolojik nitelermeler kullanarak ekoloji sözcüğünü bulanıklaştırdıklarını, Yeşil Parti adıyla partinin ötekilerle arasındaki farkı ortaya çıkarması gerektiğini öne sürdüler. Karara karşı olanlar ise ekoloji kavramının halka anlatılıp berraklaştırılabilceğini, partinin Ecology Party adıyla seçmenler tarafından tanındığını ileri sürdüler. Partinin yeni adı kabul edilmekle birlikte, yerel örgütler her iki adın kullanılmasında serbest bırakıldılar.

Green Party adıyla girilen 1986 yerel seçimlerinde 269 aday ortalama %4.3 oy oranı elde etti. İki yerde district meclislerine temsilci gönderdi. 1987 yerel seçimlerinde ise 260 aday ortalama %5.6 oy sağlarken district meclislerinden birinde ikinci bir temsilcilik elde edildi. 133 adayın yarıştığı 1987 genel seçimlerinde ortalama oy oranı %1.4'te kaldı; yalnızca 10 aday %2'yi aşabildi. Mayıs 1988 yerel seçimlerinde 325 sandalye için yarışan Green Party adaylarının ortalama oy oranı %4.1 olarak gerçekleşti; %58 ve %34 oy elde eden iki aday Stroud district meclisinde iki sandalye elde etti.⁷⁵ 1989 Avrupa Parlamentosu seçimlerinde yaklaşık %15 oy elde etmelerine karşın seçim sistemi

⁷⁵ Parkin, op.cit., s.225-228.

Tablo 2: İngiltere'de Yeşillerin Seçimlerde Elde
Ettiği Oy Oranları, 1974-1989

	1974	1979	1983	1984	1987	1989
Ulusal Parlamento						
Seçimleri ^a	0.7	1.5	1.0	--	1.4	--
Avrupa Parlamen-						
tosu Seçimleri ^a	--	3.7	--	2.6	--	14.5 ^b

Kaynak: Parkin, op.cit., s.233; Müller-Rommel, op.cit., s.485;
Rüdig, op.cit., s.56; "How They...", The Economist,
op.cit., s.26

a: Sonuçlar, seçime girilen yerlerde alınan oyların
ortalamasıdır.

b: Tüm oylar içinde elde edilen oran.

nedeniyle temsilcilik kazanamadılar.⁷⁶ Bu
başarılarını daha sonra yapılan seçimlerde
yineleyemediler. Mayıs 1991'de yapılan yerel
seçimlerde, district meclisleri için yarışan Yeşil
adaylar, aday oldukları yerlerde ortalama %5 oy oranı

⁷⁶ 1977'de İşçi Partisi hükümetinin önerdiği gibi, Britanya 12
seçim bölgesine ayrılmış ve oranlı temsil sistemi uygulanmış
olsaydı, Yeşiller Avrupa Parlamentosuna 12 temsilci
göndereceklerdi. "Summing up", The Economist, 24-30 June
1989, s.38.

sağladılar.⁷⁷

c. Die Grünen

Federal Almanya'da Die Grünen (Yeşiller)'in kuruluş süreci, yerel meclis seçimleri için oluşturulan çeşitli aday listeleri ile başlar. Kitlesellğe ulaşmış harekete yeni açılımlar sağlamak amacıyla, kurumsal siyaset alanına geçilmiştir.

İlk kez, Zehlendorf'ta, meclisi de bir platform olarak kullanmak düşüncesiyle seçimlere girildi. Zehlendorf kent merkezinin korunması amacıyla oluşturulan yurttaş girişimi, "Bağımsız Yurttaşlar Seçmen Birliği" adıyla Mayıs 1975'te belediye meclisi seçimlerine katıldı. Seçim çevresinde oyların %12.9'unu kazanarak mecliste bir temsilcilik elde etti.⁷⁸

1974-1977 döneminde çevreci hareket kitlelesleşmesine karşın sonuç alamıyor, öte yandan da polis şiddet kullanarak hareketi geriletmeye, siyasal iktidar kamuoyunda göstericilerle ilgili olumsuz bir izlenim yaratmaya çalışıyordu. Bu dönemde birkaç yerde elde edilen başarılı seçim sonuçları, seçimleri ve meclisleri bir platform olarak kulanma, tıkanma noktasındaki harekete yeni açılımlar sağlama düşüncesini pekiştirdi. Böylece yerel partilerin kurulması sürecine girildi.

⁷⁷ "Hidden Hope for the Tories", *The Economist*, 11-17 May 1991, s.39.

⁷⁸ Bora, "Çevre Demokrasi...", *op.cit.*, s.71

Eyalet düzeyinde ilk yerel parti 1977 yılında Wyhl ve Brokdorf kentlerinin bulunduğu Aşağı Saksonya eyaletinde **Grüne Liste Umweltschutz-GLU** (Çevre Koruma İçin Yeşil Liste) kuruldu. "Kamuoyunun meclisteki tribünü" olacağını açıklayarak kurulan GLU, ilk kez eyalet meclisi seçimlerine katılan ve Almanya yüzeyinde örgütlenme düşüncesini geliştiren örgüttür.⁷⁹ 1977-1978 yıllarında çeşitli eyaletlerde GLU partileri oluştu; 1977-1980 yılları arasında Almanya'nın tüm eyaletlerinde çeşitli adlar altında eyalet partileri kuruldu. Eyalet seçimlerinde 1978-1988 yılları arasında kazanılan başarılar Tablo 3'de, 1979-1980 yılları arasında Bundestag ve Avrupa Parlamentosu seçimlerinde elde edilen başarılar ise Tablo 4'de gösterilmiştir.

Haziran 1978'de Aşağı Saksonya (Niedersachsen) ve Hamburg'da eyalet meclislerine girilmese de birçok belediye meclis üyeliği kazanılmıştır. Bu sonuçların yarattığı olumlu etki ile, 1979 Avrupa Parlamentosu seçimleri yaklaşırken bazı ittifaklar oluşmuştur. Eski Hristiyan Demokrat H.Gruhl'un kurduğu sağ eğilimli Yeşil Eylem Geleceği **GAZ** ile yine muhafazakâr eğilimli Çevre Koruma için Yeşil Liste **GLU**, Schleswig Holstein Yeşil Liste **GLSH** ve Bağımsız Almanların Eylem Topluluğu **AUD**, Avrupa Parlamentosu seçimlerine koalisyona giderek katılma konusunda anlaştılar. Aynı ittifaka başka bazı grupların da

⁷⁹ Tanıl Bora, (der.) **Yeşiller ve Sosyalizm**, İstanbul, İletişim, 1988, s.41-42.

Tablo 3: Almanya'da Eyalet Seçimlerinde Elde Edilen Oy Oranları,%, ve Kazanılan Sandalye Sayıları,(), 1978-1988

	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
Baden-Württemberg			5.3 (6)				8.0 (9)				7.9 (10)
Bayern	1.8 ^a				4.6				7.5 (15)		
Berlin AL ^h		3.7		7.2 (9)				10.6 (15)			
Bremen		5.1 ^g (4)				5.4 (5)				10.2 (10)	
Hamburg GAL ^d	4.6 ^a				7.7 (9)				10.4 (13)	7.0 (8)	
Hessen	2.0 ^c				8.0 (9)	5.9 (7)				9.4 (10)	
Niedersachsen	3.9 ^b				6.5 (11)				7.1 (11)		
Nordrhein-Westfalen			3.0					4.6			
Rheinland-Pfalz						4.5				5.9 (6)	
Saarland			2.9					2.5			
Schleswig-Holstein		2.4 ^f				3.6				3.9	2.9

Kaynak: Parkin, op.cit., s.147

a: BL Bunte Liste %3.5; GLU Grüne Liste Umweltschutz %1.1

b: GLU

c: GLH Grüne Liste Hessen %1.1; GAZ Grüne Aktion Zukunft %0.9

d: GAL Grüne Alternative Liste (Aralık 1982'de yenilenen seçimde GAL %6.8 oyla 8 temsilcilik elde etti.)

e: ADD Aktionsgemeinschaft Unabhängiger Deutscher

f: GLSH Grüne Liste Schleswig-Holstein

g: BLG Bremer Grüne Liste

h: AL Alternative Liste

Tablo 4: Almanya'da Yeşillerin Seçimlerde Elde Ettiği
Oy Oranları, 1979-1990

	1979	1980	1983	1984	1987	1989	1990
Ulusal Parlamento							
Seçimleri	--	1.5	5.6	--	8.3	--	4.7/5.9 ^b
			(27) ^a		(42)		(8)
Avrupa Parlamen-							
tosu Seçimleri	3.2	--	--	8.2/0.3 ^c	--	8.4	
				(7)		(8)	

Kaynak: Parkin, *op.cit.*, s.146; Müller-Rommel, *op.cit.*, s.485; Rüdig, *op.cit.*, s.56; Smith, *op.cit.*, s.333; "How They..." *The Economist*, *op.cit.*, s.26; "Variegated Winner, Red-Green Losers", *The Economist*, 8-14 December 1990, s.30.

a: Kazanılan sandalye sayısı

b: Birleşik Almanya seçim sonuçları. Batı'da Yeşiller %4.7 (sandalye kazanamadı); Doğu'da İttifak '90 ve Yeşiller Koalisyonu %5.9 (8 sandalye kazandı.)

c: Ekolojik Demokrat Parti-ÖDP %0.3

katılımıyla 16-17 Mart 1979'da beşyüz delegenin bulunduğu Sindelfingen'deki toplantıda Sonstige Politische Vereinigung-Die Grünen/SPV-Die Grünen (Alternatif Siyasal İttifak-Yeşiller) bir seçim birliği olarak kuruldu BBU'nun yönetim kurulu üyeleri Roland Vogt ve Petra Kelly de SPV'ye katıldı. Sol yerel partiler bu birliğe katılmadılar. Hamburg'da çevre korumacıları, eşcinselleri, 1968'in Maoçu gruplarından Komünist Birlik'i bünyesinde toplayan Renkli Liste BL ile Berlin'de 300 yurttaş girişimi tarafından kurulan ve yine Maoçu komünist grupların

(KPD-ML) yer aldığı 1968 öğrencilerinin etkisindeki Alternatif Liste AL, SPV'nin dışında kaldılar.⁸⁰

1979 Avrupa Parlamentosu seçimlerinde SPV, %3.2 oy oranı elde etti;%5 oy barajı aşılamamıştı ama kazanılan oyla 4.8 milyon Marklık devlet yardımı sağlanmıştı, para örgütlenme amacıyla kullanıldı. Seçim propagandasında yer verilen dört ilke "ekolojik, toplumsal, taban demokrasisine dayalı, şiddetsiz" Ekim 1979'da Offenbach'ta yapılan federal parti kuruluş girişimi toplantısında kabul edildi. 12-13 Ocak 1980'de Karlsruhe'deki kurultay'da federal parti olarak Die Grünen (Yeşiller) kuruldu. Muhafazakâr eğilimli GLU, AUD, sol yönelimli alternatif ve renkli listeler, komünist KB ve KPD-ML gibi örgütler aynı çatı altında Die Grünen'de bir araya gelmişti. Bu kurultayda Petra Kelly, Yeşillerin anti-parti olacağını dile getirdi. Bu kavramla, parlamenter siyasete kaygıyla bakanlara güven vermek istiyor, partinin anti-bürokratik, anti-hiyerarşik olacağını vurguluyordu. İki ay sonra Saarbrücken'deki program kurultayında sol gruplar ağırlıklarını koyacak ve sol eğilimli bir program kabul edilecektir.⁸¹

Die Grünen'in kurulma sürecinde kazanılan seçim başarıları da etkili olmuştur. 1979 sonunda

⁸⁰ Parkin, op.cit., s.119-120.

⁸¹ Ibid., s.120-121; Pilat, op.cit., s.226-227; Bora, Yeşiller..., op.cit., s.56-60.

Bremen eyalet meclisi seçimlerinde Bremen Yeşil Liste BGL ilk kez %5 barajını aşarak eyalet meclisinde 4 sandalye kazandı. Ardından Baden Württemberg'de 8 temsilcilik elde edildi. Başarılı eyalet seçim sonuçlarına karşın 1980 ekiminde yapılan Buntestag seçimlerinde parti %1.5 oy oranında kalmıştır. Bununla birlikte, eyaletlerde başarılı sonuçlar yinelenmiştir. Mayıs 1981-Aralık 1982 arasında yapılan eyalet seçimlerinde oldukça başarılı sonuçlar alınmıştır. Bu süreç içerisinde yükselen barış hareketi, Yeşilleri ivmelendirmiştir. 1983 Bundestag seçimlerine giren Yeşiller %5.6 oy oranıyla federal mecliste, biri Batı Berlin temsilcisi 28 sandalye elde ettiler. Böylece 1950'den beri ilk kez Bundestag'da üç parti sistemini Yeşiller dördüncü parti olarak değiştirmiştir.

1984 yılında Avrupa Parlamentosu seçimlerine iki ayrı yeşil liste girdi. Die Grünen'de "Sol Yeşillerin" etkili olması nedeniyle GAZ'ın kurucusu H.Gruhl, Ökologisch-Demokrat Partei (Ekolojik Demokrat Parti) adıyla ayrı bir listeyle seçimlere katıldı. Gruhl Yeşillerin NATO'dan ayrılma, tek yanlı silahsızlanma önerilerine taraftar değildi; daha çok geleneksel merkez sağ düşünceler taşımaktaydı.⁸² Bu seçimlerde Yeşiller %8.2 oy oranı elde ederken ÖDP %0.3 oranında kalmıştır.

1985 yılında Hessen'de %5 oy barajı aşıllıp

⁸² Rüdig, op.cit., s.58.

Yeşiller parlamento içi güç dengesi durumuna gelince Sosyal Demokrat Parti, SPD koalisyon önerdi. "Kızıl-Yeşil" koalisyonu olarak anılan koalisyon gerçekleşti. Yeşiller'den Joschka Fisher, Almanya'nın ilk Yeşil Bakanı olarak çevre bakanlığını getirildi. Koalisyon konusunda tartışmalar Almanya yüzeyine yayılırken, parti içinde "gerçekçi" kanat "reolos" ile "köktenci" önerileri olan ve koalisyona taraftar olmayan "fundis" kanat arasındaki ayrılıklar belirginleşti. 1987'de yapılacak genel seçimler yaklaşırken parti içinde koalisyon sorunu çözülmemiş değildi. Bu seçimlerde SPD ve CDU oy yitirirken Yeşiller oylarını artırdı; %8.3 oyla ikisi Berlin temsilcisi 44 sandalye elde ettiler.

Bundestag seçimlerinden bir ay sonra, Şubat 1987'de Hessen'de koalisyon sona erdi. Anlaşmazlık konusu Nukem/Alkem nükleer tesisi ile ilgiliydi. Nisan'da yapılan seçimlerde SPD oy yitirirken Yeşiller oylarını %9.4'e, temsilci sayılarını 10'a çıkardılar.

1980'de federal bir parti olan Die Grünen, on yılın sonunda Bundestag'da dördüncü parti olmuş ve yerini korumuştur. Bununla birlikte iki Almanya'nın birleşmesi sonrası yapılan genel seçimlerde Die Grünen Batı'da önemli ölçüde oy yitirmişti. Aralık 1990'da Birleşik Almanya genelinde yapılan seçimlerde Batıda Yeşiller %4.7 oy oranı ile barajı aşamayıp Bundestag'a Batıdan temsilci gönderemediler. Yeşiller tüm Almanya'da kullanılan oyların %3.9'unu alabildiler. Doğu Almanya'da ise İttifak '90 ile

Yeşiller arasındaki koalisyon Doğuda kullanılan oyların %5.9'unu alarak Bundestag'da 8 sandalye kazandı.⁸³ Bu büyük düşüşün önemli nedenlerinden biri Yeşillerin iki Almanya'nın birleşmesiyle ilgili net bir görüş ortaya koyamaması, birleşme isteyen Batı kamuoyunda, yer yer birleşmeye karşı bir görüntü sergilemiş olmasıdır.

2. Kuruluş Süreci İle İlgili Bir Ara Değerlendirme

Les Verts, Green Party ve Die Grünen'in kuruluş süreçleri topluca değerlendirildiğinde, Alman Yeşillerinin eyalet ve federal meclis seçimlerinde büyük seçim başarıları elde ettiği ilk dikkati çeken sonuç olmaktadır. İngiltere ve Fransa'da Yeşiller ulusal meclislere hiç temsilci gönderememişlerdir.

Die Grünen'in başarısının en önemli nedeni, Almanya'da toplumsal muhalefet tıkanma noktasına geldiği bir anda partileşmeye gidilerek toplumsal harekete yeni açılımlar sağlanmış olmasıdır. Yeşil hareketin partileşmesi toplumsal muhalefetin pek çok unsurunu kapsayarak gerçekleştirilmiştir. Başlangıçta yerel düzeyde oluşturulan pek çok liste/parti, federal ölçekte oluşturan partinin yerel örgütleri işlevini üstlenmiştir; ulusal parti yerel örgütlerin eşgüdümünü sağlamayı başarmıştır.

⁸³ "Variegated..." op.cit., s.30.

İngiltere ve Fransa'da ise kurumsal siyaset alanına Almanya'ya göre erken çıkılmış olmasına karşın, partinin bileşenleri olan yeni toplumsal hareketler yükselirken örgütsel dağınıklılıktan kurtulunamamış olması başarıyı etkileyen önemli bir etmendir. Fransa'da kurulan seçim ittifakları sınırlı kalmış, genellikle kişisel ya da taktik nedenlerle biraraya gelinememiştir. Almanya'da olduğu gibi ilkeler çerçevesinde ama katılan grupların kimliklerinin korunduğu bir örgütlenme içinde bütünlük sağlanamamıştır. Bu bütünlüğü sağlama yolu aranmadığı içindir ki yerel gruplar, ittifakları bağımsızlıklarını yitirecekleri, hiyerarşik, merkeziyetçi örgütlenmeler biçiminde algılamışlardır. Oysa ulusal çaptaki seçimlerde ittifak başarısının ön koşullarındandır. "Birleşik" Yeşil Parti ancak 1984'te oluşturulabilmiştir. Bölünmüşlük nedeniyle Fransız Yeşilleri 1984 Avrupa Parlamentosu seçimlerinde temsilcilik elde edememiştir.

İngiltere'de parti ile toplumsal hareketler arasında organik bağın başarılı biçimde kurulamaması ile anti-nükleer hareket ve barış hareketinin zayıf oluşu, partinin başarılı olamamasını açıklayıcı etmenlerdendir. Çevreci gruplar, baskı grubu olarak etkinlik göstermenin daha verimli sonuçlar vereceğini düşünerek yeni kurulmuş Green Party'ye uzak durmuşlardır. Bir çok yerel topluluk üyesi parti için çalışırken onların örgütleri partiye katılmamıştır. Bu durum toplumsal hareketlerle parti arasındaki

Örgütsel ilişkinin zayıf kalmasına neden olmuştur. Ama daha önemlisi, parti de, çevreci örgütlerin baskı grubu siyaseti düşüncesinden etkilenererek, bir baskı grubu gibi etkinlik gösterir olmuştur. Siyasal sorumluluk almaya yönelik bir çaba içinde olunmamış, çevrenin korunması için tek tek bireylerin ya da kurumların davranışları değiştirilmeye çalışılmıştır. Meclislere temsilci göndererek bu alanın olanaklarından da yararlanmak, tabanın meclisteki sesi olmak amacıyla partiyi örgütlemek yerine, seçimler, bireylerin davranışlarını değiştirmeye yönelik olarak onlara çevre eğitimi vermek amacıyla kullanılmıştır.

Seçim sonuçlarına bakıldığında (Tablo 1,2 ve 4) İngiltere ve Fransa'da ulusal parlamento seçimlerinde %1-2'lik bir oran görülmektedir. Her iki ülkede de Avrupa Parlamentosu seçimlerinde görece daha başarılı sonuçlar alınmıştır. 1989 Avrupa Parlamentosu seçimlerinde İngiltere'de yaklaşık %15 oy oranı elde edilip seçim sistemi nedeniyle temsilcilik kazanılamazken; Fransa'da, ulusal seçimlerden farklı olarak %5 barajlı oranlı temsile dayalı Avrupa Parlamentosu seçim sistemiyle elde edilen %10.6 oy oranı, 9 sandalye kazanılmasını sağlamıştır. Bu iki ülke seçmeni, Yeşilleri, ülke içinde etkili bir siyasal güç yapmaktan çok, danışma organı niteliğindeki Avrupa Parlamentosuna yeni düşüncelerin temsilcileri olarak göndermek istemiş-

tir.⁸⁴ Bundan başka İngiltere ve Fransa'nın ulusal seçim sistemi seçmenin ülke içinde Yeşillere yönelmesini en azından psikolojik olarak etkilemektedir. İktidarın belirlendiği bir seçimde çoğunluk sisteminin etkisiyle seçmenler, oylarını sonuç alacak biçimde büyük partiler için kullanmaktadırlar. Oysa Almanya'da %5'lik baraja karşın oranlı temsil uygulanması öteki iki Yeşil partiye görece Die Grünen'in başarısını etkilemiştir.

İngiltere ve Fransa'nın tersine Almanya'da Yeşiller'de sol köktenci gruplar etkin olmuştur. Bu durumda Les Verts ve Green Party ılımlı bir siyasal söyleme sahip olmuş, parlamenter demokrasiyi sorgulamamıştır. İngiliz siyasal kültürünün merkeze yakın niteliği de köktenci bir söylem geliştirilmesini güçleştirmiştir. Bu bağlamda, İngiliz ve Fransız seçmeni Yeşilleri, diğer partilerden farkları bulunan almasıık partiler olarak görmemiştir.

İngiltere ve Fransa'da kapsayıcı bir parti olunamaması ve örgütsel eşgüdüm eksikliği yanında mali sorunlar da partinin başarılı olamaması olgusunu

⁸⁴ 518 temsilciye sahip Avrupa Parlamentosunda 1984 seçimleri sonrası Rainbow (Gökkuşağı) adıyla 20 kişilik bir "Yeşil" grup oluştu. Gökkuşağı adı çok renkliliği, yaşamı ve yaşamda iyimserliğin simgesi olarak seçilmişti. Yeşil terimi o tarihte günümüzdeki kadar yerleşmiş de değildi. 1989 seçimleri sonrası Avrupa Parlamentosunda Yeşiller (30) ve Gökkuşağı adı altında toplam 39 Yeşil temsilci bulunmaktadır. İki grup arasında düşünce açısından bir farklılık yoktur.

beslemiştir. Almanya'da elde edilen oya göre devlet yardımı sağlanması, örgütlenme aşamasındaki partinin mali sorunlarını aşmasına katkıda bulunmuştur.

Her üç Yeşil parti de yerel seçimlerde, İngiltere ve Fransa'da ulusal meclis seçimlerine görece, başarılı olmuşlardır. Çevreye duyarlı bir partinin yerel çevre sorunlarından etkilenen seçmenlerden destek görmesi doğaldır. (Bir sonraki bölümde seçmen desteği/mekan ilişkisi incelenmektedir). Ayrıca yerel seçimlerde yerel hizmetlerin sunulması gündeme gelir ki çevre sağlığının korunması bunların başında yer alır.

1990'lı yıllara gelindiğinde her üç ülkede de Yeşil partilerin ulusal parlamento seçimlerinde elde ettikleri oylarda gerileme görülmektedir. Bu olgunun nedenleri ise bir yandan Yeşil hareketin bileşenleri olan toplumsal muhalefet hareketlerinin sönükleşmesiyle partinin tabanda bir güç kaybına uğramasında, öte yandan da "yerleşik" siyasal partilerin programlarını görüntüde de olsa çevreye uyumlulaştırmalarıyla Yeşillerin en önemli mevzilerinden birini yitirmelerinde aranmalıdır.

III. PARTİ ÖRGÜTÜ

Çalışma kapsamına giren ülkelerin yeşil partileri arasında örgütsel açıdan benzerlikler, farklılıklardan daha çoktur. Benzer toplumsal ve

düşünsel ortamda ortaya çıkmışlar, bu ortamın ürünü olan toplumsal hareketlerin kurumsal siyaset alanındaki sözcüleri olmuşlardır. Bu belirleyici olgunun da bir sonucu olarak istem ve önerilerinin yer aldığı programları da benzer düşünceler içermektedir.

A. Yeşil Parti Örgüt Modeli

Yeşil partinin başat örgütlenme ilkesi tabanın etkinliği ve her düzeyde denetimidir. Kitle partilerinin⁸⁵ dayandığı temsil ilkesinden çok, üyelerin sorun çözme yeteneğinin geliştirilmesine çalışılan kendi kendini yönetim ilkesi geçerlidir. Merkeziyetçi, bürokratik geleneği sürdüreceği kaygısıyla bir "vekil" parti öngörmezler. Alman Yeşillerinin kavramlaştırdığı ve öteki Yeşil partilerce de genel kabul gören taban demokrasisi, yerleşik partilerin merkeziyetçi, bürokratik eğilimlerinin yerine, yerinden yönetim ve katılımının esas alınmasını ifade eder. Bu amaçla, partide erk yatay ve dikey olarak bölünmüş, yerel ve bölgesel örgütlerde geniş bir özerklik esas alınmıştır. Ayrıca, bu ilkenin gereği olarak toplantılar tüm

⁸⁵ Kitle ve kadro partileri ayrımı için bkz. Maurice Duverger, *Siyasi Partiler*, çev. E.Özbudun, 2. Baskı, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1974, s.106-115; Ergun Özbudun, *Siyasal Partiler*, 4. Baskı, Ankara, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları No:471, 1983, s.81-83.

üyelere ve halka açık yapılmaktadır.

Bu ilkeyle bağlantılı olarak, uzmanlaşmış, tabandan özerkleşmiş ama taban adına karar veren önderlik kurumunun oluşumu istenmez. Yerleşik partilerde erkek egemenliği de Yeşil partide engellenmeye çalışılır.

Yeşil partide sınıf temelinde bir üyelik yerine, yaşarkalma temeline dayanan her kesimden katılımın sağlanması arayışı vardır. Özellikle Marksizme yönelttiği eleştiriyle sınıfsal çatışmanın öneminin kalmadığı, sorunun yaşamak ya da yok olmak ikilimine dönüştüğü vurgulanır. Kitle partilerinde olduğu gibi üye sayısını artırmak çabası güdülmez; önemli olan, mesajların daha çok kişiye ulaştırılmasıdır.

Yeşil parti örgütlenmesinin bir başka önemli ilkesi, her tür etkinliklerinde şiddete yer vermemektir. Toplumsal destek bulmak amaçlarını ifadeye kavuşturmak ya da herhangi bir konuda karşı tavır almak için şiddet ögesi içermeyen araçlardan yararlanılması ilkesi vardır.

Biçimsel parti örgütü bakımından Yeşillerin örgütsel yapısı bazı açılardan kitle partilerinin özelliklerinden farklı değildir. Üye ödentisi, yerel ve bölgesel kollar, parti siyasalarını karara bağlayan ulusal kurultay, günlük işleri yürütmek için yönetim kurulları biçimsel benzerliklerdir.⁸⁶

⁸⁶ Frankland, op.cit., s.4.

Parti örgütlenmesinin temel birimi **üyelerdir**. En geniş üyeye Alman Yeşilleri sahiptir; 43 bin üyesi bulunmaktadır. İngiltere'de 8 bin dolayında üye varken, Fransa'da 1200 üye bulunmaktadır.⁸⁷ Başlangıçta Yeşil parti dışında bir partiye üye olmaya izin verilirken, her üç ülkede de ikinci bir parti üyeliği yasaklanmış durumdadır. Almanya'da alternatif liste partilerine de üye olunabilmekte ayrıca Yeşillerin üyesi olmayanlar da seçimlerde partinin adayı olabilmektedir. Her üç ülkede de partinin çeşitli yönetim kademelerindeki her toplantı üyelere açıktır. Almanya'da yalnızca, meclis gruplarının (Fraktion) bazı toplantıları kapalı yapılır.

Yeşil partide ücretli çalışan sayısı yok denecek kadar azdır. Parti işleri üyelerce gönüllü olarak yerine getirilir; bunlara ücret ödenmez. Uygulamanın nedeni, uzmanlaşmış parti elitinin oluşumunu engellemek, parti için çalışmayı, partide kariyer yapma amacından bağımsız kılmaktır.

Yeşillerin en üst karar organı⁸⁸ yıllık ulusal kurultaydır. (Bkz.Tablo 5). Kurultay, üyelerin tümünün katılımına açıktır. Fransa ve İngiltere'de üyeler aynı zamanda delegeyken, Almanya'da - üye

⁸⁷ Parkin, op.cit., s.109, 111, 212.

⁸⁸ Yeşilerin parti örgütlerini biçimlendiren kurallar için bkz. Les Verts, Statuts Des Verts; The Green Party, Green Party Consitution. Ayrıca Fransız, İngiliz, Alman Yeşillerinin parti örgüt şemaları için bkz. Parkin, op.cit., s.109,145,196.

sayısının çokluğu nedeniyle - yerel parti örgütleri ulusal kurultay delegelerini seçmektedir. Kurultay'da kararların oy çokluğu ile alınması zaman zaman kaçınılmaz da olsa, her düzeyde olduğu gibi, azınlık görüşlerin ifadesi bir hak olarak korunmakta ve kararlarda oydaşma oluşturmaya çalışılmaktadır. Kararlar, daha önceden biçimlendirilmiş önerilerin onaylanmasından çok, delegelerin katılımını yansıtmaktadır.

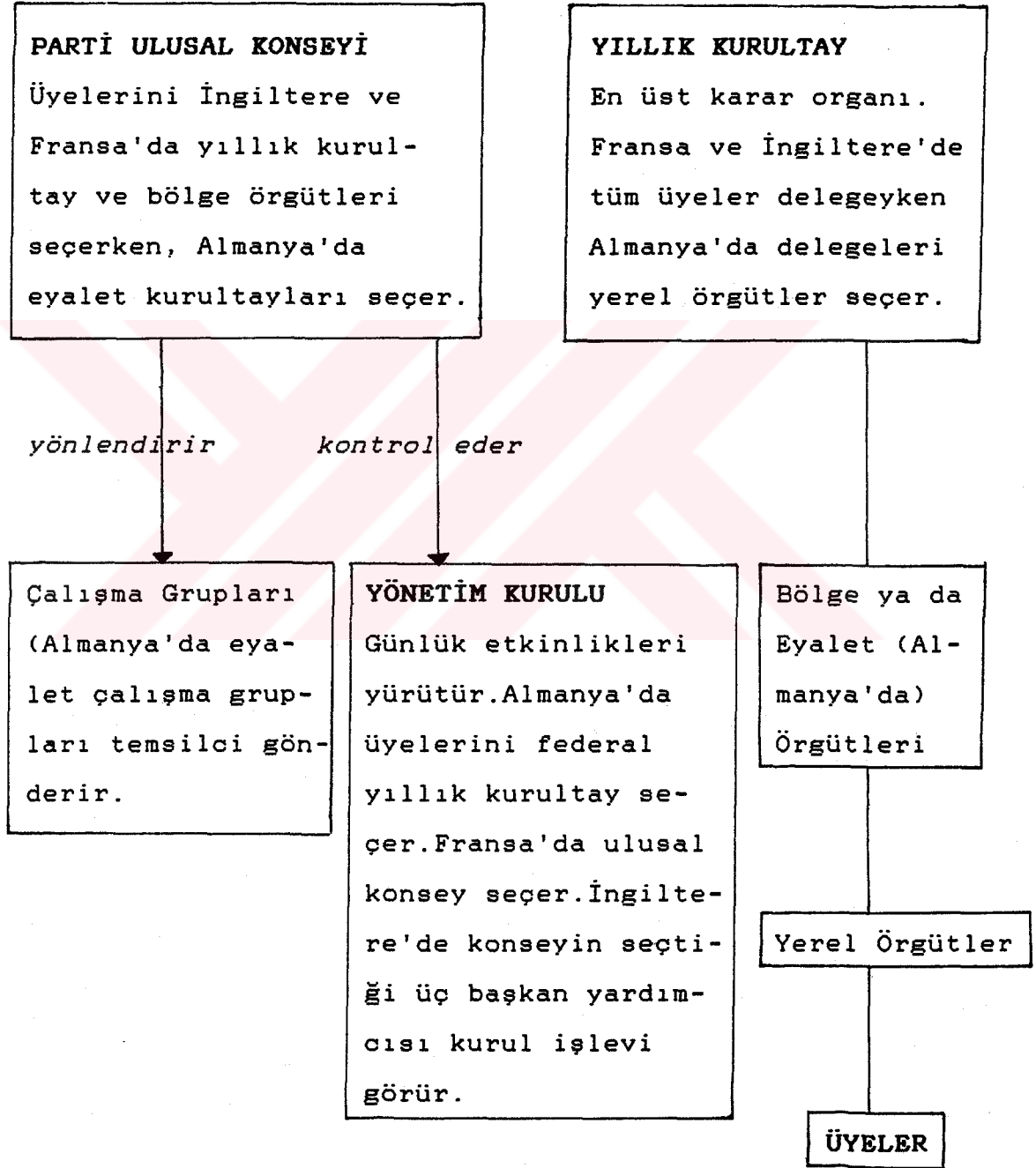
Kurultay toplantıda olmadığı zamanlarda en yüksek organ parti konseyidir; ancak bu organ siyasa oluşturmaya yetkili bir organ değildir, görevi kurultayda saptanmış parti siyasalarını halka açıklamaktır. Les Verts'de Bölgelerarası Ulusal Konsey'in (CNIR) üyelerinin 1/4'ü kurultayca, kalanı bölge örgütlerince seçilmektedir. Toplam 20 bölge örgütünün herbiri, üyelerinin sayısına oranlı olarak ve sekiz kişiyi aşmayacak biçimde temsilcilerini gönderir. CNIR yılda dört kez toplanmaktadır. Green Party'de yılda 4 kez toplanan Parti Konseyi 25 üyeden oluşur. Bunların 14'ü bölgelerin seçtiği (toplam 14 bölgeden birer temsilci) temsilcilerdir. 4'ü yıllık kurultayda, 4'ü tüm üyelerin postayla gönderdiği oylarla seçilir. Kalan üç üyelik yerel meclislere seçilmiş Yeşillere ayrılmaktadır, ama nadiren dolmaktadır. Die Grünen'de federal konseyin, BHA (Bundeshauptausschuss) üyeleri eyalet kurultaylarınca seçilir. BHA yılda 8 kez toplanmaktadır.⁸⁹

⁸⁹ Ibid.; Frankland, op.cit., s.28; "İngiliz Yeşil Partisi", Alev Çamsarı'nın Jane Taylor ile söyleşisi, Yeşil Dünya Sayı 7 (Kasım 1990), s.14.

Parti konseyinin kontrol ettiği, günlük etkinlikleri yürüten organ yönetim kuruludur. Fransa'da 10 ile 20 üyeden oluşan yönetim kurulunu, CNIR seçer ve kontrol eder. Yönetim kurulu 3 haftada bir toplanır; üyeleri CNIR toplantılarında bulunur ama oy hakkı yoktur. Green Party'de yönetim kurulu adıyla bir kurul bulunmamakla birlikte, kurul işlevi, parti konseyinin bir yıl için seçtiği, başkanları olmayan üç eş-başkan yardımcısı tarafından üstlenilmiştir. Bunlar bir anlamda yönetim kurulu işlevi görmektedir. Die Grünen'de, haftada bir toplanan onbir üyeli Federal Yönetim Kurulu'nu, BuVo (Bundesvorstand), federal kurultay seçer. BuVo, bir üst organ olan BHA'ya sorumludur.

Yeşillerde önderlik kurumu bulunmamaktadır. Yerleşik partileri hiyerarşik, oligarşik olarak niteleyen Yeşiller, önderlik bakımından farklı bir örgütlenmeye gitmişlerdir. Yeşillerde klasik anlamıyla önder işlevi görmeyen, yalnızca partinin sözcülüğü görevini üstlenen eş-sözcüler vardır. Sözcüye değil de, statüleri eşit sözcülere yer vermeleri de sözcünün önder konumuna gelmemesi içindir. Les Verts yönetim kurulu bünyesinde yer alan dört eş-sözcüye sahiptir. Green Party'de konseyin seçtiği üç eş-sözcü vardır. Almanya'da da yönetim kuruluna dahil üç eş-sözcü bulunmaktadır. Ayrıca parlamento grubu, grubun sözcüleri konumunda üç eş-sözcü seçmektedir. Almanya'da eyalet ölçeğinde de parti örgüt yapısı federal düzeyde olduğu gibidir. Yalnız Baden-Württemberg eyaletinde parlamento

Tablo 5: Yeşil Parti Örgüt Yapısı



grubunun tek sözcüsü vardır.

Yeşillerde yerel örgütler geniş bir özerkliğe sahiptir. Buradaki tek sınır kurultayda alınan siyasa kararlarına uygunluktur. Hiyerarşik bir örgütlenme oluşturmamak ve ülke için önerdikleri yerinden yönetim ilkesini, önce öz örgütlerinde yaşama geçirmek yerinden yönetim ilkesine dayanan bir örgütlenmenin gerekçesidir. Yerel ve bölge örgütleri etkinliklerinde geniş bir özerkliğe sahip oldukları gibi, seçimlerde adaylarını kendileri belirlemektedirler. Yerel ölçekli kampanyalar düzenleyebilirler. Program önerileri geliştiren ulusal ölçekteki çalışma gruplarından ayrı olarak yerel örgütler de çalışma grupları oluşturabilirler. Üyeler çalışma gruplarında herhangi bir koşul olmaksızın yer alabilmektedirler.

Yeşillerde, partinin konsey, kurul ve komisyonlarında, seçimlerde çıkarılan aday listelerinde cinslerin eşit temsili ilkesi geçerlidir. Bu ilke, aynı zamanda taban demokrasisi ilkesinin de bir gereği olarak, saldırgan, erkeksi siyasal söylemle ve kadınların siyasal, ekonomik haklarına baskı yapan hiyerarşik yapılarla mücadeleyi ifade etmektedir. Almanya'da 1986'da yapılan ve 13 sandalye kazanılan Hamburg eyalet meclisi seçimlerinde, GAL aday listesi tümüyle kadın adaylara yer vermekteydi. Yine Almanya'da tüzük gereği, yönetim kurulunun 6 üyesi kadınlardan 5 üyesi erkeklerden oluşmaktadır. İngiltere'de 1984 Avrupa Parlamentosu seçimlerinde yarışan adayların çoğu, 1985'te eş-başkan

yardımcılarının tümü kadındı.⁹⁰ Almanya'da kadınlar ağırlıklı olarak partide yer alırken, İngiltere ve Fransa'da-özendirilmesine karşın- kadınlar parti yönetiminde etkili değildir.

Almanya'da, seçimlerde başarı kazanılmasının sonucu olarak federal ve eyalet parlamentolarında Yeşil gruplar oluşunca, parlamento grubu ile parti ilişkisini düzenlemek gerekmiştir. 1980'lerde Die Grünen'in modeli iki ayak kuramına (two leg theory) dayanmaktaydı: Yeşil hareketin istemlerini parlamenter alanda dile getirecek olan hareketli ayak ve parlamento dışındaki, yere basan, daha önemli ve destekleyici ayak olan "taban". Parlamentodaki temsilcilerin tabandan özerk duruma gelmemesi, hareketin "parlamentarize" olmaması ve uzmanlaşmış parti elitlerinin oluşumunu engellemek için bazı kurallar getirilmiştir. Federal ya da eyalet meclislerinde yer alan milletvekilleri aynı anda federal ya da eyalet yönetim kurullarının üyesi olamazlar. Yönetim organlarının toplantıları parlamento grubu üyelerine açık olduğu gibi, parlamento grubu toplantıları da yönetim organları üyelerine açıktır. Bundestag milletvekillerinin aylıklarının çoğu, yerel alternatif projelerde kullanılmak üzere Eko-Fon'a aktarılmıştır.⁹¹ Kurulta-

⁹⁰ Frankland, op.cit., s.6, 29.

⁹¹ E. Gene Frankland, "The Dilemmas of Party Development: The West German Greens", Prepared for Delivery at the 1986 Annual Meeting of the Midwest Political Science Association, Palmer House, Chicago, III, April 9-12 1986, s.5.

yın siyasa kararlarına aykırı davranan milletvekillerinin görevden çekilmesini zorunlu kılan "emredici vekalet" kuralı benimsenmiş durumdadır.

Bir başka kural da "rotasyon"dur. Rotasyon, yöneticilerin ve milletvekillerinin uzman bir grup oluşturmalarını ve toplumsal hareketten özerkleşmelerini önlemek için, milletvekillerinin ya da yöneticilerin belli aralıklarla görevi başkasına devretmesi anlamına gelir. Parti listesinde alt sıralarda yer alıp seçilemeyenler, iki yıl sonra milletvekilleriyle yer değiştirmekte, milletvekili olmaktadırlar.⁹² Yönetmel organların üyeleri de rotasyona tabi tutulmakta, görevde kısa sürelerle kalabilmektedirler. Les Verts'de rotasyon ilkesine yer verilmezken, Green Party'de benimsenmiştir. Almanya'da rotasyon, Baden Württemberg eyaleti dışında, tüm eyaletlerce kabul edilmiştir. Burada, eyalet düzeyinde bu ilke benimsenmemekle birlikte, seçim çevresindeki yerel örgütler, rotasyon uygulayıp uygulamayacaklarına bağımsızca karar verebilirler. Yeşillerin Bundestag'taki temsilcileri için ilke, temsilcilerin ve haleflerin aynı maaşı alması, parti grubunda eşit oya sahip olması ve iki yıl sonra görev değişimi yapılması biçimindedir.

⁹² Berlin'de, 1983 yılında Alternatif Liste Federal Meclisteki dokuz milletvekilini rotasyona tabi tutunca Hristiyan Demokrat Parti, rotasyonun anayasaya aykırılığı savıyla mahkemeye başvurdu. Mahkeme, görevden çekilip yerini başkasına bırakanların, gönülsüz olarak, rıza göstermeden rotasyona uymaları yönünde bir kanıt bulunmadığından anayasaya aykırılık görmedi. Ibid., s.15.

Rotasyon ilkesi önemli tartışmalara neden oldu. Rotasyonun gücün elde tutulma süresini kısalttığı ve hünerli kişilerin parti içinde yatay hareket ederek yine güçlü konumda kalmalarını engellemediği, ayrıca deneyimli kişilerden yararlanamama sorununun ortaya çıktığı ileri sürüldü.⁹³ Parti, Bundestag üyelerinin tümünün rotasyona tabi olması kararını aldı, Yeşillerin "anti-parti"olduğunu ilân eden Petra Kelly dışında 1985'te milletvekillerinin tümü rotasyona uydu. Tartışmalar sürerken, eyaletlerde de uygulama düzeyinde ikircikli durumlar ortaya çıkmaktaydı. Sonuçta federal düzeyde rotasyon ilkesi kaldırıldı, uygulama eyaletler düzeyinde serbest bırakıldı.

Almanya'da federal ve eyalet meclislerinde temsil edilen Yeşiller, meclislerde ilkeli ve kendilerine ait bir siyasal söylem geliştirerek yaptıkları muhalefetle,⁹⁴ siyasal kurumların sağladığı olanakları iyi kullandılar. Giyimle ilgili kurallara uymayarak, otumlara çiçek ya da çelenk getirerek, meclis kürsüsü önünde pankart açarak meclisin mono kültürünü değiştirdiler; dahası iktidara ve muhalefete muhalefet yaparak kendi düşün-

⁹³ Parkin, op.cit., s.131.

⁹⁴ Alman Yeşillerinin meclis etkinlikleri için bkz. E Gene Frankland, "Green Parliamentary Oppositions in West Germany, 1980-1985", Revised version of paper presented at Annual Meeting of American Political Science Association, August-September 1985, New Orleans, LA, *passim*.

celerini kamuoyuna duyurmaya çalıştılar; çevre sorunları ile ilgili olarak parlamenter girişimleri (yasa tasarısı, öneri, yazılı yada sözlü soru, tartışma oturumları) daha çok temsilciye sahip öteki partilerden çok kullandılar. Parlamenter etkinlik harekete bir açılım sağladı, ama hem parlamento grubu ile taban arasındaki ilişki hem de parlamentoda başka partilerle koalisyona girilmesi bağlamında parti önemli sorunlarla karşılaştı. Parlamento grubu uygulamada, hem partiden hem de tabandan özerklik kazandı. Parlamento grubunun parti yönetiminin denetimine sokulması düşüncesinin, milletvekillerinin tabana sorumlu olduğu görüşüyle kabul edilmemesi ve ikinci olarak da parlamenter mücadeleye, giderek parlamento dışı mücadeleden daha çok önem verilmesi böyle bir sonucun doğmasını etkilemiştir. Meclislerdeki "hareketli ayak" parlamento dışındaki "sabit ayak"tan daha çok önem kazanınca "iki ayak kuramı" işlemez duruma gelmiştir.

Parti örgütlenmesinin yukarıda anılan ilkeleri yeni bir parti tipinin oluştuğu izlenimini uyandırmıştır. Ancak, ilkelerin uygulanmasında giderek başarısız kalınması, parlamenter çalışmanın ve temsilcilerin toplumsal hareketin önüne geçmesi öteki partilerle arasındaki farklılıkları azaltmıştır. Bu gelişmeler parti içindeki düşünsel ayrılıklarla da yakından ilgilidir.

B. Parti İçi Bölünme

Yeşillerde iki farklı görüşün yarattığı iki ayrı grubun var olduğu görülmektedir. Bu gruplar, çalışma kapsamına giren ülkelerin Yeşil partilerinde değişik adlar almakla birlikte, köktenci (radikal) ve gerçekçi (realist) kanatlar biçiminde adlandırılabilir. Gerçekçiler, çevrecilik başlığı altında daha önce açıklanan ideal yaklaşımın uzantılarıdır. Toplumsal yapının değiştirilmesi isteminden çok, birey düşüncesinde bir değişim gerekliliğine inanmaktadırlar. Partinin etkinlik- lerinde bu amaç aşılmamalı, kurumsal siyasetin bütün olanaklarından, fırsatlarından geniş ölçüde yararlanılmalıdır. Buna karşılık köktenci kanat, toplumsal yapının çevrecilik yaklaşımı doğrultusunda değiştirilmesi istemini ön plana çıkarmakta, partinin toplumsal hareketle ilişkisinin zayıflatılmaması gereğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, kurumsal siyasetin olanaklarından yararlanılırken toplumsal hareketin "parlamentarizm"e dönüşmesi tehlikesine dikkat çekmektedirler. Toplumsal hareket ile parti arasında ve Yeşiller ile öteki partiler arasında nasıl bir ilişki kurulacağı sorunu, partinin dışa dönük etkinliklerini etkilemekte, bu ise geri besleme etkisi yaparak parti içi tartışmayı körüklemektedir.

İngiltere'de bölünme, merkezçiler (centralist) ile yerinden yönetimciler (decentralist) biçiminde görülmektedir. 1978'de partinin bölge örgütleri kurulması ve 1979'daki seçim başarısızlığı parti

içinde tartışma yaratmıştır. Tartışma partinin rolü üzerinde düğümlenmekteydi. Merkezçiler, parti çalışmalarında ağırlığın seçim mücadelesine verilmesini isterken, yerinden yönetimler, çeşitli yerel kampanyalar ile doğrudan eylem üzerinde odaklaşılması görüşünü savunmaktadırlar.⁹⁵ Merkezçiler, her düzeyde seçimlere girilmesinden ve temsilcilik kazanma mücadelesi verilmesinden yanadırlar; şiddet içermeyen protestoların bile, devrimci geleneği olmayan İngiltere'de, seçmenin antipatisini çekeceği, bu nedenle seçmen tabanının daralacağı görüşündedirler; siyasal partilerle destek ilişkisine girilmesine olumsuz yaklaşmazlar. Yerinden yönetimler yada köktencilik, yerel çevreci ve alternatif gruplarla ilişki içindedirler. Bunlar ulusal parti örgütünün güçlendirilmesine, seçimlerin rolünün abartılmasına karşıdırlar; doğrudan eylem tarzını vurgulamakta, toplumsal hareketin güçlendirilmesi ve yükseltilmesi gereğine inanmaktadırlar. Köktenci kanat, partinin başarısızlığını da, yeni toplumsal hareketlerin desteğine ulaşamamış olmasına bağlamaktadır. Merkezçiler ise başarısızlığın kaynağını Sosyal Demokrat Parti/ Liberal ittifak'ın varlığına, bu partinin Yeşil oyları çekmesine bağlamaktadır.⁹⁶

⁹⁵ Parkin, op.cit., s.222.

⁹⁶ Frankland, "The Developmental...", op.cit., s.30-31. Frankland parti içi kanatlara "Seçimciler" (electoralist) ve anarşistler (anarchists) adını vermektedir. Çevreciliğin

Yeşil Parti'nin seçim başarısızlıklarını ve örgütlenme ile ilgil sorunlarını araştırmak için kurulan çalışma grubu, önerilerini 1986 konferansına sundu. Öneriler arasında parti üst yönetiminin güçlendirilmesi ve parti yönetiminde temsil ilkesinin uygulanması yer almaktaydı; ama parti yönetiminin bu gücü kötüye kullanması tehlikesi giderilmiş değildi. Öneriler yerinden yönetimcilerin tepkisini çekti. Çalışma grubunda yer alan iki üye, daha sonra, "Maingreen" adıyla başka bir rapor hazırladılar ve konferans çağrısı yaptılar. Parti üst yönetimi, raporu, partiyi yıkmaya yönelik bir çaba olarak niteledi; parti meclisinin, onayı olmadan yapılacak toplantıları ve yayınlanan bültenleri yasaklama hakkı olduğu açıklandı. Sonuçta, raporu hazırlayan Tyler ve Ekins partiden istifa ettiler.⁹⁷

Fransa'da Yeşillerin tek bir parti çatısı altında gelişememesini de etkileyen düşünsel bölünmeler, parti örgütlenmesine, onun toplumsal hareketle ilişkisine bakıştaki farklılıktan kaynağını almıştır. Bunun yanında, kişisel uyuşmazlıklar da Yeşillerdeki bölünmeyi etkilemiştir.

Fransa'da Yeşiller içindeki köktenci kanat, İngiltere'de olduğu gibi, parlamenter mücadeleye

köktenci kolu, her ne kadar devlete, onun kurumlarına karşı olsa da, anarşist, siyasal kuram ve kılğı açısından başka bir siyasal oluşuma karşılık geldiğinden bu sözcük, yanlış çağrışımlar yapabilecektir.

⁹⁷ Parkin, op.cit., s.227-228.

olumlu yaklaşmamaktadır. Başlangıçta, parti örgütlenmesine de uzak durmuşlar, çevreci yerel eylemin seçim ittifaklarına karşı çıkmışlardır. Köktenci kanat, hareketi, siyasal sistemin dışında tutarak, yerel düzeydeki doğrudan eylemleri ve bu eylemci gruplarla ilişkiyi desteklemektedir. Gerçekçi kanat ise siyasal sisteme içten müdahale etmek için siyasal süreçlere katılınmasını istemektedir.⁹⁸

Fransa'da Lalonde'un kişisel karizması nedeniyle de Yeşiller arasında bölünme olmuştur. Lalonde'un 1980'lerin başında Yeşillerin tek yanlı ve hemen silahsızlanma önerilerini saf ve Fransa için tehlikeli bularak sosyalist bloğa yakınlaşması Yeşilleri bölmüştür. Lalonde 1984 Avrupa Parlamentosu seçimlerine ve 1986 ulusal meclis seçimlerine ayrı liste çıkararak katılmıştır.⁹⁹ Lalonde'un kamuoyunda tanınmış bir isim olması, Yeşillerin onun kişiliğini aşmalarında başarısız kalmalarını etkilemiştir.

Fransa ve İngiltere'de, Yeşillerde gerçekçi kanat ağırlıktayken ve partinin etkinliklerini bu grup belirlerken, Almanya'da bir ara köktenciler

⁹⁸ Simonnet, *op.cit.*, s.111, 116.

⁹⁹ Lalonde, 1986 seçimlerine sağ ve sol yelpazeden kişilerle liste oluşturup girmesinin nedenini açıklarken, çevreci bir partinin kurulmasına karşı olduğunu belirtmektedir. Ona göre, çevre bir partinin sorunu değil, herkesi ilgilendiren bir konudur. Bu bakımdan, herkesle işbirliği yapabilmelinin koşulu olarak çevreci parti etiketinden kurtulunmalıdır. (Bkz. "Çevreci Bir Partinin Kurulmasına Karşıyım", Leslie Anagnan'ın Brice Lalonde ile söyleşisi, *Şehir*, Sayı 11 (Ocak 1988), s.86-88.

etkili olmuştur.

Almanya'da bölünme grupların anıldıkları adlarla realist sözcüğünden "reolo" ve fundamentalist (ilkeli) sözcüğünden "fundi" arasındadır.

Yeşiller eyalet meclislerinde temsilcilik kazanmaya başlayınca hareket ile parti arasındaki ilişkiler ve kurumsal siyaset alanındaki etkinliğin amacı tartışılmaya başlandı. 1980'lerin hemen başında Yeşillerin çoğu, partilerini yerleşik ilke ve değerlerle uzlaşmayan ve yerleşik partilerle hükümet sorumluluğu paylaşmayan, ilkeli muhalefet yapan alternatif bir parti olarak görüyordu. Bununla birlikte, ilkeli muhalefeti, partinin bir kısım destekçilerinin somut sonuçlar başarma beklentisi nedeniyle sürdürmek güçleşti. Öte yandan, koalisyon ortağı olmak düşüncesine karşı, bunun için ödenecek bedeli vurgulayan görüşler ortaya atılıyordu. Böylece bir gruplaşma belirdi.

İki kanat arasında partinin sonul amaçları bakımından daha gerilerde yatan bir farklılaşma da vardır.

Reolos ya da gerçekçi kanada göre, hiç kimse bir devrim başarabileceğini hatta küçük ölçekli bir toplumsal dönüşüm gerçekleştirebileceğini söyleyemez. Güçlü örgütlenmiş çıkarlar sürekli büyümenin kısa dönemli amaçları için çevreye ve topluma zarar verirken, siyasette erdemli davranış ve muhalefet, Yeşilleri kenarda bırakacak, etkisiz kılacaktır.¹⁰⁰

¹⁰⁰ Parkin, op.cit., s.125.

Bu nedenle "yapıcı" siyaset yapılmalıdır. Özellikle sosyal demokrasi ile koalisyon yapıcı siyaset bağlamında düşünülmelidir. Yeşiller %5 oyla toplumu zaten dönüştüremezler, yapılması, gereken küçük değişiklikleri gerçekleştirebilmek olmalıdır.

Fundis ya da köktenci kanada göre, toplumsal muhalefetin devamı, meclislerdeki sesi olan parti, toplumsal yapıyı bütün olarak sorgulamalıdır. Hareketin ve partinin amacı, kapitalist endüstri toplumunu ekolojik topluma dönüştürmektir. Bu amaç, diğer partilerle ilişki kurularak zayıflatılmamalıdır. Çünkü yerleşik partiler Yeşillere değil, birbirlerine benzerler. bu partilerle uzlaşma ya da koalisyon, var olan siyaseti meşrulaştırmak ve Yeşillerin köktenci değişim amacına ulaşmayı geciktirmek olacaktır. Meclislere temsilci gönderilmesiyle, köktenci kanat, Yeşillerin "parlamentarize" olması, toplumsal hareketin desteğinin ve meclis koltuklarında köktenciliğin yitirilmesi tehlikesini vurgulamıştır.

1987 Duisburg kurultayında iki kanat arasındaki farklılıklar somut politikalar konusunda da belirginleşti: Köktenci kanat, nükleer santrallerin derhal devreden çıkarılmasını, NATO'dan hemen çıkılmasını, SPD ile koalisyona asla girilmemesini isterken; gerçekçi kanat, nükleer enerjiden adım adım vaz geçilmesine, ilk aşamada ciddi bir silahsızlanam politikasına ve "kızıl-yeşil" koalisyona taraftar-

101
dır.

Almanya'da, Yeşillerin ekonomik programından duydukları rahatsızlık sonucu partiden ayrılan ve Ekolojik Demokratik Parti'yi kuran dar bir gruptan da söz etmek gerekir. H.Gruhl'un sözcülüğünü yaptığı "eko-liberaller", 7-8 Mart 1984'de Tageszeitung'da yayımladıkları bildirilerinde şu görüşlere yer verdiler: Toplumsal değişme yalnızca uzlaşma ile olur. Parlamentonun parçası olarak başarmak istediğimiz, var olan şartları iyileştirmekse parlamentoda yer almak tek başına anlamlıdır. Bu nedenle uzlaşma girişimlerinden korkulmamalı ve Yeşiller, SPD ile ayrıcalıklı bağlar kurmak yerine tüm partilerle ilişki aramalıdır.¹⁰²

Almanya'da federal ve eyalet partilerinde zaman zaman her iki kanat da etkili olmuştur. Gerçekçiler etkin olduğunda (Hessen) koalisyon hükümetinin ortağı olunurken, köktenciler etkin olduğunda (Hamburg) ilkeli muhalefet yapıldı. Son zamanlarda parti içinde gerçekçi kanat güç kazanmıştır. Köktenci kanat ise partinin giderek sağa kaydığını gerekçe göstererek Yeşillerden ayrılma ve yeni bir parti kurma kararı almıştır. J.Ditfurth gerekçelerini, "bu parti artık siyasi fahişelik yaparak sosyal demokratlara yaranmak çabası içindedir. Çevrenin kirletilmesi ve tabiatın

¹⁰¹ Bora, Yeşiller..., op.cit., s.107.

¹⁰² Parkin, op.cit., s.128-129.

katledilmesine Yeşiller artık ortak oldular. Bu partide bizim yapabileceğimiz bir şey yok"¹⁰³ biçiminde açıklamaktadır.

Görüş ayrılıkları Almanya'da partiden kopmaya neden olmuştur; oysa Almanya, başarının çok seslilikle kazanıldığı bir yapı sunmaktaydı. Fundi'ler toplumsal hareketin sesini parti örgütüne taşıırken, reolo ile parlamenter politika yapıyorlardı. Partinin başarısı önemli ölçüde toplumsal hareketi partiye çekebilmesiyle ilgiliydi. İngiltere'de bu başarısızlığından ve Fransa'da köktenci gruplara partinin güven vermemesi nedeniyle dağınıklıktan kurtulunamadığından, bu iki ülke Yeşillerinde köktenci kanat dar ve etkisiz kalmıştır; bunun bir sonucu olarak bu iki ülkede Yeşiller toplumsal yapıyı sorgulayıp, siyasete yeni bir soluk getirememişler, kurumsal siyaset alanında pragmatist bir tavır benimsemişlerdir. Almanya'da Yeşiller, fundi kanadın eleştirdiği gibi, hızla, hareket niteliğini yitirip parlamenter mücadele alanına bağlanırken, gerçekte, onları başarılı kılan ve öteki partilerden ayıran özelliklerini yitirmiş oldular.

C. Üye ve Seçmenin Toplumsal-Katmansal Konumu

Çevre korumacı, anti-nükleer ve barış hareketlerinin amaç ve istemlerinin örtüştüğü, bunla-

¹⁰³ Cumhuriyet Gazetesi, 14 Mayıs 1991.

rın Yeşil hareketin bileşenlerini oluşturarak Yeşil partiye dönüştüğü daha önce açıklanmıştı. Yeşil partiler yeni toplumsal muhalefetin biçimsel siyasal örgütleri olarak kuruldu. Başka deyişle, Yeşil hareketin bileşenleri olan yeni toplumsal hareketlerin üyeleri, Yeşil partinin üyesidirler. Yapılan araştırmalar bu olguyu desteklemektedir.

İngiltere'de 1984'te yapılmış bir araştırmaya göre, Yeşil Parti'ye üye olanların yaklaşık %80'i çeşitli çevreci örgütlerin üyesidir.¹⁰⁴ Fransa'da Yeşiller'in yayın organı "Vert-Contact" aracılığıyla 1000 üye ve 350 sempatizan üzerinde yapılan araştırma da, üyelerin çoğunluğunun çevreci örgütlere üye olduğunu göstermektedir.¹⁰⁵ Müller-Rommel, Almanya'da çevre korumacı ve anti-nükleer hareketleri destekleyenlerin çoğunun Yeşillere oy verdiğini belirtmektedir. Barış hareketi de Yeşilleri desteklemekle birlikte, daha çok Sosyal Demokrat Parti'ye yönelmiştir. Bu olgu, sosyal demokratların muhalefete düştükten sonra, barış hareketine daha esnek yaklaşmış olmalarıyla açıklanabilir.¹⁰⁶ Öte yandan, Yeşillerin bu hareketlere desteği de, toplum-

¹⁰⁴ Parkin, op.cit., s.216.

¹⁰⁵ Agués Roche, "Qui Sout Les Verts", *Vert-Contact*, No: 133 (25 Novembre 1 Décembre 1989). Bu ve bundan sonra anılan Fransızca kaynakların Türkçeleştirilmesinde Doç. Dr. Can Hamamcı yardımcı olmuştur.

¹⁰⁶ Ferdinand Müller-Rommel, "Social Movements and the Greens: New Internal Politics in Germany", *European Journal of Political Research*, Vol. 13, No.1 (March 1985), s.59.

sal hareketlerle parti arasındaki bağı açıklamaktadır. Bu hareketlere Yeşil partililerin aktif desteği %65-70 oranına ulaşır ve karşı olma oranı %9'u geçmezken, CDU/CSU ve FDP'nin seçmenleri %50'yi geçen oranda, SPD'nin seçmenleri ise %35'e ulaşan oranda karşı olduklarını belirtmişlerdir.¹⁰⁷

Görülüyor ki, yeni toplumsal hareketlerin mensupları Yeşil partinin üyesi ya da destekçisidir. Yeşillerin toplumsal-katmansal konumu çözümlenirken de bu olguyla ilişki kurmak gerekmektedir: Yeşil bir partinin üyelerinin ve seçmen desteğinin çoğunluğunu, yeni toplumsal hareketlerin mensupları oluşturduğuna göre, bu hareketlerin mensuplarıyla, partinin üye ve seçmenlerinin toplumsal-katmansal konumunun örtüşmesi beklenir. Daha önce yeni toplumsal hareketlerin üyelerinin küçük burjuvaziye mensup, eğitim düzeyi ile geliri yüksek ve genç kişiler olduğu sayısal verilere dayanarak gösterilmişti. Bu aşamada ise Yeşillerin üye ve seçmeninin toplumdaki yeri araştırılacaktır.

1. Yaş

Yeşillere, daha çok gençlerin destek verdiği çeşitli araştırmalarla saptanmıştır. Almanya'da 1978'de yapılan bir kamuoyu yoklaması çevreci bir patinin potansiyel desteğinin gençlerden geleceğini

¹⁰⁷ Ibid., s.60, Tablo IV.

göstermiştir: Kurulacak çevreci bir partiye 18-23 yaş grubunun %44'ü; 24-29 yaş grubunun %51'i oy vereceğini açıklarken, bu oran 30-49 yaş grubunda %39'a; 50-64 yaş grubunda %32'ye 65 ve üstünde ise %19'a gerilemektedir. Nitekim 1978 eyalet seçimlerinde Yeşil Listelere oy verenler gençler oldu. Hamburg'da oyların %66'sı Hessen'de %79'u gençlerden gelirken, merkez sağ partilerin güçlü olduğu Aşağı Saksonya (%22) ve Bavyera'da (%20) oran düşse de bu dört eyalette de büyük partilerin hiçbiri 18-25 yaş grubundaki seçmeneden %13'den daha fazla oy alamadı.¹⁰⁸

1982'de yapılan bir araştırmada,¹⁰⁹ Yeşil seçmenin %58'inin 18-29, %28'inin 30-44 ve yalnızca %13'ünün 45 ve üstü yaş grubundan olduğu sonucu elde edilmiştir.¹¹⁰ 1986'da Yeşil seçmenin biraz "yaşlandığı" görülmektedir: 18-29 yaş grubu, Yeşil seçmenin %48'ini 30-44 yaş grubu, %34'ünü; 45 ve üstü, %17'sini oluşturmaktadır.¹¹¹

Fransa'da da Yeşil seçmenlerin gençlerden oluştuğu görülmektedir. Yeşil seçmenin %67'si 34

¹⁰⁸ Papadakis, *op.cit.*, s.71-72.

¹⁰⁹ Bu alt başlık boyunca anılacak sayısal verilerde ondalık bölüme yer verilmeyecektir.

¹¹⁰ Müller-Rommel, "Social Movements...", *op.cit.*, s.58.

¹¹¹ Ferdinand Müller-Rommel, "The German Greens in the 1980s: Short-term Cyclical Protest or Indicator of Transformation?", *Political Studies*, Vol.37, No.1 (March 1989), s.116.

yaşın altındadır; %21'i 35-54 yaş grubunda, %10'u 54 ve üstündeki yaş grubundadır.¹¹² Fransa'da parti üyeleri de genç kişilerdir. Yaş ortalaması 39'dur.¹¹³

Açıkça görüldüğü gibi, Yeşil üyelerin ve seçmenlerin çok büyük bir kısmı 18 ile 30 yaş grubu arasındadır, dolayısıyla Yeşillerin gençlerden destek gördüğü tartışma götürmeyecek ölçüde açıktır.

2. Eğitim

Yeşillerin tabanı eğitim düzeyi yüksek kişilerden oluşmaktadır.

Yapılan araştırmalara göre, Almanya'da Yeşil seçmenler lise ya da üniversite diplomalı kişilerdir. Öteki büyük partiler oylarının yarısından fazlasını temel eğitim görmüş seçmenlerden alırken, Yeşiller oylarının %63'ünü lise ya da üniversite eğitimi görmüş seçmenlerden almaktadır.¹¹⁴ Almanya'da aynı yaş grubuna dahil olanlar arasında da eğitim düzeyi yükseldikçe Yeşillere verilen destek artmaktadır. 16-24 yaş grubunda eğitim düzeyi yükseldikçe öteki partilere verilen destek düşerken, Yeşillere verilen destek orta eğitimlilerde %15 iken, lise eğitimlilerde %22 ve üniversite eğitimliler arasında

¹¹² Müller-Rommel, "The Greens...", op.cit., s.495.

¹¹³ Roche, op.cit.

¹¹⁴ Müller-Rommel, "The German Greens...", op.cit., s.116.

%29'a yükselmektedir.¹¹⁵

Fransız Yeşil seçmen bakımından da benzer sonuçlar geçerlidir. Yeşil seçmenin %49'u orta ve yüksek eğitimidir.¹¹⁶ Parti üyeleri arasında da eğitim düzeyi yüksek olanlar büyük bir oran tutmaktadır. Üyelerin %57'si üniversite eğitimi görmüş ve bunların %24'ü yüksek lisans yapmıştır.¹¹⁷

Açıktır ki, yeni toplumsal hareketlerde yer alanların çoğunun eğitim düzeyinin yüksek olması olgusuyla koşut olarak, Yeşil partinin seçmenleri ve üyeleri de ağırlıklı olarak yüksek eğitimlilerden oluşmaktadır.

3. Yerleşme Yeri

Çevreci hareket, doğal olarak, çevre sorunlarının ortaya çıktığı yerlerde destek bulmuştur. Yeşillerin seçimlerde başarılı oldukları yerler de, yerel bir çevre kirliliğinin yoğun olarak duyumsandığı, buna bağlı olarak da çevreci hareketin destek bulduğu kasabalar ile kentsel çevre sorunlarının etkilediği büyük kentlerdir.

Almanya'da, 1979 Avrupa Parlamentosu seçimlerinde Yeşiller, nükleer güç istasyonlarına karşı güçlü yerel muhalefetin olduğu Tuebingen ve

¹¹⁵ Papadakis, *op.cit.*, s.72.

¹¹⁶ Müller-Rommel, "The Greens...", *op.cit.*, s.495.

¹¹⁷ Roche, *op.cit.*

Freiburg (Wyhl), Gorleben, Ahaus gibi kasabalarda ve Bremen, Bonn, Frankfurt, Hamburg, Hannover, Münih gibi büyük kentlerde başarılı olmuştur.¹¹⁸ 1984 Avrupa Parlamentosu seçimlerinde de adı geçen büyük kentlerde ortalama oy oranından daha fazla oy alınmıştır.¹¹⁹ Yeşiller 1983 federal meclis seçimlerinde, anti-nükleer gösterilerin yapıldığı kasabaların bulunduğu Aşağı Saksonya'da, endüstriyel kirlenmenin etkilediği Kuzey-Ren Westfalya ve Saarland'da, büyük kentlerde (Hamburg, Bremen gibi) ve bir kaç üniversiteyi barındıran Hessen ve Baden-Württemberg eyaletlerinde başarılı olmuştur.¹²⁰ Üniversite kentlerinde başarılı olması, seçmenin eğitim düzeyinin yüksekliği olgusunu da destekleyici bir sonuçtur.

Yapılan araştırmalara göre, Alman ve Fransız Yeşil seçmenler kırsal alanda değil de küçük kasabalar ve büyük kentlerde daha fazla yoğunlaşmıştır.¹²¹

Fransa'da 1984 Avrupa Parlamentosu ve 1988 Başkanlık seçimlerinde Yeşillerin en çok oy aldığı bölgeler nükleer santrallerin bulunduğu ya da endüstriyel kirliliğin yoğun olduğu Aşağı ve Yukarı

¹¹⁸ Papadakis, op.cit., s.74.

¹¹⁹ Boggs, Social Movements..., op.cit., s.176-177.

¹²⁰ Supra., Tablo 3. (Almanya'da eyalet seçim sonuçları)

¹²¹ Müller-Rommel, "The Greens...", op.cit., s.495.

Ren bölgeleridir. Bunun yanında, doğal güzelliğe sahip ama bunların bozulması tehlikesiyle karşılaşılan Manş ve Yukarı Alpler'in bazı kasabalarında da oy oranları ortalamanın üzerindedir.¹²²

Şu halde, Yeşil partilerin seçmen desteği, orta büyüklükteki yerleşim yerleri ile kırsal alana göre, yerel çevre sorunlarının etkilediği küçük kasabalar ile kentsel ya da endüstriyel kirliliğin yaşandığı büyük kentsel alanlarda daha fazladır.

4. Katmansal Konum

Daha önce belirtildiği gibi, kapitalizmde, iki temel sınıf arasında üretim araçlarının mülkiyetine olan sahiplikle değil de, meslekleri bakımından hem burjuvazinin sömürsünden dolaylı olarak sömürülen bu nedenle de bazen burjuvaziye bazen de proleteriyaya yakınlaşan, küçük burjuvazi denilen bir katman vardır. Yeşil parti üye ve seçmenlerinin çoğu bu toplumsal katmana mensupturlar, yani küçük burjuvadırlar.

Çevre sorunlarına duyarlılık ve çevrecilik ile belirli mesleklere mensup olma ilişkisi çeşitli araştırmalarla saptanmıştır. Çevreye en çok duyarlı olanlar uzman ya da teknik meslek sahipleri, yöneticiler, hizmet sektöründe ya da devlette büro

¹²² Burhan Aykaç ve Esat Öz, "Fransa'da Ekoloji ve Siyaset: Ekolojik Partinin Doğuşu ve Gelişmesi", *Anne İdaresi Dergisi*, Cilt 21, Sayı 4 (Aralık 1988), s.120-121.

iş i yapanlardır.¹²³ En temel istemi çevrenin korunması olan Yeş il partilerin seç menleri arasında da ağı rlıklı toplumsal katman küçük burjuvazidir.

Alman Yeş il seç menin ço ğ u hizmet sektöründe bü ro çalışanları, devlet bü rokrasisinde yer alan memurlar ile ö ğ rencilerden oluş maktadır.¹²⁴

Fransa'da Yeş illerin üyelerinin %31'i ö ğ retim üyeli ğ i yüksek derecede memurluk gibi mesleklere sahiptir. Ö ğ retmenleri de kapsayan orta düzey memurluk ve bü ro çalışanları %27'yi, ücretliler %9'u, çiftç iler yaklaşık %4'ü, iş ç iler yalnızca %1.5'i oluşturmaktadır.¹²⁵

1984-1989 yılları arasında, Avrupa Parlamentosunda Gökkuş a ğ ı grubu içinde yer alan 18 temsilcinin¹²⁶ meslekleri (aynı kiş i farklı meslek-

¹²³ Bkz. Friedrich H. Buttel ve William L.Flinn, "The Structure of Support for the Environmental Movement, 1968-1970", *Rural Sociology*, Vol.39, No.1 (Spring 1974), s.62; Stephan Cotgrove ve Andrew Duff, "Environmentalism, Middle-Class Radicalism and Politics", *Sociological Review*, Vol.28, No.2 (May 1980), s.342; Lowe ve Goyder, *op.cit.*, s.13; Özdemir, *op.cit.*, s.144.

¹²⁴ Müller-Rommel, "The German...", *op.cit.*, s.117; "Yeş iller Artık Ne Yapacaklarına Karar Vermeliler", Ahmet Tulgar'ın Petra Kelly ile söyleş isi, *Şehir*, Sayı 11 (Ocak 1988), s.94.

¹²⁵ Roche, *op.cit.*

¹²⁶ Gökkuş a ğ ı grubu içinde üç ayrı alt grup (section) vardı. Bunlardan en geniş i, 20 kiş ilik Gökkuş a ğ ı grubundan 11 kiş inin katıldığı Yeş il-Alternatif Avrupa Ba ğ ı (GRAEL) dır. Burada meslekleri ve eğ itim durumları verilenler GRAEL üyeleridir. Temsilcilerin bazıları rotasyonla görev

lerde bulunabilmektedir) çok büyük bir ağırlıkla, tipik bir küçük burjuva karakter sergilemektedir: İç mimar, iktisatçı, kütüphaneci, uluslararası ilişkiler uzmanı, sendikacı, işçi, büro çalışanı, antika kitap satıcısı, orta düzey yönetici, rahip, 3 öğretmen, 4 gazeteci, 4 öğretim görevlisi (üniversitede). 18 temsilciden 14'ü üniversite mezunudur; bunların 3'ü yüksek lisans 4'ü doktora yapmıştır.¹²⁷ Yeşillerin Avrupa Parlamentosundaki temsilcilerinin meslek ve eğitim durumları, görüldüğü gibi, üye ve seçmenle koşutluk taşımaktadır.¹²⁸

Eğitim düzeyi yüksek ve mesleki bakımdan uzmanlaşmış kişilerin, doğaldır ki, gelirleri görece

değişimi yaptığından sayı 18 olmuştur. Öteki alt gruplar, Avrupa Topluluğu Üyeliğine Karşı Danimarka Halk Hareketi ve Avrupa Özgür İttifakı'dır. Alt grupların temel görüşleri arasında önemli farklılıklar olmadığından, parlamento etkinliklerinde temsilciler alt gruplardan herhangi birine yakınlaşabilmektedir.

¹²⁷ Green-Alternative European Link, GRAEL, Rainbow Politics, Second Revised Edition, Berlin, 1988, s.42-50'de yer alan, temsilcilerin özgeçmişlerinden derlenmiştir.

¹²⁸ Türkiye Yeşiller Partisi'nin kurucularının mesleklerine bakıldığında, Türkiye ile ileri endüstri ülkeleri arasında partiyi doğuran toplumsal ortamın tüm farklılıklarına karşın, Yeşillerde küçük burjuvazinin ağırlığının "evrensel" bir ilkeye dönüştüğü izlenimi edinilmektedir. Toplam 51 kurucunun 24'ü eczacı, avukat, mimar, mühendis, veteriner, doktor, gazeteci, pedagog, diyetisyen gibi uzman meslek sahibi, 7'si büro çalışanı, 6'sı serbest meslek sahibi, 3'ü emekli amiral, 3'ü sanayici, 2'si müzisyen, 2'si evkadınıdır. (Bkz. Buket Uzuner, İki Yeşil Susamuru, Anneleri, Babaları, Sevgilileri ve Diğerleri, İstanbul, Gür Yayınları, 1991, s.18)

yüksek olmakta ve üst-orta ya da orta gelir grubunda yer almaktadırlar. Yapılan araştırmalar bu gelir grubuna dahil kişilerin çevre duyarlılıklarının yüksek olduğunu gösterdiği gibi, daha önce belirtilmiş olduğu üzere, çevreci harekette yer alanlar da çoğunlukla bu gelir grubundandır.

Orta ve üst-orta gelir gruplarının, çevrenin korunması isteminde bulunması ve en alt ile en üst gelir gruplarının buna karşı çıkmaları doğaldır. Thurow'a göre, ortalama bir yaşam standardına ulaşmış bireylerin, daha yüksek bir standarda ulaşmaları yolunda çevresel bozulma önemli bir engel oluşturmaktadır. Çünkü nitelikli bir çevre, mal ve hizmetlerin tüketilmesinde ve yaşam standardının yükselmesinde ön koşul durumuna gelebilmektedir. (Örneğin, kirli bir çevrede yazlık evden yararlanmak olanaksızdır.) Oysa çevre koruma istemi, düşük gelirlerin gelir istemiyle çatışabilir; onlar öncelikle en temel gereksinimlerinin karşılanmasını arzularlar. Öte yandan, varlıklılar, çevre sorunlarından kurtulma yolu bulabilecek maddi kaynağa sahiptirler; sorundan etkilenmediklerinden çevre koruma önlenmlerini, daha çok gelir elde etmelerini engelleyecek bir unsur olarak algırlar.¹²⁹ Bu nedenle, farklı gelir gruplarının çevrenin korunmasına bakışı farklı olmaktadır. Yeşillere desteğin orta gelir grubunda yer alanlardan gelmesi-

¹²⁹ Lester C.Thurow, *Sıfıra-Sıfır Toplumu*, çev. N.Himmetoğlu ve D.Erberk, İstanbul, Altın Kitaplar, 1989, s.152-154.

nin nedeni de budur.

Belirli bir refah düzeyine ulaşmış, eğitim düzeyi yüksek, çeşitli yerel çevre sorunlarının yaşandığı kasabalar ile kentsel çevre sorunlarının yoğunlaştığı büyük kentlerin, meslekleri bakımından bir katman oluşturan küçük burjuvazisi nitelikli bir çevreyi yaşam standardını yükseltecek bir unsur olarak algılamaktadır. Yeni toplumsal hareketlerin mensupları gibi, görüldü ki, Yeşillerin üyelerinin ve seçmenlerinin de büyük bir bölümü bu katmanda yer almaktadır. Toplumsal konumları, bu konumdan kaynaklanan beklentileri nedeniyle çevrenin korunması istemi daha çok onlardan gelmekte ya da bu istemle kolay bütünleşmektedirler. Çevrenin korunması isteminin de yeraldığı Yeşil ideolojinin temel unsurları, Yeşillerin küçük burjuva karakterinin bir başka göstergesi olmaktadır.

III. İDEOLOJİ VE HEDEFLER

A. İdeoloji

Yeşillerin ideolojisi küçük burjuva konumlarının bir yansımasıdır. Hizmet sektöründe ya da devlet bürokrasisinde çalışan büro görevlileri, uzman meslek sahipleri endüstriyel sınıf çatışmasına uzaktırlar. Öte yandan, konumları gereği bazen burjuvaziye bazen de proleteriyaya yakın

olmaktadırlar; çünkü hem burjuvazinin sömürsünden dolayı olarak yararlanmakta, hem de burjuvazi tarafından sömürölmektedirler. Bu nednele, onların ideolojik yeri klasik sol-sağ yelpazesinin "orta" larına denk düşmektedir.

İngiliz Yeşillerinin çoğu, partilerinin ne sol ne de sağ yönelimli olduğunu söylemektedir. Fransız Yeşilleri, partilerinin sol-sağ yelpazede yer almamasıyla ilgili açık bir tercih belirtmektedir.¹³⁰

Bununla birlikte, parti içi bölünmede köktenci ya da gerçekçi kanatta yer alma, ortaya göre sola yaklaşmanın ya da daha çok ortaya yakın olmanın belirleyicisi olmaktadır. Fransa'da parti üyelerinin %46'sı kendini sola yakın görürken, %27'si bu ayırımı yadsıdığını belirtmektedir.¹³¹

Fransa ve Alman Yeşil seçmenleri üzerinde en soldan (1) en sağa (10) doğru 10'luk skalayı kullanarak yapılan bir araştırma, Alman yeşil seçmenin %57'sinin, Fransız Yeşil seçmenin %53'ünün, skalada 3-5 diliminde yer aldığını¹³² daha sonra yapılan bir araştırma ise Yeşil seçmenin %78'inin 3-6 diliminde yer aldığını¹³³ göstermiştir. Yeşil seçmenin çoğunluğu sola yakın bir orta konumda yer almaktadır.

¹³⁰ Frankland, "The Developmental", op.cit., s.25,35.

¹³¹ Roche, op.cit.

¹³² Bkz.Müller-Rommel, "The Greens...", op.cit., s.494, Tablo 2.

¹³³ Bkz.Müller-Rommel, "The German...", op.cit., s.116 Tablo 1.

Almanya'da yine 10'luk skala ile biçimlenen bir başka araştırmada, yeni toplumsal hareketleri ve Yeşilleri destekleyenlerin skalanın ortasına denk düştüğü görülmektedir. Yine burada da, görece sol-orta bir konum söz konusudur. Çevre korumacı hareketi destekleyenlerin %59'u, anti-nükleer hareketi destekleyenlerin %61'i, barış hareketini destekleyenlerin %55'i ve Yeşil partiyi destekleyenlerin %65'i skalanın 3-6 dilimindedir.¹³⁴ Yeşil partiyi ve yeni toplumsal hareketleri destekleyenler arasında ideolojik yönelim bakımından bir koşutluk olduğu anlaşılmaktadır.¹³⁵

¹³⁴ Bkz. Müller-Rommel, "Social Movements...", op.cit., s.62, Tablo 6.

¹³⁵ Yeni toplumsal hareketlerin ve Yeşillerin bağlandıkları toplumsal değerleri saptamaya yönelik araştırmalar da vardır. Bunlar Inglehart'ın "maddeci" ve "maddicilik sonrası" (post-materialism) ayırımını (bkz. Ronald Inglehart, *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics*, Princeton, Princeton University Press, 1977, s.40-50; Ronald Inglehart, "Post-Materialism in an Environment of Insecurity", *American Political Science Review*, Vol.75, No.4 (December 1981), s.880-900) kullanmaktadır. Maddecilik sonrası değerlerin (Inglehart'a göre işyerlerinde ve yerel topluluklarda kişilerin daha fazla söz sahibi olması, önemli hükümet kararlarında halka söz hakkı, şehirleri ve kırları güzelleştirmek, daha az kişilik dışı ve daha çok insancıl bir toplum ile düşüncenin paradan daha önemli olduğu bir toplum yönünde ilerleme) belirsiz ve iyi tanımlanmamış olması bir yana, yeni toplumsal hareketleri ve Yeşilleri destekleyenlerin "karışık" (mixed) değer yönelimli oldukları gözlenmektedir. (Bkz. Müller-Rommel, "The Greens..." op.cit., s.494, Tablo 2; Müller-Rommel, "Social Movements...", op.cit., s.61, Tablo 5. Aynı yazar 1986'daki verilerle yaptığı araştırmada bu kez maddecilik sonrası so-

Yeşiller, düşünce sistematiikleri bakımından, kendilerini, ideolojiler üstü görürken, sağ-sol ayırımının dışında tanımlarken, bu, onların katmansal konumlarının bir yansımasıdır. Buna bağlı olarak, istemlerinin sağ-sol çatışmasının dışında bir ölçütle belirlendiği yönünde bir yaklaşım geliştirirler. Yeşillere göre, burjuvazi-proleterya çelişkisinin yerini, yaşarkalma-yok olma çelişkisi almıştır. Onlara göre sorun yaşarkalma sorunudur; istemleri de bunun sağlanmasıdır. İdeolojiler arasında ise bir farklılık yoktur. Sol ya da sağ yönelimli partiler dünyanın bugün geldiği noktanın sorumlusudurlar. İngiliz Yeşil Partisi, öteki partileri "Gri" partiler olarak nitelemektedir. Solda ya da sağda yer alsın Gri partiler, sarsılmaz bir büyüme mantığına bağlı, yüksek teknolojiiden, merkezizetçilikten ve hiyerarşik yapıdan yanadırlar. Buna dayanarak Yeşiller sağ-sol şemasına karşı çıktıklarından, 1983'te Bundestag'a girdiklerinde partilerin solunda ya da sağında değil, ortada oturdular.

Onların düşünce sisteminin odağı şudur: Bugün toplumlar Gri siyaset/Yeşil siyaset ikilemi ile karşı karşıyadır. Bir başka deyişle, ya "ekolojik toplum" inşa edilecek ya da Gri siyaset insanlığın sonunu hazırlayacaktır.

Kapitalizm ve sosyalizmin merkezinde insan yer alırken Yeşil ideolojinin merkezinde doğa ya da çevre

vardır. İnsanlık, gezegenin korunmasından ve tüm canlıların yaşamlarını sürdürmelerinden sorumludur. Çevreye, gezegene zarar veren hiçbir insan etkinliği kabul edilemez.

Yeşil ideolojide gezegeni ve canlı türleri tehdit eden çevre sorunları en önemli sorundur. Bu sorun grubu ekonomik, toplumsal siyasal sorunlarla da ilgili olduğundan toplumsal yaşamın çeşitli alanlarındaki yaklaşımlarını çevreyle ilişkilendirirler.

Yeşil düşünce sisteminin temel ilkeleri - ki bunlar öteki Yeşil partilerce de genellikle benimsenmiştir- Alman Yeşillerinin programında "ekolojik, toplumsal, taban demokrasisine dayalı ve şiddetsiz" biçiminde oluşturulmuştur. Ekolojik politika, doğal sistemde sınırsız bir büyümenin olamayacağından hareketle, insan ve doğanın karşılıklı etkileşim içinde ve birbirinin parçası olduğunu kabul eder. Bunun sonucu olarak, büyümece ekonomiye ve doğaya zarar veren her etkinliğe karşıdır. Toplumsal politika, sabit bir toplumsal sistem ortaya çıkarmayı, bu amaçla tekellere, tekelci kârlara ve onların binlerce kişiye hükmettiği bir ekonomik sisteme karşı olmayı ifade eder. İnsanlar kendi kaderlerini belirlemeli, hayatlarını hep birlikte, doğal çevreleriyle, kendi istek ve gereksinimleriyle uyum içinde, yaratıcı biçimde geliştirebilmelidir. Taban demokrasisi, yerinden yönetimin, doğrudan demokrasinin güçlendirilerek yaşama geçirilmesidir. Buna göre, seçmenler,

seçilenleri her zaman denetleyebilecek, parti politikası herkese açık olarak ve seçilenlerin tabandan özerkleşmesi önlenecektir. Şiddetsizlik ilkesi, insanlara baskı ve şiddet uygulanmasının kalktığı, şiddetsiz bir toplum özlemini ifade eder.

Çalışmanın önceki bölümlerinde Yeşil düşünce sisteminin kuramsal kaynakları, yaklaşımları, bunların parti örgütlenmesine ne ölçüde yansıyor yansımadığı belirtilmiş olduğundan, burada, parti programlarında temel siyasalar olarak yansımalarından söz edilecektir.

B. Temel Siyasalar¹³⁶

1. Ekonomi

Solun ve sağın, yerleşik ya da gri partilerin ekonomik çözümleri başarısızlıkla sonuçlanmış, insanlığın ve gezegenin yok olması tehlikesi belirlemiştir. Çevre sorunları sürekli tükettirmeye

¹³⁶ Yeşillerin siyasa önerileri şu kaynaklardan derlenmiştir: Die Grünen, *The Program of the Federal Republic of Germany*, Bonn; The Green Party, *General Election Manifesto*, London, 1987; The Green Party, *Our Political Principles*, (Seçim Broşürü); The Green Party, *European Election Manifesto*, London, 1989; Les Verts, et L'économie, et La Défense, et La Santé, et L'agriculture, et Le Tiers Monde, et L'énergie (Seçim Broşürleri); Les Verts, *Les Verts et L'europe*, 1989.

dolayısıyla da büyüme mitine dayanan ekonomik sistemin bir sonucudur. Üretim insanların gereksinimlerini karşılamaya değil, yatırımcıları memnun etmeye yönelmiştir. Ekonomik büyüme için dünyanın ekolojik dengesi kurban edilmiştir. sürekli tüketim ve büyüme sonucunda yaşam çevresi bozulurken, dünyanın sınırlı kaynakları da yok edilmektedir.

Bu saptamadan hareketle Yeşiller, büyümeçi ekonomiye, tekelci kârlara, bunu sağlayan yüksek ve kirli teknolojilere karşıdır. Bugünkü ve gelecek nesiller için büyümeçi ekonomi sona erdirilmeli, sürdürülebilir bir toplumsal sistem benimsenmelidir. Daha az ya da aynı miktarda enerji, hammadde kullanarak, daha iyi sonuç alınabilen, ekolojik döngülere zarar vermeyen bir ekonomik sistem hedefi vardır. Ekonomiyi yönlendiren güç tüketim değil tutumluluk olmalıdır. Yeşil ekonomi siyasası "yeterliliğe" ve "yararlılığa" dayanır, "daha fazla" ya değil.

Yeşil toplum yüksek teknolojiye sahip büyük işletme ya da tekellerin yerine yumuşak teknolojili, orta ya da küçük işletmelere sahip olacaktır. Büyük işletmeler küçük birimlere bölünmelidir. Ekonominin tekellere hizmet etmesine son verilmeli, kamusal ve özel tekeller kaldırılarak ekonomi insan türünün hizmetine sokulmalıdır. Küçük ve orta ölçekli, özel ya da kollektif girişimler desteklenmelidir. Bölgeye özel üretim çeşitleri desteklenmelidir. Ekonomik açıdan yerel ve bölgesel özerklik geliştirilmelidir. Kendine yeterli bir toplum amacıyla tarımsal etkinlik

ekonominin öncelikleri arasındaki yerini almalıdır. Tarımsal olsun, endüstriyel olsun yerel yatırımcılara ayrıcalık tanınmalı, devlet yardımı yapılmalıdır.

2. Demokrasi

Yerel, küçük yatırımcılara devlet yardımı yapılmasından söz eden yeşil siyasalarda, önerilen "ekolojik toplum" kurulduğunda devletin ne olacağı (ortadan mı kalkacağı, zayıflatılacaksa hangi işlevlerin nereye devredileceği) sorunu çözümlenmiş değildir. Programlarda görülen, bu toplumun, erk odaklarının küçük parçalara bölündüğü, yerel özerkliğe dayalı, demokratik, çeşitliliğin korunduğu bir toplum olduğudur.

Yeşillere göre, çevrenin korunması için verilen mücadelenin, iş ve yaşam koşullarının düzeltilmesinin de başarı koşulu, demokratik haklara sahip çıkmak ve genişletilmesini sağlamaktır.

İnsanlar, tüketimin yönlendirdiği, savurgan ekonomide mutlu olmadıkları gibi özgür de değildirler. Merkeziyetçi, hiyerarşik, kararlara yurttaş katılımına olanak tanımayan siyasal yapının yerine, yerinden yönetim, yerel özerklik, kendi kendini yönetim, doğrudan demokrasi ilkeleriyle biçimlenen bir siyasal yapı özlemi vardır. Gündelik yaşam da demokratikleştirilerek, doğa üzerinde uygarlığın, kadın üzerinde erkeğin, işçi üzerinde işverenin, topluluk ve birey üzerinde tekellerin ve bürokrasinin gücünün yok edilmesi gereğinden söz

edilmektedir. Irk, cins, ulus gibi her türlü ayırımcılık yadsınır, kişisellik, çeşitlilik ve farklı olma hakkı vurgulanır.

Ekonomik gücün tekelleştiği ve merkeziyetçiliğin geliştiği bir yönetim yerine, açık, kontrol edilebilen ve yurttaş katılımıyla sürdürülen bir yönetim istemi vardır. Yönetimle ilgili herşey, hemen ve sansürsüz olarak yurttaşın bilgisine sunulmalıdır. Yönetim birimleri karmaşıklıklardan yalınlığa dönüştürülmeli ve merkeziyetçilikten uzaklaşılmalıdır.

Temel hak ve özgürlüklerle ilgili her türlü kısıtlama kaldırılmalıdır. Çevre hakkı, temel bir insan hakkı olarak benimsenmelidir. Kadınların siyasette, iş yaşamında, toplumda dezavantajlı durumlarına son verilmeli, her alanda kadınların eşit katılımı yaşama geçirilmelidir.

3. Enerji

Enerji kullanımındaki sınırsız artışın sürmesi, tüm doğal sınırların aşılmasına ve ekolojik döngülerin zarar görmesine neden olacaktır. Yerleşik partilerin enerji politikası tüketim ve sınırsız büyüme miti üzerine kurulmuştur. Bu enerji politikası sürdürülürse, enerji rezervleri tükenecek ve çevresel yıkımla karşılaşılacaktır. Enerji kaynaklarını en çok tüketen ülkeler Kuzey ülkeleridir ve Güneyin enerji kaynaklarını sömürmeyi sürdürmektedirler.

1970'li yıllardaki petrol şokundan sonra, mucizevi bir çözüm olarak nükleer enerjiye yönelinmiştir. Oysa bu enerji politikası, bugün, dünyayı radyoaktif atıklarla birlikte ve her an var olan kaza riskiyle yıkıma sürüklemektedir. Nükleer enerji, temiz olmadığı gibi pahalıdır; gücün merkezileşmesine, askerileşmesine neden olmakta, demokrasiye engel oluşturmaktadır; ayrıca enerji gereksinimi yanıtlamaktan da uzaktır.

Nükleer güce dayalı enerji üretim tesisleri derhal kapatılmalı, nükleer teknolojinin gelişimi için yapılan destekler durdurulmalı, radyoaktif atıkların zarar vermeyecek biçimde depolanması için kesin kurallar saptanmalıdır.

Enerji siyasası tasarrufa ve yenilenebilir enerji kaynaklarına dayanmalıdır. Kendimizi ancak "büyük olan daha iyidir" mantığından kurtarırsak, demokratik haklarımız ve özgürlüklerimizi garanti altına alabilir ve nükleer devlet anlayışını yıkabiliriz. Var olan bilimsel ve teknolojik potansiyel daha iyi enerji çeşitleri geliştirmek için kullanılmalıdır. Yapılması gereken, sahip olduğumuz enerji kaynaklarını tutumluca kullanmak, fosil yakıtların verimliliğini yükseltmek, merkeziyetçi bir yapısı olmayan yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını artırmak olmalıdır. Üçüncü dünyanın enerji kaynaklarını sömürmekten vazgeçilmeli, onların enerjilerini ele geçirmek yerine kendileri için kullanmaları sağlanmalıdır.

4. Üçüncü Dünya

Yeşil parti programlarına göre, endüstrileşmiş ülkeler yıllardan beri üçüncü dünyaya "yardım" etmelerine karşın, aralarındaki fark gittikçe büyümektedir. Güneyden sağlanan gıdalar, Kuzeyde hem israf edilir, hem de ete dayalı tüketimi karşılamak için hayvan yemi olarak kullanılırken, Güneyde milyonlarca insan açlıktan ölmektedir. Çünkü üçüncü dünyada tarım, Kuzeyin zevklerine uygun biçime dönüştürülmüş, üçüncü dünya kendine bile yetemez duruma gelmiştir. Üçüncü dünyaya kirli teknolojiler ve atıklar ithal edilerek de ekolojik dengeleri bozulmaktadır. Aslında Kuzeyin Güneyle ilişkisi tekeli kapitalizmin varlığını sürdürme, kârlarını artırma olgusuyla yakından ilgilidir. Güneyin bağımlılığının artırılması, doğal kaynaklarının Kuzeye aktarılması, kültürlerinin kuzeyin tüketim kültürüne uyumlu duruma getirilmesi ve bu amaçla yapılan yardımlar bu olguyla bağlantılı görülmektedir.

Üçüncü dünyaya yapılan yardım ya kıtlık zamanında yapılan ve uzun dönemli sonuçları olmayan acil yardımdır; ya da Kuzey endüstrisinin çıkarlarına öncelik veren, yardım edilen ülkenin geleneksel üretim değerini düşüren ve Batı türü tüketim biçimini yaygınlaştırmada kullanılan yardımdır. Her durumda Güney, Kuzeye bağımlı kılınmaktadır. Bu bağımlılık nedeniyle yoksul ülkeler gıda ve hammaddelerini mümkün olan en düşük fiyatla Kuzeye teslim etmekte ve

karşılığında ödeme değerlerini aşan ürünler almaktadırlar.

Oysa, Yeşillere göre, Kuzey ve Güneyin aynı gemide yer aldıkları unutulmamalıdır. Bir başka deyişle yalnızca bir dünya vardır. Bu durumda yapılması gereken, dünyanın sınırlı kaynaklarını Kuzeyin zevklerini karşılamak için kullanmak, Güneyi sömürmek değil, işbirliği ve dayanışmanın sağlanması olmalıdır.

Gerçek bir işbirliğini başarmanın ilk koşulu, Güneyin ürünlerine adil fiyat ödemektir. İkinci koşul ise üçüncü dünya toplumlarının kendilerine özgü, bağımsız kültürlerinin, Kuzey tarafından zarara uğratılmasına karşı çıkmaktır.

Yardıma gereksinim duyan ülkelerin iç pazarını canlandıran uygulamalara gidilmelidir. Yerel ihtiyaçları, iklimi, toprağın durumunu göz önüne alarak çağdaş tarım yöntemlerini yaşama geçirmeleri için destek olunmalıdır. Üçüncü dünyaya yapılan yardımın gayri safi hasıladaki payı yükseltilmeli, kendine yeterliliği sağlayacak, çevreyle uyum içindeki küçük yerel projeler desteklenmelidir.

Alman ve İngiliz Yeşil partileri üçüncü dünyanın borçlarının silinmesinden yanayken, Fransız Yeşilleri buna karşıdır. Fransız Yeşillere göre, bu ülkelerin borçlarının büyük bölümü, zengin elitlerinin politikaları sonucu oluşmuştur; borçlar silindiğinde o ülke yoksulları için değişen bir şey olmayacaktır; kötü kalkınma politikaları işlemeye devam edecek ve üçüncü dünya ülkeleri yeniden çıkmaza

girecektir.

Yeşillere göre bilinçli bir işbirliği için, yoksul ülkelerin halklarının siyasal duyarlılıkları artırılmalı, buralardaki demokratik hareketler, gruplar desteklenmelidir.

5. Barış

Yeşillerin barış siyasası saldırganlığın bütün çeşitlerine iç ve dış militarizme, silahlanma yarışına karşıdır; bütün insanların barış ve dayanışma içinde yaşaması sağlanmalıdır. Bütün toplumların özgürlüğü ve kendi kaderlerini belirlemeleri temel hedeftir. İnsanların, ülkelerin ve azınlıkların askeri, siyasal, ekonomik ya da kültürel bakımdan işgali, müdahaleye ya da yağmalanmaya konu olması kabul edilemez. İç ve dış tüm ilişkilerde şiddetsizlik ilkesi belirleyici olmalıdır.

Dünyayı bir kaç kez yok etmenin koşulları yaratıldığından savaş bir katliam ve insanlık suçudur. Nükleer caydırıcılık stratejisi, silahlanma için bir gerekçe ve insanlık için gerçek bir tehdittir. Nükleer gücün geliştirilmesi ve nükleer silahların yerleştirilmesi demokratik bir tartışma olmaksızın gerçekleştirilmiştir. Bu silahlar, özgürlüğü koruyucu değil, tersine sona erdirici araçlardır.

Nükleer, kimyasal ve biyolojik silahların üretilmesi ve depolanması dünya çapında

yasaklanmalıdır. Silahsızlanma ve barış yaşarkalma stratejisinin temelidir. Derhal ve tek yanlı olarak silahsızlanılmalıdır. NATO'dan çıkılmalı, askeri paktlar dağıtılmalıdır. Silahlardan arındırılmış bölgeler oluşturulmalıdır. Savunma siyasası, şiddete başvurmeyen sivil korunma ilkesiyle biçimlenmelidir.

Yeşiller için barış, yalnızca savaşın olmadığı durum demek değildir, barış özgürlük ve adalet için verilen mücadelenin bir sonucudur. Barış, barış için çaba göstermeyi gerektirir. Bunun sloganı "Barış istiyorsan, barışı hazırla"dır. Bu amaçla, ülkeler arasında eşitliğe dayalı, asla şiddet içermeyen ilişkiler kurulmalı dayanışma ve işbirliği geliştirilmelidir.

Parti programlarındaki temel siyasaları burada özetlenen Yeşillerin, temel hedefleri toplucu değerlendirildiğinde bir ikilemin aşamadığı görülmektedir. Kapitalizme karşı olmak ve onu değiştirmek ile onun adaletsiz uygulamalarını derece derece ortadan kaldırarak, düzelterek adil bir toplumsal yapı biçimine dönüştürmek yaklaşımları arasında bocalanmaktadır. Yeşiller tekellere, tekelci kârlara karşıdırlar ama piyasadan yanadırlar; oysa tekelleri yaratan piyasadır. Tüketim toplumunu ve bununla ilgili olan büyümece ekonomiyi eleştirir, bu ekonomik sisteme karşı olduklarını söylerler ama tekelleri yok etmekten söz etseler de hem kapitalist üretim ilişkilerini sürdürüp he de tüketime dayalı ekonomiden kendine yeterliliğe dayalı ekonomiye nasıl geçilebileceğine açıklama getiremezler. Parlamenter

süreçleri sorgularlar ama (özellikle Alman Yeşilleri kapsamlı bir eleştiri getirmiştir) parlamenter kurumlarda yer alamaya, öteki partilerle iktidar ilişkilerine girmeye yönelik olarak giderek daha çok istek oluşmakta, parti programı buna uygun biçime getirilmektedir. Şu halde, Yeşillerin kapitalizmi yıkmak hedefinden çok - ki bu hedefinin araçları da vurgulanmadığına göre - kapitalizmin aksaklıklarını, haksızlıklarını çeşitli reformlarla giderme amacına yöneldikleri söylenebilir. Program siyasalarının yer yer köktenci önerilerinin olması, parti içindeki köktenci kanadın etkisi olduğu kadar, bundan da daha çok küçük burjuvazinin toplumsal-katmansal konumundan kaynaklanmaktadır. Hem proleterya ya yakın burjuvaziye uzak, hem burjuvaziye yakın proleterya ya uzak; Yeşillerin ideolojisini, program hedeflerini belirleyen budur.

DEĞERLENDİRME

Çalışmamızda irdelemelerimizi iki eksen üzerinde geliştirdik. İlkin, çalışma kapsamında yer alan endüstrileşmiş kapitalist ülkelerin yirminci yüzyılın ikinci yarısıyla başlayan bir süreçte gecirdikleri toplumsal yapıdaki değişimler, bunların niteliği ele alındı. Düşünsel ortamda, daha önceki kuramsal birikimin ekolojik sorunlar bağlamında derinleştirilerek yeni düşüncelerin geliştirildiğini gördük. Ardından, bu toplumsal ve düşünsel ortamda ortaya çıkan Yeşil hareketin, partileşme sürecini, parti örgütlenme yapısını, üye ve seçmenin toplumsal özelliklerini saptamaya çalıştık. Çalışma boyunca elde ettiğimiz bulgular şunlardır.

1) İleri endüstri ülkelerinde sürekli büyümeye ve tükettirmeye dayalı ekonomi, buna uygun totaliter, karşıtını yok eden, çoğulcu olmayan, yurttaş katılımına olanak tanımayan siyasal yapıyla bir bütünlük göstermektedir. Sürekli tüketim, kıt kaynakların yağmalanması ve sürekli çoğalan atıklarla önemli çevresel bozulmalara neden olmaktadır. Çevrenin korunması yönünde beliren istem ise, katılıma açık olmayan siyasal süreçlerde yanıtını bulamamıştır. Toplumsal yapının sorunlarının belirlediği çevreci toplumsal hareket, var olan siyasal kurumların dışında, parlamento dışı muhalefet hareketi olarak gelişmiştir.

2) Çevre sorunlarının önlenmesi yönünde bir istemin dile getirilmesi, refah düzeyinin yükselmesi ve hizmet sektörünün genişlemesi olgusuna koşut olmuştur. Yaşam standardının yükselmesi, bu standardın daha da yükselmesinin gereği olarak kaliteli bir çevre istemi yaratmaktadır. Bununla birlikte, farklı toplumsal sınıf ve katmanların çevresel ilgileri farklı olmaktadır. Çevre sorunlarına daha duyarlı olanlar ve kaliteli bir çevre isteminde en çok bulunanlar ya da bu istemle en kolay bütünleşenler, devlette ya da hizmet sektöründe büro işi yapanlarla uzman mesleklere sahip yeni küçük burjuvazidir. Aynı zamanda, bunlar genç, eğitim ve gelir düzeyi yüksek bir toplumsal konumda yer almaktadır. Yeni toplumsal hareketlerin yandaşları ve Yeşil partinin üyeleri ile seçmenleri, aynı toplumsal-katmansal konumda bulunmaktadır. Bu durum, toplumsal muhalefetin partiye dönüştüğünü de göstermektedir.

3) Çevre korumacı, anti-nükleer ve barış hareketlerinin istemleri, ideolojileri ve eylem tarzları büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Bir yanıyla, çevrenin korunması temelinde örtüşmekte; bir yanıyla da, çevresel yıkım karşısında anti-demokratik, merkeziyetçi, bürokratik niteliği gereği duyarsız kalan siyasal yapıyı, devleti sorgulamak bağlamında yakınlaşmaktadırlar. Yeşiller de çevrenin korunması yanında, siyasal süreçlerin demokratikleşmesi hedefine yönelmişlerdir. Bu durum, Yeşil hareketin/partinin aktörlerinin toplumsal-katmansal konum-

larının da bir yansıması olarak ideoloji ve hedeflerini açıklayıcı niteliktedir. Burjuvazi-proleterya çatışmasının doğrudan etkilediği bir konumda bulunmamaları, onların ne tam bir burjuva ideolojik söylemine, ne de tam bir proleterya ideolojik söylemine bağlı kalmalarına neden olmaktadır. Kapitalizmi ortadan kaldırmaksızın tekelci kapitalizmin adaletsizliklerini gidermek, tüketim büyüme gibi toplumsal, siyasal, çevresel sorunlar, yaratan süreçleri sorgulamak siyasal yapının demokratikleşmesini sağlamak Yeşil ideolojinin temelini oluşturmaktadır. "Ekolojik demokratik toplum" olarak ifade edilebilecek "yeni toplumsal yapı" ve bu topluma geçişi mümkün kılacak yöntemler ise belirsizdir.

4) Yeşil partiler arasında farklılıklardan çok benzerlikler göze çarpmaktadır. Parti, parlamento dışında oluşan toplumsal muhalefete kurumsal kanallar yaratmak amacıyla oluşmuştur. "Klasik" partiler gibi iktidarı ele geçirme mücadelesi değil, kurumsal siyasetin sağladığı olanaklardan yararlanma güdüsü parti olarak örgütlenmeyi belirlemiştir. Partinin aktörlerinin konumları benzediği gibi, partinin örgüt yapısı, siyasaları, seçmen desteğinin kazanıldığı yerleşme yeri de benzerdir. Bu yerleşme yerlerinin özelliği, yerel çevre sorunlarının etkilediği kasabalar ile kentsel ya da endüstriyel kirlenmenin yaşandığı büyük kentler olmasıdır. Partinin başarısını belirleyen başka etmenler de vardır. Toplumsal hareketle parti arasındaki bağ güçlü

olduğunda, siyasal yapının sorgulanması bağlamında öteki partilerle arasında ayırıcı farklılıklar bulunduğunda, seçim sistemi oranlı temsile dayandığında, iki ayrı Yeşil parti biçiminde bir bölünme olmadığında, seçimlerde daha başarılı sonuçlar alınmaktadır. Bu koşullardaki her eksilme başarıyı azaltmaktadır.

5) Kurumsal siyaset alanında verilen mücadele, Yeşilleri olumsuz biçimde de etkileyebilmektedir. 1980'li yılların başında parlamenter demokrasinin kurum ve kurallarıyla bütünleşilmeyeceği mesajını vermek için "anti-parti" partiden söz ediliyordu. Oysa aynı on yılın sonlarına doğru, bu tanımlama gerilerde kaldı ve Yeşiller, parlamenter mücadelenin belirlediği bir konuma geldiler. Bu sonucun doğmasında "dışardaki" toplumsal hareketlerin güçlerini yitirmesi de etkili oldu. Yeşillerin muhalefeti, parlamento dışı bir nitelikten parlamenter olma yönünde değişim gösterdiğinde, parlamenter rejime, onun kurum ve kurallarına yakınlaşma kaçınılmazdı. Çünkü parlamenter muhalefet varlığını, var olan anayasal sistem içinde bulur ve varoluşu ve bu anayasal sistemin sürmesi ile koşutluk gösterir; bu bakımdan rejimin işleme sürecinin hem gereği hem aracıdır. Buna karşılık, parlamento dışı muhalefet, toplumsal-siyasal yapıyı sorgulamasındaki köktenciliği ölçüsünde kurumsal siyasetin dışında yer almaktadır. Bu durum, onu hem kimi yerleşik kurallara uyma zorunluluğu ve sorumluluğu dışında tutmakta, hem de geniş bir hareket alanına kavuşturmaktadır. Yeşiller giderek

"parlamentarize" bir nitelik kazanınca yerleşik kurum ve kurallara bağılılıkları, onları benimseme düzeyleri arttı. Böylece, onların örgütlenmelerini farklı kılan özelliklerini yitirme sürecine girdiler. Öte yandan, Yeşil parti dile getirdiği sorun ve istemleri siyasal kurumlara yansıtarak siyasal rejim açısından olumlu bir işlev yüklendi; hem kurumsal siyasetin dışında gelişen toplumsal hareket rejimin meşru kanallarına aktarılmış oldu, hem de çevre öteki partilerin ilgi odağı durumuna geldi.

Bir yandan, bileşenleri olan yeni toplumsal hareketler güçlerini yitirmiş ve Yeşil parti parlamenter rejimle kaynaşma sürecine girmiştir; öte yandan da, Yeşiller dışındaki siyasal partiler, en azından görüntüde çevreselci bir anlayışa evrilmiştir. Bu durumda, gelecekte Yeşillerin, iktidarın belirlendiği ulusal parlamento seçimlerinde başarı kazanmaları güç görünüyor. Çünkü Yeşiller, katmansal konumları gereği, "yeni bir toplumsal yapı" önerilerinin içeriğini ikircikli ve ütöpik olmaktan kurtarıp, köktenci ama tutarlı ve ayakları yere basar duruma getiremiyorlar. Kaldı ki, muhalefetlerini parlamenter rejimin kurum ve kurallarıyla bütünleşerek sürdürürken ve küçük burjuva köktencilikleri bile törpülenirken, örgütlenmeleriyle, programlarıyla, hedefleriyle "Gri" partilerden farkları da kalmıyor. Elbette, yeni bir toplum kurmayı amaçlayan ütopyaalar önemlidir. Hiç değilse siyaset bilimcileri için... Ütopyaalar ve ütopyaacılar siyasal düşünce tarihi kitaplarındaki yerlerini almadılar mı?

ÖZET

1970'li yıllarda gelişmiş kapitalist toplumlarda ortaya çıkan Yeşil hareket/partinin incelendiği çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, ilkin, Yeşil hareketi yaratan toplumsal ortam araştırılmış, çalışma kapsamında yer alan (İngiltere, Fransa, Almanya) endüstrileşmiş kapitalist ülkelerin toplumsal yapılarının niteliği, bu yapıya bağlı olarak beliren ekonomik, toplumsal, siyasal çevresel sorunlar ele alınmıştır. Düşünsel ortamda, ekolojik sorunlar bağlamında muhafazakâr, Marksçı ve çevreci (ecologist) yaklaşımlar tartışılmıştır. İkinci bölümde, parlamento dışı muhalefet olarak gelişen Yeşil hareketin oluşumu, partileşme süreci, partinin örgüt yapısı, üyelerinin ve seçmenlerinin toplumsal-katmansal konumu, bulundukları konum ile ideoloji, istem ve hedefleri arasındaki bağlantı incelenmiştir.

Elde edilen bulgulara göre, Yeşil hareket ileri endüstri toplumunun ürünüdür. Yeşil hareketin/partinin bileşenleri, çevre korumacı hareket, anti-nükleer hareket ve barış hareketidir. Bu hareketlerin çoğunluğu yeni küçük burjuvazi katmanında; eğitim ve gelir düzeyi yüksek, gençlerin oluşturduğu bir toplumsal konumda yer almaktadır. Bu toplumsal-katmansal konumun özellikleri Yeşillerin ideolojisine yansımaktadır.

SUMMARY

The Green movement/party which arose in advanced capitalist societies in 1970s is examined in this study. The study consists of two main parts. In the first part, the sources of the demand of joining Green movement, in other words, the characteristics of the social base which determined this demand are discussed. In this part, firstly, an attempt has been made to draw an outline of the economic, social, political and environmental problems. Secondly, with the respect to ecological problems, conservative, Marxist and ecologist approaches are evaluated. In the second part, the process of being a Green party, its organizational structure, stratum and social status of its members and supporters, the relation between their social position and their ideology, demands and targets are investigated.

It has been found out that Green movement is a product of advanced industrialized capitalist society. The components of Green movement/party are environmental protection movement, anti-nuclear movement and peace movement. The vast majority of the members and electors of the party belong to stratum of new "petite bourgeoisie". They are relatively young and have a high level of education and income. The characteristics of the stratum and the social status of Greens mentioned above are well reflected on their ideology.

KAYNAKÇA

ABADAN, Nermin, "Refah ve Adaletsizliğe İsyan Edenler", **Milliyet Gazetesi**, 20 Mayıs 1968.

ADKINSON, Adrian, "Şu Yeşiller Hareketi...", **Bilim ve Sanat**, Sayı 85 (Ocak 1988), s.28-29.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, "Halk ya da Ulus Egemenliğinin Kuramsal Temelleri Üzerine Birkaç Düşünce", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 41, No: 1-4 (Ocak-Aralık 1986), s.131-152.

_____, "Demokratik Mitoslar: Halk-Ulus Egemenliği ve Siyasal Temsil", II. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresine Sunulan Bildiri [Çöğaltma], Ankara, 31 Mayıs-2 Haziran 1989, 16s.

AKYÜZ, Yahya, "1968 Yılı Fransız Üniversite Krizi ve Öğrenci İstekleri", 1968 Yılı Öğrenci Hareketleri (Dünyada ve Türkiye'de), Ankara, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları No:7, Eğitim ve Toplum Araştırmaları No:2, 1969, s.115-134.

ALTBACH, Philip G., "Students and Politics (1967)", **Protest, Reform and Revolt**, ed. Joseph R. Gusfield, New York, John Wiley & Sons Inc., 1970, s.225-224.

ALTHUSSER, Louis, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Çev. Yusuf Alp, Mahmut Özışık, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1989.

ANADOL, Kemal, **Termik Santrallere Hayır**, Ankara, V Yayınları, 1991.

ATAUZ, Akın, "Türkiye'de Kentsel-Toplumsal-Çevreci Hareketler ve Çevre Duyarlılığı Grubu", **Türkiye Günlüğü**, Sayı 3 (Haziran 1989), s.57-62.

AT KOMİSYONU ENFORMASYON TEMSİLCİLİĞİ, **Avrupa'da Çevre Sorunları**, 2. Baskı, Ankara, 1979.

AYKAÇ, Burhan, ÖZ, Esat, "Fransa'da Ekoloji ve Siyaset: Ekolojik Partinin Doğuşu ve Gelişmesi", **Anne İdaresi Dergisi**, Cilt 21, Sayı 4 (Aralık 1988), s.115-126.

BAHRO, Rudolf, **Kızıldan Yeşile**, çev. Ali Tükel, İstanbul, Metis Yayınları, 1990.

_____, **Nasıl Sosyalizm? Hangi Yeşil? Ne İçin Sanayi?**, der., çev. Tanıl Bora, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1989.

BALBAY, Mustafa, "Nükleer Tehlike Devam Ediyor", **Cumhuriyet Gazetesi**, 1 Mart 1990.

BARNEY, Gerald O., dir., **The Global 2000 Report to the President of the U.S. Entering the 21st Century Volume I: The Summary Report**, Fifth Printing, New York, Pergoman Press Inc., 1983.

BELL, Daniel, **The Coming of Post Industrial Society**, New York, Basic Books, 1973.

_____, "The Post-Industrial Society: the Evolution of an Idea", **Survey**, Vol.17, No.2 (Spring 1971), s.102-168.

BİLGE, Reha, "Ekonomi, Teknoloji ve Çevre Sorunları", **Çevre ve Ekonomi**, Ankara, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, 1985, s.9-37.

"Bir Ülkede Tam Demokrasi Olmadan Tam Bir Çevre Hareketi De Oluşamaz, Ali Yurttagül ile yapılan söyleşi, **Bilim ve Sanat**, Sayı 92 (Ağustos 1988), s.14-15.

BOGGS, Carl, "The Greens, Anti Militarism and the Global Crisis", **Radical America**, Vol.17, No.1 (1983), s.7-20.

_____, **Social Movements and Political Power**, Philadelphia, Temple University Press, 1986.

BORA, Tanıl, "Barış Hareketi: Muhalefetin Asgari Müştereği", **Gençlik ve Toplum**, Sayı 9 (Kasım 1984), s.25-29.

_____, "Çevre Demokrasi İlişkisi ve Almanya'da Bir Yurttaş Örgütlenmesi", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Sayı 77 (Şubat-Mart 1985), s.70-76.

_____, Rudi Dutschke-Yumuşak Bir Radikal", **Çağdaş Liderler Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul, iletişim Yayınları, 1986, s.594-607.

_____, "Batıda Çevreci Akım", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 1986, s.347-349.

_____, der., **Yeşiller ve Sosyalizm**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1988.

_____, "Reel Sosyalist Sistem Çözülürken Çevre Sorunları ve Yeşiller", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Sayı 120 (Haziran 1990), s.39-43.

BOTTOMORE, Tom, **Siyaset Sosyolojisi**, çev. Erol Mutlu, İstanbul, Teori Yayınları, 1987.

BROWN, Lester R. **Yirmidokuzuncu Gün**, çev. Kemal Tosun et al., İstanbul, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Yayın No: 43, 1979.

BURTON, John, **Man and His World, Pollution**, Glasgow and London, Blackie, 1974.

BUTTEL, Friedrich H., FLINN, William L., "The Structure of Support for the Environmental Movement, 1968,-1970", **Rural Sociology**, Vol.39, No.1 (Spring 1974), s.56-69.

CANGIZBAY, Kadir, "Habeas Corpus'tan 'Habeas Oikos'a veya Ekolojizmin Zorunlu Güzergâhı", **Türkiye Günlüğü**, Sayı 3 (Haziran 1989), s.39-40.

CAPRA, Fritjof, **Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası**, çev. Mustafa Armağan, İstanbul, İnsan Yayınları, 1989.

CASTELLINO, Luciana, "Kızıl Niçin Yeşil De Olmalıdır?", 21. **Yüzyılın Eşiğinde Sosyalizm**, der. Miloş Nikoloç, çev. K. Emiroğlu, Y.Öner, İstanbul, Belge Yayınları, 1989, s.372-392.

COTGROVE, Stephen, DUFF, Andrew, "Environmentalism, Middle-Class Radicalism and Politics", **Sociological Review**, Vol.28, No.2 (May 1980), s.333-351.

COTTERET, Jean-Marie, EMERI, Claude, **Seçim Sistemleri**, çev. Ahmet Kotil, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.

Cumhuriyet Gazetesi, 20, 23 Ekim 1990; 7 Mayıs 1991; 3 Temmuz 1991; 14, 18, 28 Ocak 1991; 6, 15, 18 Şubat 1991.

"Çevreci Bir Partinin Kurulmasına Karşıyım", Leslie Anagnan'ın Brice Lalonde ile yaptığı söyleşi, **Şehir**, Sayı 11 (Ocak 1988), s.86-86.

ÇİTCİ, Oya, Yerel Yönetimlerde Temsil-Belediye Örneği, Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Yayınları, 1989.

DEMİNER, Aydın, der., çev., Gerçekçi Olun İmkansız İsteyin '68 Fransa, İstanbul, Metis Yayınları, 1987.

DEMİNER, Mehmet A., "Sınai Çevre Kirlenmesi", Sanayi ve Çevre Konferansı, Ankara, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, 1986, s.202-211.

DENNEY, Ronald C., This Dirty World, London, Thomas & Sons Ltd. 1971.

DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ, Genel Nüfus Sayımı 20.10.1985, Ankara, 1989.

_____, **Türkiye İstatistik Yıllığı 1989**, Ankara, 1990.

_____, **Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları 1988**, Ankara, 1990.

DIE GRUNEN, The Program of the Federal Republic of Germany, Bonn [Tarihsiz].

DUMONT, René, Dünya Nereye Gidiyor?, çev. Semih Tiryakioğlu, İstanbul, Varlık Yayınları, 1979.

_____, **Uçurumun Kıyısındaki Dünyamız**, çev. Semih Tiryakioğlu, İstanbul, Varlık Yayınları, 1979.

DUVERGER, Maurice, Siyasi Partiler, çev. Ergun Özbudun, 2. Baskı, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1974.

DÜNYA ÇEVRE VE KALKINMA KOMİSYONU, Ortak Geleceğimiz, Ankara, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, 1989.

EHRlich, Paul R., Nüfus Bombası, çev. N.İ. Tolon, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1976.

ELY, John, "The Greens: Ecology and the Promise of Radical Democracy", *Radical America*, Vol.17, No.1 (1983), s.23-34.

ENGELS, Friedrich, "Aşırı Nüfus Efsanesi: Bir Ekonomi Politik Eleştirisi Denemesi", *Nüfus Sorunu ve Malthus*, der. Ronald L. Meek, çev. Oya Yaylalı, Ankara, Sol Yayınları, 1976, s.63-70.

_____, *Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Payı*, çev. Öner Ünalın, İstanbul, Başak Yayınları, 1989.

ENZENSBERGER, Hans Magnus, "Çevrebilim Politikasının Eleştirisi", *Dünya Batıyor Mu?*, der., çev. Sezer Duru, Orhan Duru, İstanbul, Soyut Yayınları, 1975, s.73-133.

ERİM, Refet, "Çevre Konularında Yeni Biçem Arayışı", *Bilim ve sanat*, sayı 92 (Ağustos 1988), s.16-17.

_____, "Türkiye'de Çevreci Hareket Treni Kaçırıyor Mu?", *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Haziran 1989.

ERUZ, Erhan, "Kentleşmenin Neden Olduğu Ekolojik Değişimler", *Çevre '88: Dördüncü Bilimsel ve Teknik Çevre Konferansı*, der. O.Uslu, M.M. Evirgen, A. Müezzinoğlu, Vol.2, İzmir, Çevre Genel Müdürlüğü ve Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, 1988, [Sayfa No. yok.]

FRALOV, Ivan, "Sosyalizm ve Uygarlığın Dünya Çapındaki Sorunları", *21. Yüzyıl Eşiğinde Sosyalizm*, der. Miloş Nikolić, çev. Y. Öner, İstanbul, Belge Yayınları, 1989, s.137-157.

FRANKLAND, E.Gene, "Green Parliamentary Oppotions in West Germany, 1980-85", Revised version of paper presented at Annual Meeting of the American Political Science Association, August-September 1985, New Orleans, LA, USA, 32 s.

_____, "The Dilemmas of Party Development: The West German Greens", Prepared for Delivery at the 1986 Annual Meeting of the Midwest Political Science Association, Palmer House, Chicago, III, April 9-12, 1986, 26 s.

_____, "The Developmental Dilemmas of Green Parties",
Prepared for Delivery at the 1987 Annual Meeting of the
Western Political Science Association, Disneyland Hotel
Anaheim, California, March 26-28, 1987, 45 s.

FRASER, Ronald et al., 1968 İsyancı Bir Öğrenci Kuşağı, çev.
Kudret Emiroğlu, İstanbul, Belge Yayınları, 1988.

FROMM, Erich, Özgürlük Korkusu, çev. Rosa Hakmen, İstanbul,
Yaprak Yayınları [Tarihsiz].

FUANTES, Marta, FRANK, Gunter, "Toplumsal Hareketler Üzerine On
Tez", çev. Ahmet Gürata, Tanıl Bora, Birikim, Sayı 16
(Ağustos 1990), s.29-41.

GALBRAITH, John Kenneth, Ekonomi Kimden Yana, çev. Belkıs
Çorakçı, Nilgün Himmetoğlu, İstanbul, Altın Kitaplar,
1988.

GERGER, Haluk, Nükleer Tehlike: Nükleer Silahlar ve Nükleer
Savaş, 2. Baskı, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1984.

GORZ, André, Cennetin Yolları: Yaşanan Ekonomik Buhran Üzerine
Tezler, çev. Turhan Ilgaz, İstanbul, Afa Yayıncılık, 1985.

_____, Elveda Proleterya, çev. Hülya Tufan, İstanbul, Afa
Yayıncılık, 1986.

Göğü Delen Adam/Papalığı, Erich Schuerman'ın Sunuşuyla, çev.
Levent Tayla, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1988.

GREEN-ALTERNATIVE EUROPEAN LINK, GRAEL, Denuclearize not
Modernize: Nuclear Weapons Bans in the West German
Constitution!, Bonn, 1988.

_____, Rainbow Politics, Second Revised Edition, Berlin, 1988

Güneş Gazetesi, 20 Ekim 1990.

HAMAMCI, Can, "Merkezi Yönetim Yerel Yönetim Ekseninde
Belediyelerimizin Yapısı ve Demokratikleşme Eğilimi",
(Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Siyasal
Bilgiler Fakültesi, 1981).

_____, "Çevre ve Hukuk", Prof. Fehmi Yavuz'a Armağan, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:528, 1983, s.239-250.

_____, "Çevre Hakkı Üzerine Düşünceler", İnsan Hakları Yıllığı, Cilt 5-6 (1983-1984), s.171-180.

HAVEMANN, Robert, Yarın: Sanayi Toplumu Yol Ayrımında, Eleştiri ve Gerçek Ütopya, çev. Erol Özbek, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1990.

"Hidden Hope for the Tories", The Economist, 11-17 May, 1991, s.37-39.

"How They Voted", The Economist, 24-30 June, 1989, s.26.

HUNTINGTON, Samuel P., "Postindustrial Politics: How Benign Will It Be?", Comparative Politics, Vol.6, No.2 (January 1974), s.163-191.

INGLEHART, Ronald, The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics, Princeton, Princeton University Press, 1977.

_____, "Post-Materialism in an Environment of Insecurity", American Political Science Review, Vol.75, No.4 (December 1981), s.880-900.

"İngiliz Yeşil Partisi", Alev Çamsarı'nın Jane Teylor ile yaptığı söyleşi, Yeşil Dünya, Sayı 7 (Kasım 1990), s.12-14.

KAYA, Raşit, "Yeşiller Hareketi Üzerine Siyasal Değerlendirmeler", Bilim ve Sanat, Sayı 93 (Eylül-Kasım 1988), s.9-12.

KELEŞ, Ruşen, "Çevre Sorunları ve Çevre Hakları", İnsan Hakları Armağanı, Ankara, Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayını, 1978, s.79-113.

KIŞLALI, Ahmet Taner, Öğrenci Ayaklanmaları, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1974.

KIŞLALIOĞLU, Mine, BERKES, Niyazi, Çevre ve Ekoloji, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1989.

KONANÇ, Esin, "İtalya'da Üniversite Reformu Hazırlıkları ve Öğrenci Hareketleri", 1968 Yılı Öğrenci Hareketleri (Dünyada ve Türkiye'de), Ankara, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları No:7, Eğitim ve Toplum Araştırmaları No:2, 1969, s.93-114.

KÖKNEL, Özcan, "Bunalan Genç Adamlar", Milliyet Gazetesi, 21 Mayıs 1968.

KULELİ, Ömer, "Çevre Sorunları, Maliyetleri ve Yeni Bir Ekonomiye Yönelme" 1987 Sanayi Kongresi Bildirileri, Ankara, TMMOB Makina Mühendisleri Odası Yayın No:127 [Tarihsiz], s.351-370.

KUYUCUKLU, Nazif, "Dünya Petrol Fiyatlarının Düşmesi ve OPEC", İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Yıl 1, Sayı 1 (1983), s.163-175.

LADD, Anthony E., HOOD, Thomas C., LIERE, Kent D.Van, "Ideological Themes in the antinuclear movement: Consensus and Diversity", Sociological Inquiry, Vol.53, No.2-4 (Spring 1983), s.252-272.

LAPTEV, I.D., "Bilimsel-Teknik Devrimin Çevrebilimle İlişkili Yanı", Bilimsel Teknik Devrim ve Sosyalist Toplum, der. L.V. Golovanov, çev. Şükrü Alpagut, İstanbul, Konuk Yayınları, 1980, s.119-136.

LEISS, William, "Ütopya ve Teknoloji: İnsanın Doğaya Egemen Olması Konusunda Düşünceler", çev. Necat Erder, Yerleşim ve Çevrebilim Sorunları, der. Ruşen Keleş, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, 1984, s.30-46.

LES VERTS, Statuts Des Verts.

_____, et L'économie, et La Défense, et La Santé, et L'agriculture, et Le Tiers Monte, et L'énergie (Seçim Broşürleri).

_____, Les Verts et L'europe, 1989.

LOWE, Philip, GOYDER, Jane, Environmental Groups in Politics, London, George Allen and Unwin, 1983.

MALTHUS, Thomas Robert, **An Essay on Population**, Vol.1, Last Reprinted, London, New York, Everyman's Library, 1958.

_____, "Nüfus İlkesi Üzerine Özet Bir Görüş", **Nüfus Sorunu ve Malthus**, der. Ronald L. Meek, çev. Oya Yaylalı, Ankara, Sol Yayınları, 1976, s.241-295 [Yazı Sol Yayınevinde eklenmiştir.]

MANES, Christopher, **Green Rage: Radical Environmentalism and the Ummaking of Civilization**, Boston, Little, Brown and Company, 1990.

MARCUSE, Herbert, **Tek Boyutlu İnsan**, çev. Seçkin Çoğan, İstanbul, May Yayınları, 1968.

MARX, Karl, **Kapital**, Birinci Cilt, çev. Alaattin Bilgi, 3. Baskı, İstanbul, Sol Yayınları, 1986.

_____, **Kapital**, Üçüncü Cilt, yayına hazırlayan Friedrich Engels, çev. Alaattin Bilgi, 2. Baskı, Ankara, Sol Yayınları, 1990.

MARX, Karl, ENGELS, Friedrich, **Alman İdeolojisi**, çev. Hamdullah Erbil, İstanbul, Melsa Yayınları, 1990.

"Marxist View: An Interview with Paul M.Sweezy", by Y. Watanabe, Y.Wakima, **Monthly Review**, Vol.42, No.5 (October 1990), s.1-15.

MATTHAEI, Julie, "Rethinking Scarcity: Neoclassicism, Neo Malthusianism and Neo Marxism", **Review of Radical Political Economics**, Vol.16, No.2-3 (Summer and Fall 1984), s.81-94.

MEADOWS, Donella H., et al., **Ekonomik Büyümenin Sınırları**, çev. Kemal Tosun et al., İstanbul, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü Yayın No:37, 1978.

MELUCCI, Alberto, "Toplumsal Hareketler ve Gündelik Yaşamın Demokratikleşmesi", **Birikim**, Sayı 24 (Nisan 1991), s.55-62.

MESAROVİÇ, Mihajlo, PESTEL, Eduard, **Dönüm Noktasındaki İnsanlık**, çev. Kemal Tosun et al., İstanbul, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü Yayınları No:39, 1978.

MILLS, Wright, **White Collar: The American Middle Classes**, New York, Oxford University Press, 1951.

MORİN, Edgar, **Avrupa'yı Düşünmek**, çev. Şirin Tekeli, İstanbul, Afa Yayıncılık, 1984.

MÜLKİYELİLER BİRLİĞİ VAKFI, **Zafer Park Dosyası**, Ankara, 1988.

MÜLLER-ROMMEL, Ferdinand, "Social Movements and the Greens: New Internal Politics in Germany", **European Journal of Political Research**, Vol.13, No.1 (March 1985), s.53-67.

_____, "The Greens in Western Europe, Similar but Different", **International Political Science Review**, Vol.6, No.4 (October 1985), s.483-499.

_____, "The German Greens in the 1980s: Short-term Cyclical Protest or Indicator of Transformation", **Political Studies**, Vol.37, No.1 (March 1989), s.114-122.

NELKIN, Doraty, POLLAK, Michael, "The Politics of Participation and the Nuclear Debate in Sweden, Netherlands, and Austria", **Public Policy**, Vol.25, No.3 (Summer 1977), s.333-357.

O'BREİN, Jim, "Environmetalism as a Mass Movement: Historical Notes", **Radical America**, Vol.17, No.2-3 (1983), s.7-27.

OFFE, Claus, "New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics", **Social Research**, Vol.52, No.4 (Winter 1985), s.817-868.

ÖZBUDUN, Ergun, **Siyasal Partiler**, 4. Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No:471, 1983.

ÖZDEMİR, Şevket, **Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Çevre Sorunlarına Duyarlılık**, Ankara, Palme Yayınları, 1988.

ÖZKUL, Adil, "Çağdaş Parlamenter Demokraside Kuvvetli İcra Eğilimi", *Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 26, Say 1-2 (1969), s.43-76.

PAPADAKİS, Elim, *The Green Movement in West Germany*, London, Croom Helm, 1984.

PARKİN, Sara, *Green Parties: An International Guide*, London, Heretic Books, 1989.

PEPPER, David, *The Roots of Modern Environmentalism*, London, Croom Helm, 1984.

_____, "Determinism, Idealism and the Politics of Environmentalism-A Viewpoint", *International Journal of Environmental Studies*, Vol.26 (1985), s.11-19.

PİLAT, J.F., "Democracy or Discontent? Ecologist in the European Electoral Arena", *Government and Opposition*, Vol.17, No.2 (Spring 1982), s.222-233.

PORRİTT, Jonathon, *Yeşil Politika*, çev.Alev Türker, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1988.

"Radikal Demokratik Yeşil Parti İçin Program Taslağı", *Yeşil Barış*, Sayı 4 (Mart-Nisan 1989), s.9-10.

REDCLİFT, M.R. "Marxism and the Environment: A View from the Periphery", *Political Action and Social Identity*, eds. Gareth Rees et al., London, The MacMillan Press, 1985, s.191-211.

ROCHE, AGUÉS, "Qui Sout Les Verts", *Vert-Contact*, No.133 (25 Novembre - 1 Décembre, 1989).

RUDIG, Wolfgang, "The Greens in Europe: Ecological Parties and the European Elections of 1984", *Parliamentary Affairs*, Vol.38, No.1 (Winter 1985), s.56-72.

SAN, Coşkun, "Son Yıllarda Alman Üniversitelerinde Öğrenci Hareketleri", *1968 Yılı Öğrenci Hareketleri (Dünyada ve Türkiye'de)*, Ankara, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları No:7, Eğitim ve Toplum Araştırmaları No:2, 1969, s.5-49.

SANDBACH, Francis, "A Further Look at the Environment as a Political Issue", *International Journal of Environmental Studies*, Vol.12 (1978), s.99-110.

_____, *Environment, Ideology & Policy*, Oxford, Basil Blackwell, 1980.

SANDIKÇIOĞLU, İsmail, "Birleşik Amerika'daki Öğrenci Hareketleri: Columbia Üniversitesindeki Son Olaylar", 1968 Yılı Öğrenci Hareketleri (Dünyada ve Türkiye'de), Ankara, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları No:7, Eğitim ve Toplum Araştırmaları No:2, 1969, s.141-152.

SARTORİ, Giovanni, *Demokrasi Kuramları*, çev. Deniz Baykal, Ankara, Siyasi İlimler Türk Derneği Yayın No:23 [Tarihsiz].

SCHAFER, Roger, "Çevre Yönetimi ve Teknoloji", *Sanayi ve Çevre Konferansı*, Ankara, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, 1986, s.106-136.

SCHOONMAKER, Donald, "The Challenge of the Greens to the West German Party System", *When Parties Fail Emerging Alternative Organisations*, eds. Kay Lawson, Peter H.Merkel, Princeton, Princeton University Press, 1988, s.41-75.

SCHUMACHER, E.F. *Küçük Güzeldir*, çev. Osman Deniztekin, 2. Baskı, İstanbul, Cep kitapları, 1989.

SESTO, Steven L.Del, "Conflicting Ideologies of Nuclear Reactor Safety", *Public Policy*, Vol.28, No.1 (Winter 1980), s.39-70.

SIMONIS, Udo E. "Industrial Restructuring for Sustainable Development-Three Strategic Elements", *Biopolitics: The Bio-Environment*, Vol.II, Biopolitics International Organisations, 1989, s.289-309.

SIMONNET, Dominique, *Çevrecilik*, çev. M.Selami Şakiroğlu, 3. Baskı, İstanbul, İletişim, Presses Universitaires de France, 1990.

SMITH, Gordon, *Politics in Western Europe*, Fifth Edition, Aldershot, England, Gower, 1989.

SORRENTINO, Constance, "Comparing Employment Shifts in 10 Industrialized Countries", *Monthly Labor Review*, Cilt 44 (October 1971), s.3-11.

"Sosyalist Ekoloji Ne Demektir, Neden Başka Türölüsü Olamaz?", Alexander Cockburn'un James O'Connor ile yaptığı söyleşi, çev. Aydın Pesen, *Onbirinci Tez*, Sayı 11 (1991), s.158-165.

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, Cilt 5, İstanbul, İletişim Yayınları, 1988.

SOYER, Ata, "Üçüncü Dünyaya Tehlike İhracı: Sanayileşmede Çifte Standart", *Bilim ve Sanat*, Sayı 92 (Ağustos 1988), s.24-26.

STILL, Henry "Dünya: Bizim Olan 'Tek Çamur Kabarcığı'", *Ufuk*, Cilt 4, Sayı 2 (1972), s.14-20.

"Summing up", *The Economist*, 24-30 June, 1989, s.38.

ŞENEL, Alaeddin, "Reklamlardaki Büyü: Meta ve Metafizik", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Sayı 124 (Ekim 1990), s.16-25.

TBMM KÜTÜPHANE ve DÖKÜMANTASYON MÜDÜRLÜĞÜ, *AET Ülkelerinin Seçim Yasaları*, çev. Sennur Bakır, Sevgi Pehlivan, Ankara, 1983.

TEBER, Serol, *Nükleer Savaş ve Gezegenin Biyolojik İklimsel Yıkımı*, İstanbul, De Yayınları, 1985.

TEZİÇ, Erdoğan, "Batı Demokrasilerinde Yürütmenin Üstünlüğü ve Yeni Kurumlar Dengesi", *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, Yıl 1, Sayı 2 (Ağustos 1980), s.91-106.

THE GREEN PARTY, *Green Party Constitution*.

_____, *Our Political Principles* (Seçim Bröşürü).

_____, *General Election Manifesto*, London, 1987.

_____, *European Election Manifesto*, London, 1989.

THERBORN, Göran, "Postaneyi Arkada Bırakırken", 21. Yüzyıl Eşiğinde Sosyalizm, der. Miloş Nikolić, çev. K.Emiroğlu, Y.Öner, İstanbul, Belge Yayınları, 1989, s.61-97.

THUROW, Lester C., Sıfıra-Sıfır Toplumu, çev. N.Himmetoğlu, D.Erberk, İstanbul, Altın Kitaplar, 1989.

TOFFLER, Alvin, Üçüncü Dalga, çev. Ali Seden, İstanbul, Altın Kitaplar, 1981.

_____, Gelecek Korkusu: Şok, çev. Selami Sargut, 3. Baskı, İstanbul, Altın Kitaplar, 1981.

TUNAYA, Tarık Zafer, "Genç İnsanların Dünyası", Milliyet Gazetesi, 7 Temmuz 1968.

TURGUT, Nükhet, Siyasal Muhalefet, Ankara, Birey ve Toplum Yayınları, 1984.

"TV Gerçeği Örtüyor", Nilgün Cerrahoğlu'nun Ignacio Ramonet ile yaptığı söyleşi, Cumhuriyet Gazetesi, 24 Temmuz 1991.

UĞUR, Aydın, "Çevre Sorunsalına Bakış: Tarihsel Gelişim ve Günümüzdeki Çevreci Akımlar", İletişim, Sayı 4 (1982), s.385-397.

UNITED NATIONS, Statistical Yearbook 1963, New York, 1964.

_____, Statistical Yearbook 1975, New York, 1976.

_____, Statistical Yearbook 1985-86, New York, 1988.

_____, World Statistics in Brief, New York, Second Edition, 1977, Forth Edition, 1979, Twelfth Edition, 1988.

USLU, Orhan, "Çevre Sorunlarına Temel Ekonomik ve Ekolojik Yaklaşımlar", Çevre ve Ekonomi, Ankara, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, 1985, s.118-150.

UZUNER, Buket, İki Yeşil Su Samuru, Anneleri, Babaları, Sevgilileri ve Diğerleri, İstanbul, Gür Yayınları, 1991.

"Variegated Winners, Red-Green Losers", The Economist, 8-14 December, 1990, s.30.

WILLIAMS, Raymond, **İkibine doğru**, çev. Esen Tarım, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1989.

YARMAN, Tolga, "Enerji, Nüfus ve Çevre", **Nüfus ve Çevre Konferansı**, Ankara, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, 1988, s.160-184.

YAVUZ, Fehmi, **Çevre Sorunları**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:385, 1975.

YAVUZ, Fehmi, KELEŞ, Ruşen, **Çevre Sorunları**, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:534, 1983.

"Yeşiller Artık Ne Yapacaklarına Karar Vermeliler", Ahmet Tulgar'ın Petre Kelly ile yaptığı söyleşi, **Şehir**, Sayı 11 (Ocak 1988), s.92-94.

YURTSEVEN, Ömer, "Almanya'nın Zehirli Hurdası Türkiye'nin Belası", **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Şubat 1990.

ZEKA, Necmi, **Batı Almanya'da Alternatif Hareket**, İstanbul, Metis Yayınları, 1985.

ZAMYATİN, Yevgeni, **Biz**, çev. Füsun Tülek, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1988.